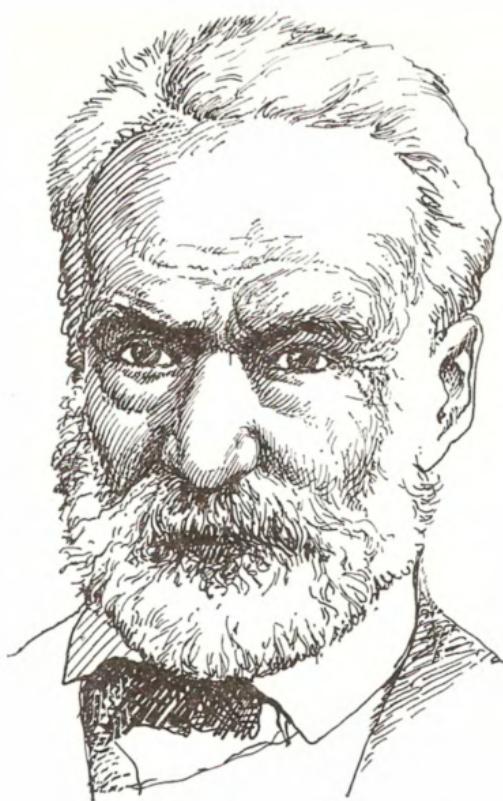

ВІКТОР
ГЮГО

ПЕРЛІНИ СВІТОВОЇ ЛІРИКИ

VICTOR
HUGO

ВІКТОР ГЮГО

П О Е З І І

З французької

КІЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОУ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1978

$\Pi(\Phi\mu)$
Г99

*Упорядкування, загальна редакція,
вступна стаття і примітки
Віктора Коптілова* _____

Г 70404-159
М205(04)-78 — 145 — 78

© Видавництво
«Дніпро», 1978

ЛІРИКА ВІКТОРА ГЮГО

Півтора століття тому в провінційному французькому місті Безансоні в сім'ї офіцера Гюго народився син Віктор, якому судилося стати одним із найвизначніших письменників світу. Якби треба було окреслити одним словом суть творчості Віктора Гюго, то це слово було б «революційність». Він був революціонером замолоду, ламаючи застарілі літературні приписи і вводячи у вірші, драми й романі своїх демократичних героїв — бунтівників, що кидають виклик сильним світу цього. Він лишився революціонером і в зрілому віці, ставши політичним вигнанцем і борючися зброєю свого гострого слова проти правлячої кліки Наполеона III. І на схилі своїх літ, оспівуючи героїзм паризьких комунарів, він був тим самим революціонером, демократом, гуманістом, переконаним борцем за мир між народами. Саме тому нам, радянським людям, особливо близькі твори Віктора Гюго.

Літературна діяльність Гюго була надзвичайно різноманітна. Поезія, проза, драматургія, публіцистика, критика,— в усіх цих галузях він залишив яскравий слід, видозмінив їх так, що після Гюго вони вже не могли лишатися тими, якими були до Гюго. Але на батьківщині письменника

і за рубежами Франції різні сторони його творчості сприймалися і сприймаються по-різному. Коли романами Гюго «Собор Паризької богоматері», «Знедолені», «Людина, яка сміється» зачиваються в нашій країні мільйони людей, коли драми Гюго — «Маріон Делорм», «Ернані», «Рюї Блаз» — глибоко хвилюють десятки тисяч глядачів, то поезія його відома в нас значно менше. Зовсім не так склалася доля творчості Гюго в нього на батьківщині. Для французів Гюго залишається насамперед поетом, творами якого вони захоплюються й нині, через сто років після їх написання, а проза і драматургія Гюго відступили на другий план, сяйво їхнє пригасло в промінні слави Гюго-поета.

Поезія проходить крізь усе тривале творче життя Гюго. Вже перші поетичні спроби п'ятнадцятирічного юнака привертують увагу громадськості, він одержує академічні нагороди й почесні грамоти за свої пишні оди, написані за всіма правилами класицизму словами «високого стилю», вкладеними в розмірені довгі рядки олександрійських віршів. Ці ранні поезії, як пізніше казав сам Гюго, були створені ще «до його літературного народження», і не вони визначають характер навіть першого періоду його творчості. Перша збірка поезій Гюго мала називу «Оди та балади», і саме балади, в яких молодий поет звернувся до подій історії Франції, були най-

більш цікавими тогочасними його творами. Але найповніше розгорнувся талант молодого Гюго в наступній книзі поезій — «Східні мотиви», що вийшла 1829 року. В роки створення цієї збірки Гюго — вже визнаний глава нового літературного напряму — романтизму. Романтизм, руйнуючи застарілі правила й приписи класицизму, оновлюючи поетичну мову та образне мислення, ставлячи в центр художнього твору людину з народу, був справжньою революцією в літературі. Але з не меншим правом можна сказати, що кращими своїми творами романтизм ввів літературу в революцію, у вогонь суспільної боротьби. Тому в «Східних мотивах» ми зустрічаємо не тільки яскраві екзотичні краєвиди, мальовниче вбрання, гордих красунь і жорстоких володарів,— зливу незвичних для тодішнього французького читача образів, які вражали його уяву,— в цій збірці виразно забриніла мелодія народно-визвольної боротьби греків проти турецького панування. Гнівно картає поет жорстокість загарбників («Здобуте місто»), схиляючись перед мужністю борців за свободу («Канаріс»). Незабутній образ хлопчика серед руїн спаленого села, який відповідає дорослим, що прийшли втішити його: «Мені потрібні кулі й порох!» («Дитя»). Через багато років образ цього хлопця відгукнеться в геройчному Гавроші, котрий гине на революційній барикаді (роман «Знедолені»).

В наступних збірках — «Осіннє листя», «Присмокткові пісні», «Внутрішні голоси», «Проміння й тіні», — створених протягом 30-х років минулого сторіччя, Гюго поступово розвиває й поглиблює основні ідеї та образи своєї поезії.

Прагнучи осмислити хід всесвітньої історії, поет починає усвідомлювати вирішальну роль народних мас в історичних подіях, пророкує, звертаючись до королів, занепад їхньої могутності:

Глядіть, щоб вас не змив нестримливий потік,—
Минуле зносячи, новий гrimkоче вік!

«Роздуми перехожого про королів»
Переклад М. Литвинця

У вірші «Гімн» урочисто звучать патріотичні мотиви, відлунюють рядки «Марсельєзи», Руже де Ліля та «Похідної пісні» Мари-Жозе Шеньє.

В низці поезій цих років відчувається відгомін ідей утопічного соціалізму Сен-Сімона і Фур'є. Гюго часто звертається до зліденної життя працюючих, до тяжкого животіння бідняків, прагнучи яскраво змальованими образами пробудити співчуття до них у зачерствілих серцях багатіїв. І хоч мета автора була досить наївна, створені ним похмурі картини й нині хвилюють читачів, вони сприймаються як обвинувальний акт буржуазному суспільству.

Важливе місце в згаданих збірках посідають і ліричні поезії, присвячені спогадам дитинства

й інтимним переживанням автора, світові природи і роздумам над побаченим під час подорожей. Мабуть, найцікавіший із цих віршів — «Печаль Олімпіо», невелика автобіографічна поема, що вражає читача щирістю і глибиною почуття:

Як швидко забуття усе бере з собою!
Природо, образ твій мінливий без кінця!
І вічно твориш ти, не знаючи спокою,
Рвеш ниті золоті, що з'єднують серця!..

Вже зрівняна стара, колись в грудках, дорога,
Де ми удвох ішли,— на чистому піску
Свій залишала слід щасливка босонога,
Грайливо ставлячи ступню малу й легку.

Переклад М. Лигвинця

У цих рядках так майстерно поєднані конкретні, зримі, яскраві деталі, які надають глибокої достовірності поетичному опису, і так переконливо виражено почуття жалю за минулою молодістю, що читач не може не піддатися чарові високої поезії. І скільки таких рядків, таких строф, таких творів у всьому доробкові Гюго!

Давно вже стала хрестоматійною поезія «Джини», в якій Гюго з надзвичайною віртуозністю малює поступове наближення бурі, її несамовите лютування і, нарешті, втихомирення стихії. Оригінальним у цьому творі було насамперед використання строф різної структури. Картипа тиші передається найкоротшими рядками:

Посну.
Шпилі.
Здрімнули
Жалі.
Мов хворе,
Спить море
Просторе
В імлі.

*Переклад
О. Мокровольського*

Та раптом повіяло вітром,— і ритміка змінюється, рядки нарощуються, поступово міцніють, стають енергійними, а коли буря зривається з усіх припон, вони вже рокочуть громами, ніби ними справді оволоділи джини — люті духи східних казок:

Звірячі зойки! клекіт! плач жахливий!
Пекельне кодло туча принесла
І швиргонула на будинок зливи
Бридкого сім'я темряви та зла!

Та от буря вичерпує себе, рій джинів відлітає, все заспокоюється — і ритміка кожної наступної строфи передає це поступове повернення тиші:

Розтала,
Пропала
Осипала
Мана.

Протягом 40-х років Гюго пише і публікує порівняно мало. Поет цілком віддається політичній діяльності. Ставши депутатом Національних збо-

рів, він виступає з гнівними промовами проти президента Франції Луї-Наполеона Бонапарта, який готовав державний переворот. Закликаючи співвітчизників до пильності, Гюго не раз вступає у двобій з реакційною правою більшістю парламенту. Буржуазна преса організовує кампанію цькування поета. І коли Бонапарт здійснив свої наміри й повалив республіку, проголосивши себе імператором Наполеоном III, Гюго стає найнепримиреннішим з його противників. Поет іде в підпілля, прагне організувати опір узурпаторові, проте не може згуртувати людей в більш-менш потужну політичну силу: в 1851 році, коли стався переворот, ще відчувалися наслідки розгрому революційних угруповань після поразки революції 1848 року. Поліція розшукує Гюго, проголошеного «державним злочинцем», за голову його призначено велику винагороду. І поет таємно переходить кордон, стає політичним вигнанцем і оселяється спочатку на острові Джерсі, а згодом — на Гернсі, поблизу північного узбережжя Франції. Там Гюго створює один із найбільш відомих своїх збірників — «Кари», де він нещадно бичує Наполеона III і його по-плічників — катів свободи, тиранів народу. Поет закликає до повстання, передрікає помсту, спрямовуючи увесь свій палкий темперамент політичного борця, увесь свій великий талант сатирика па викриття підлоти й підступності прав-

лячої кліки на чолі з «Наполеоном Маленьким». Видані за кордоном «Кари» таємно провозять у Францію, книжка поширюється по країні в рукописах.

Йдуть по тобі, парод! О барикади хмурі,
Що вчора високо здіймалися в дні бурі,
Де проливав ти кров!
Під стукоти коліс, що променисто сяють,
Під шум легких коляс, що з гуком пролітають,
У брук ти вбитий знов!

«Веселе життя»
Переклад М. Терещенка

Такі трагічні рядки допомагали багатьом французам усвідомити реальний стан речей, змушували їх замислюватися над майбутнім своєї країни. І все більше людей повторювали слова поета-вигнанця:

Ті люди, що живуть,— змагаються. Це ті,
Що мають крок твердий і вірну ціль в путі,
Що гордо на крути беруться верховини.
Що мислять високо і мають шлях єдиний...

«Ті люди, що живуть,— змагаються»
Переклад М. Рильського

Непримиренна ненависть до тиранії, непохитна певність в остаточній перемозі народу, історичний оптимізм поета зумовили виняткове значення «Кар» не тільки в творчості їхнього автора, але й в історії всієї французької поезії. Недарма, як згадувала Н. К. Крупська, під час другої

еміграції, в Парижі, Ілліч охоче читав цю книжку, присвячену революції 1848 року¹.

Через три роки після «Кар» Гюго видає двотомну збірку ліричних поезій під назвою «Споглядання». Перший том («Колись») склали давніші поезії тридцятих — сорокових років, другий том («Нині») — більш пізні вірші. Радянська дослідниця творчості Гюго О. М. Евніна справедливо називає «Споглядання» «справжньою духовною біографією» їхнього автора². Визначне місце в збірці займає «Відповідь на обвинувальний акт» — наступальна поезія, спрямована проти прихильників старовини в мистецтві і в політиці, які нападали на Гюго за те, що він порушив канони класицизму й замінив вишукану салонну мову звичайною мовою, зрозумілою простолюду. Рядки «Відповіді» звучать як удари бича, яким Гюго шмагає реакціонерів. Він визнає, що

Над батальйонами олександрійських стоп
Фрігійські ковпаки замовив я для літер,—
Примусив віяти революційний вітер!
Ні слів-патриціїв, ані плебей-слів!

*Переклад М. Рильського
та О. Новицького*

І далі Гюго вказує на справжнє джерело змін в літературі:

¹ ДЦВ.: Н. К. Крупская. Что нравилось Ильичу из художественной литературы. В кн.: Ленин о культуре и искусстве. М., «Искусство», 1956, с. 506.

² Е. М. Евніна. Виктор Гюго. М., «Наука», 1976, с. 89.

Це Революції над нами віє дух,
Повітря сповнює, в поезії вирує.
Читач його в книжках, в словах бурхливих чує.
Дух Революції — це сміх, це плач, це дзвін,
Як розум визволив — звільнину і мову він.

«Споглядання» містять чимало шедеврів лірики Гюго, перейнятих то світлою радістю (як, наприклад, у віршах «Я берегом ішов» чи «Пісенька»), то зневірою в житті, навіяною тяжкими споминами про загибель улюбленої старшої доночки поета («Узавтра на зорі я виїду в ту пору...»). Збірник мав величезний успіх і дістав визнання як вершина інтимної лірики Гюго.

1859 року виходить перший том грандіозного поетичного епосу Гюго «Легенда віків» (два наступні вийшли в останні роки життя поета). В цьому творі Гюго задумав охопити найважливіші, на його погляд, моменти всесвітньої історії. Знаменитий французький історик Мішле назвав «Легенду віків» біблією людства. Від міфологічної давнини до сучасної поетові Франції — такий часовий діапазон велетенського циклу поезій, наче створених одним із титанів, яких уславлює Гюго, оспівуючи їхню боротьбу з богами. Всю «Легенду віків» об'єднує провідна ідея: людство, переборюючи величезні труднощі, йде від мороку до світла, від варварства до цивілізації; реакція, хоч яка б вона була могутня в минулому чи зараз, не спроможна зупинити сил прогресу.

Наступна визначна книжка Гюго-поета — збірка «Грізний рік», створена під впливом подій франко-prusької війни 1870 року та Паризької комуни. Імперія Наполеона III не витримала випробування війною, вона була повалена, і 4 вересня 1870 року Франція була проголошена республікою, а вже на другий день Гюго повернувся до Парижа з дев'ятнадцятирічного вигнання. Поет, з ентузіазмом зустрінутий на батьківщині, одразу опиняється у вирі історичних подій, він виступає з полум'яними патріотичними закликами, мобілізуючи народ на опір ворожому війську, що підступило до Парижа. Один із цих закликів — «До французького народу» — набув широкої популярності серед учасників руху Опору у Франції в роки другої світової війни, коли його надруковувала підпільна газета «Юманіте» — орган Комуністичної партії Франції.

З глибоким співчуттям малює Гюго образи борців Комуни, хоча й не в усьому поділяє їхні ідейні переконання. Але кривава розправа буржуазії з паризькими комунарами, масові розстріли після повалення Комуни, засудження тисяч людей на каторжні роботи,— усе це викликало гнів поета. Гюго в ці чорні дні переконаний, що

...денне сяйво тьму понищить до останку...
Ви, судді, судите передвіщання ранку.

«Суд над Революцією»
Переклад М. Бажана

Поет глузує з короткозорості буржуа, які гадали, що їм вдалося перемогти революцію. З особливою силою віру Гюго в прийдешню перемогу народу розкриває поезія «У пітьмі», яка завершує «Грізний рік». Старий світ, збентежений і наляканій, заклинає відступити океанську хвилю, а вона йому відповідає:

Гадав ти — я прибій, а я — потоп всесвітній.

Переклад М. Терещенка

Справді, треба було мати тоді, в рік жорстокого придушення Комуни, неабияку історичну прозорливість, щоб висловити таку тверду впевненість у тому, що старий світ приречений на загин.

Поетичні збірки Гюго сімдесятіх — вісімдесятіх років («Мистецтво бути дідусем», «Чотири вихори духу», «Всі струни ліри») продовжують і розвивають мотиви попередніх книжок: палке співчуття до зневажених і скривдженіх, інтимні переживання людини, філософські роздуми про майбутнє.

Творчість Гюго давно привертала увагу українських поетів. Його вірші перекладали Іван Франко, Леся Українка, Павло Грабовський, Микола Чернявський, Олена Пчілка, Христя Алчевська, Василь Щурат, а після Жовтня — Максим Рильський, Микола Терещенко, Микола Бажан, Сава Голованівський та інші поети. Перекладачів цікавила насамперед сатира Гюго та його твори на історичні теми, і лише недавно почав-

лося освоєння вершин лірики великого французького митця.

В історію французької та світової літератури Віктор Гюго увійшов як великий майстер поетичного слова, котрому були підвладні всі регістри — від ніжного шепоту закоханого до громозвукої промови обвинувача. Потрібен був гений Гюго, щоб розпочатий романтиками Ламартіном і Шатобріаном процес відходу від застиглих шаблонів класицизму перетворити на справжню романтичну революцію. Як Ронсар у XVI столітті показав, що французька мова може бути не гіршим інструментом поетичної думки, ніж латинь у Давньому Римі чи італійська в добу розквіту Ренесансу, так Гюго в XIX столітті довів надзвичайну гнучкість французького вірша, продемонстрував і його виняткову милозвучність, і його разючу силу. Не часто буває, щоб в особі одного поета поєдналися великий лірик, великий сатирик і великий епік. Гюго був саме таким поетом, тому і в наші дні, майже через сто років після смерті, він залишається одним із найпопулярніших, одним із найулюблених письменників багатої поетичними талантами французької літератури.

Віктор КОПТИЛОВ

ΠΟΕΖΙΪ

ІЗ ЗБІРКИ «ОДИ ТА БАЛАДИ»

1828

ЗАВЕРШЕННЯ

Ubi defuit orbis *.

I

Так, я перегорнув історію народів!
У книзі велич є, скорбота й грім походів.
І дух мій трепетав при зміні чорних дат,
Коли пливли дзвінке ім'я чи злочин дикий,
І мідні сторінки, де згадані владики,
Із грюком падали підряд.

Закриємо ж тепер цю книгу незвичайну.
Не можна віднайти у цього сфінкса тайну,—
Чудовисько і бог, якого марно звем,
І загадки його не відгадає ліра;
Він креслить там слова, в яких війна й зневіра,
Він пише кров'ю і вогнем.

II

Тих не шукаймо слів! Тоді чому з журбою,
Поете, не заснеш над лірою німою?
Чому ж нести її на торжище заброд?

---

* Там, де закінчується світ (*лат.*).

Чом співи ти ведеш то гнівні, то зловісні?..

Сміливій думці й мужній пісні

Належить рухати народ!

Дух Революції я викликав з безодні?

Цей хаос я відкрив, щоб світ постав сьогодні;

Цей голос із ночей мені кричить давно;

Я, зрештою, хотів, звути юрбу нечулу,

З'єднати сам добу минулу

Із віком нинішнім водно.

Народ уважливий потрібен так поету,

Щоб осявати шлях, будити й звати до злету,

Він мусить цілий світ обняти, як титан.

Вже неба він сягнув ширянням бездоганним

І сміло править ураганом,

І сам — як грізний океан!

Тут крила він простер, міцніс і громкоче;

То хвилю вмить черкне,

то ввись злетить пророче,

Показуючи всім, яка в борні краса;

Зріднився з бурею й не знає він спокою,

Ногою став на смерч, рукою

Підтримуючи небеса!

ТУРНІР КОРОЛЯ ІОАННА

Понад шістсот списів було зламано, билися піші й кінні, через бар'єр, мечами та списами, і ні ті, що боронилися, ані ті, що нападали, не вчинили нічого суперечного взаємній повазі; це подвійно прославило великі турніри. На останньому з них дворянин на ім'я де Фонтен, шурин Шандіу, головного прево- маршалів, дістав смертельну рану; а ще на другому Сент-Обен, інший дворянин, поліг від удару списа.

Стародавня хроніка

Гей, стайничий,
Дай коня,
Бій нас кличе
Цього дня.
І знаменне
Щастя в мене,
Як в стремено
Стану я.

Мчи, гнідане,
Звідсіля,
Хай погляне
Вся земля,—

Буде зрана
Битва знана
В Іоанна-
Короля.

Хай бурмило
Кармеліт
Лле чорнило
Много літ;
Хай білиця
Йде журиться:
Їй молиться
За весь світ.

Нам, дворянам,
Сурма гра,
Ми й нагрянем,
Бо пора;
В битві й слава,
Тож забава
Ця кривава —
Наша гра.

Чом нам критися?
Геть з домка!
Вкрила крицю
Ржя їдка.
Так зробила
Вража сила

Мотовило
Із клинка.

Онде місто —
Шум гостріш —
Встало млисто
З роздоріж,
І в безмежжі
Дахи й вежі
Та кортежі,
Це — Париж!

Маю зброю —
Напролом!
Хто зі мною?
І притьmom
Валять валом
Небувалим
І тривалим
Всі гуртом.

Мати божа,
Гарно як!
Днина гожа,
Я, вояк,
Тут не проти
Всіх бороти
Із охоти
Жити всмак!

Танці, співи,
Крики й гам,
Люд щасливий
Тут і там.
Всюди свято!
Лиць багато,
Важкувато
І дахам!

Що ж то буде?
Шум і свист.
Сунуть люди
З передмістя.
Запрудили
Луки й схили,
Геть укрили
Новий міст.

Є відкритий
Лувр лишень
В знаменитий
Певний день.
Нині ж — гулі!
І, як вулій,
Вежа в гулі —
Навстіженъ.

На турнірі —
Честь борцям!

Крики щирі
Хвалять дам!
Скільки ж реву!
Та зореву
Королеву
Славить нам!

Що ж тут ждати?
Геть печаль!
Наступати!
Друже, чваль!
І поклоном
Під балконом
Враз полоним
Гарних краль.

В Со-Тавана —
От гультяй! —
Врода знана,
Сили вкрай.
Ось лютус
І фехтус —
І не всус! —
Пан Фонрай.

Ось підтятий
Серж завмер;
Небагатий
Впав Лотер;

Скільки видко,
Тне всіх мітко
Бог і дідько —
Советер.

Свою даму
Взяв відам,
Між рядами
Веде там
Білоруку
На розпуку
І на муку
Заздрих дам.

Всі зійшлися
На балкон,
Ось Аліса,
Берта й он —
Яснозора
Леонора;
Ім покора —
Наш закон!

Там Ірена,
Що тобі
Є хрещена,
Далебі,
Женев'єва
І зорева

Королева,
Що в журбі.

Женев'єва
Спомина:
«Королева
Чом журна?»
«Так, графине,
Все ж бо змінне,
Сум наплине,
Я й сумна!»

Буйних оргій
Жде земля.
Нас Георгій
Окриля.
Йду з святым я!
Луплять в тім'я,
Б'ють во ім'я
Короля!

Почалося...
Брязк заліз!
Розлилося
Буйство скрізь.
Наче хвилі,
В злоті й силі
Ринутъ смілі...
Не барись!

На рівнині —
Бій навкруг;
Вп'ється нині
Чорний крук.
Я гуляю!
Кров без краю!
Щастя раю!
Пекло мук!

Ну, мій коню,—
Сталь дзвінка,—
Хай догоню
Ще й сивка!
Річ відома,
Тебе вдома
Жде солома
І мука!

Дам я досить,
Що й жебрак,
Той, що просить,
Неборак,
Стільки всюди,
Де ми блудим,
Не здобуде
Аж ніяк!

Наче квітка
Серед трав,

Збитий швидко
Паж упав.
Доле клята!
Він зі свята
Зве абата,
Щоб прощав.

Ще фанфара
Золота
Сипле чари,
Всіх віта,
Мовби каже:
«Хтось поляже...»
Спи, мій паже,
Путь свята!

Хай білички
І монах
Ставлять свічки
В головах;
І жіночі
Темні очі
Будуть з ночі
У сльозах!

Невесела —
Хто ж то є?
Ізабелла
Сльози ллє.

Сльози щирі!
На турнірі
В збройнім вирі
Нам — своє!

Ну, додому,
Друже мій,
В замку тому
Наш постій.
Швидше йди-но,
Буде сіно,
Як повинно,
І спокій.

Не гостинець
Жде мене,—
Августинець,
Що почне
Річ значиму,
Нам не зrimу,
Словом Риму
Всіх зігне!

Те, що нині
Відбулось,
По-латині
Пише ось.
Наче геній,
У натхненні

На велені
Креслить щось.

Так певніше!
Дворянин
Сам не пише,
Знає чин:
Єсть-бо слуги!
Меч — у руки
Та й без муки
Крепче вія!

13 ЗБІРКИ «СХІДНІ МОТИВИ»

1829

ЗАМРІЯ

Lo giorno se n'andava, e l'aer bruno
Toglieva gli animai che sono'n terra,
Dalle fatiche loro.

Dante *

Лиши мепе в цей час! Вже пебокрай

туманий

Ховається в димку, иначе від омані,

І згас на заході червоний сонця диск.

Але жовті ліс, золотить сам узгірки.

Вже осінь день по дню, конаючи так гірко,

Іржею вкрила гай, дощем згасивши блиск.

За мною по кутках вечірня мла густіє,

Стою біля вікна, самотній, у замрії,—

А там, удалині, де небосхил померк,

Яке засяяло казкове місто східне,

Що від його краси примара ночі блідне?..

Воно ж тумани рве, горить, як фейєрверк.

---

* Згасала днина, і повітря темне
Земним створінням навівало сон
По їхній нелегкій роботі...

Данте

Хай виникне воно і хай мій вірш тужливий
Відродить восени і дасть нові мотиви,
Хай чарами вогонь запалює в очах
І, довго сяючи в ліловому безмежжі,
Здіймає високо свої палаці й вежі,
Шпилі яких горять повільно в небесах!

ЕНТУЗІАЗМ

Вперед, юначе мій! Ступай же!
Андре Шенъє

Мерщій до Греції! Пора! Скоріше в путь!
Хай відомстить народ своїм катам, що ллють,
Що кров йому знов проливають!
О друзі, в Грецію! Мерщій! Свобода! Мста!
На голові — тюрбан! Є шабля і мета!
Нехай коня мені сідлають!

Коли ж ми їдемо? В цю мить! Без перепон!
Тож коней! Зброю нам! І кораблі — в Тулон!
Чи краще — крила нам веселі!
Ми рештки гвардії одважної візьмем!
Султанські тигри геть метнуться під вогнем,
Помчать від нас, як ті газелі!

Веди ж у бій, Фав'є, найкрацій із вождів!
Ти став на варту там, де бракне королів!
Веди негайно нас до бою!
Ти — римлянина тінь між греків молодих,
Сміливий воїне, в твоїх руках твердих —
Народна воля, ѿ ми — з тобою!

Рушниці Франції, прокиньтеся від сну!
Військова музико, грай славу голосну!
Гармати ѿ сурми топкостволі!

Гей, коні, копотіть крізь битви гук і гам,
Забліскайте, шаблі, на згубу ворогам,
І кулі шліть, меткі пістолі!

Я хочу битися в передових рядах,
Уздріти, як спагі летять і сіють жах
На розтривожену піхоту;
Як ринуть скакуни по гомінкій землі
І голови з плечей стинають враз шаблі!
Вперед!.. Але вгамуй охоту,

Поете, я скажу, навіщо цей порив?
Мене стареча жде, щоб з нею говорив.

Хто ж я? Чи вдатний сам до бою?
Я — мов березовий листочок, і мене
Запінений струмок по гребнях хвиль жене,—
Я мрією живу одною.

Знаходжу скрізь її: у лісі й серед лук.
Мене хвилює все: гобоїв молосний звук,
І листя шум, і вітер ярий.
І в сутінках легких на долі, що завмер,
Люблю я дзеркало просвітлених озер,
Як дивляться у нього хмари.

І повню я люблю, червону та палку,
Що підіймається з туману на лужку,
Чи серпик, що росою плаче;
Люблю за фермою важучий скрип возів,
Що повертаються в нічній пітьмі з полів
І будять гавкання собаче.

КАНАРІС

Діяти без вагань.
Старий девіз

Коли вже корабель, підтятій у бою,
Пливе назустріч смерті,
І звислі паруси втрачають міць свою,
Всі ядрами подерті;

Коли лежать кругом, в смертельнім забутті,
Скривавлені матроси,
І щогли зламані, і снасті по воді
Волочаться, мов коси;

Коли той корабель, в диму та у вогні,
Мов колесо кружляє,
І вже людський приплив, в нечуваній борні,
Ніщо не зупиняє;

І наказать бійцям пс в силі капітан,
І море мов сторуке,
Й гармати зрушені штурляє океан,
Бриваючись у люки;

І велетень тяжкий назустріч глибині
Відкрив жахливі рани,
І кров'ю цебенять в потрошеній броні
Пробоїни титана;

І він занурює тремтячий корпус свій,
Щоб зникнути під водою,
Мов риба мертвa та, що в глибині морській
Виблискує лускою,—

Радіє ворог злий! І гаком він тоді
За корабель чіпляє.
Могутній так хижак в зловтішнім почутті
У здобич дзьоб стромляє!

На щоглі підійма він прapor бойовий,
Що у повітрі має,
І в течії морській, як відблиск золетий,
Він хвилі осяває.

І так держави всі хотіли б засіять
Огнями барвів різних:
І пурпур, і блакить, і срібло там горяТЬ
На згортках стягів грізних.

Величним сяєвом хотіли б піднести
Свою пиху народи,
Немов павік її спроможні зберегти
Морські похмурі води.

В гербі у Мальти хрест. Венеція в морях
Звела на стягах сяйних
Свій геральдичний лев, що наганяє жах
На левів всіх звичайних.

І стяг Неаполя у небесах блищить,
Сіяє над кормою,
Й здається, хвиль прибій здіймається в блакитъ
Злотистою габою.

Іспанський стяг тремтить у пишних барвах теж,
Підноситься під хмари,
На пім Леона лев, зубці кастільських веж
І ланцюги Наварри.

На римських стягах ключ. Змія стиска дітей
На прaporах Мілана.
На стягах Франції цвіт золотих лілей,
Немов якась омана.

Навколо місяця Стамбул розташував
Три бунчуки огидні.
І стяг Америки на небі розіслав
Свої зірки блакитні.

У Австрії орел крильми із висоти
Сія серед муара,
І дзьобом чорним він грозить у два світи,
Немов якась почвара.

І двоголовий теж орел є у царів,
Що ворога чигає,
Обабіч він глядить, і лезом пазурів
Державу він стискає.

Покірні з давнини країни на морях
Англійській орифламі,
Що має серед хвиль на гордих кораблях,
Спалахує огнями.

Підносять так герби на щоглах королі,
Здіймаючи їх грізпо.
І взяті у бою невільні кораблі
Міняють враз вітчизну.

Вони стають тоді до лав ескадр чужих,
Підкорені судьбою,
І прибувають в порт у стягах бойових
Близкуюю юрбою.

І забуває флот тоді про боротьбу,
І вражий стяг здіймає,
З чужою славою свою страшну ганьбу
В покорі він сплітає.

Та славний Канаріс, що човном залишав
Сліди в морськім безмежжі,
На взятих кораблях, мов стяг свій, підіймав
Палкий огонь пожежі!

ЗДОБУТЕ МІСТО

Вогонь, вогонь, кров, кров і руїна!
Корт Реаль. «Облога Діу»

Все місто в полум'ї, як ти звелів, владико!
Всі крики заглушив вогню зловісний тріск.
В похмурій заграві, почавши танець дико,
По крівлях шастає пожежі грізний блиск.

Убивство-веlet устає. І скрізь — руїни:
Могили зяють там, де сяяв шпиль двірців.
І гинуть всі: батьки, чоловіки, дружини!
І круки на бенкет летять з усіх кінців.

І матері тримтає в ганебній, злій неволі.
О мій каліфе! Тут всі діви у слізах.
Прив'яжуть скоро їх, і коней пустять в полі.
Цілунками раніш уб'ють в пих стид і страх.

Повито місто все у саван після битви.
Твоя рука тверда, стоїш ти, мов граніт.
Священик під мечем, не скінчивши молитви,
Покинув хрест святий, як ненадійний щит.

Роздушено малят. Поглянь, вони зостались
Конати долі, паче вороги...
Каліф! Цілує люд в ганьбі твої сандалі,
Що золотим кільцем прип'яті до ноги.

ДЖИНИ

E come i gru van cantando lor lai
Facendo in aer di se lunga riga,
Così vid'io venir traendo guai
Ombre portale dalla detta briga.

Dante *

Поснули
Шпилі.
Здрімнули
Жалі.
Мов хворе,
Спить море
Просторе
В імлі.

Що це? — Шепіт
Зусібіч,
Млосний трепет --
Дише піч,
Мов тремтяче
Дух чий плаче,
З пекла наче
Рветься пріч.

---

* Як журавлі в час осені сумної
Летять з піснями в сонячну країну,
Так, вирок долі кленучи лихої,
Кружляють скорбні тіні...

Данте

Цить! — Забриніло
Так тонко щось...
Це карлик — сміло
То стриб, то ковзъ
На піжці одній
Понад голодні
Морські безодні —
Дзвінком зайдшовсь.

Гук грімкіше, ближче.
Доли стугонять.
Дзвін заклятий кличе
Поторочай рать?
А чи юрми дикі
То здіймають крики?
Раптом — без'язики...
Знов, шалені, мчать!

Ой, джинни! Пекла подих!
Мов гомонять гроби!
Тікаймо вниз по сходах
Від лютої грізьби!
Ураз ліхтар мій гасне,
І тінь — привиддя жасне —
Стіною як не шасне
До сволока різьби.

Джинів рій несамовитий —
Хто звільнив його з тенет? —

Тиси заходивсь трощити,
Мов пожежа — очерет!
Зграя ця тисячокрила
Небо хмарою окрила,
Наче смертю, ще й вчепила
Збоку блискавки багнет.

Вже рев передових загонів
Над нами! З реготом орда
Відьом, вампірів та дракопів
Подвір'я наше опада.
Потуга їх — о чорні лави! —
Гне крокви, ніби вітер трави,
І двері старовинні ржаві
З завісів мало пе скида.

Звірячі зойки! клекіт! плач жахливий!
Пекельне кодло туча принесла
І швиргонула на будинок зливи
Бридкого сім'я темряви та зла!
Стіна дрижить; от-от із підмурівку
Змете й покотить всю мою домівку,
Як перекотиполе в переднівку,
Вихрища осоружного мітла.

Рятуй, пророче! Як рукою
Розвіш напасть, мовби чар,
Впаду смиренно головою
Я перед твій святий вівтар!

Вогню хай гаспиди вечірні
Не вергають на двері вірні,
Хай шиби внутрішні й надвірні
Не виб'є тлумище почвар!

Пронеслися! Нечисте військо
Утікає! Як хотів
Чорнокрилий той вихрисько
Дім змести — і не зумів!
Та ще мов бряжчать кайдани,
Ще в дібровах вітрюгани
Гнуть тисячолітні стапи
Переляканіх дубів.

Подаленіли гуки.
Весь лемент навісний
Перелетів за луки,—
І спробуй розрізни:
Чи то цвіркун в долині
Розсюркотівся нині,
Чи по даху, по цині,
Лускоче град дрібний?

Серця вже не краю.
Дивно даль гука,
Мов з арабів краю
Лине спів ріжка;
Мерехтить зірница,
І дитині сниться

Золота жар-птиця
З райського садка.

Уже останній
Пекельний рій
Зникає в хлані,
Дірі земній,—
Так, обважнілі,
Шепочутъ хвилі,
Злетіть безсилі,
Як стих борвій.

Це зітхання,
Ця жура
До світання
Завмира,
Наче срібні
Та жалібні
Сльози дрібні
Хто втира.

Мла гине
Нічна...
Все плине,
Мина;
Розтала,
Пропала
Осипала
Мана.

ПІСНЯ БЛАЗНЯ

Із драми «Кромвель»

Ніч пливе здаля,
Спить уже земля
Схолола;
Обережний будь
Ти, в якого путь
Роздола.

Місяць і туман,
Пітьма океан
Зборола.
Глянь на обрій, брат,
Ні села, ні хат
Довкола!

Долю звеш всяка час,
Та вона ж у нас
Геть гола.
Відьми зло таять;
Жде на тебе тать
Спроквола.

Йдуть вони, як тінь;
Їх ти не зустрінь
Ніколи.
Духи на лужок
Сходяться в танок
До кола...

ІЗ ЗБІРКИ «ОСІННЄ ЛИСТЯ»
1831

РОЗДУМИ ПЕРЕХОЖОГО ПРО КОРОЛІВ

Слухайте ж ви, які пануєте
над юрбами і пишаєтесь
перед народами, тому що
ви не дотримались закону
справедливості і не чинили
божої волі.

*Книга премудрості
Соломона, VI*

Я бачив теж, як мчав у гуркоті карет
Король Неаполя до двору на бенкет.
Я тільки-но забрів на площа Каруселі,
Де люди юрмилисся, дивилися веселі
На виїзд короля в чотирьохсотий раз,
А дехто тут з'явивсь узнати просто час.

Повільно я ступав, підхоплений юрбою,
Ось так, як хвиля йде за хвилею легкою,
І думав: цей народ — старого Риму син,
І волю з давнини оберігає він:
Узяв Бастілію, змів тиранію вбогу...
І тут нам вартові перетяли дорогу.

Бив барабан, і в двір карети йшли рядком,
І всі запряжені були восьмериком.
Лункій фанфарі влад султанами кивали

Святкові воїни, що струнко там стояли;
Знамена схилені вітали їх парад,
І коні бойові гордливо йшли підряд.
І ось на гук хвали, що злинув сам собою,
Жебрачка в лахманах кивнула головою
І, горда, крикнула зневажно кілька слів:
«Король! Та бачила я всяких королів!»

І щезли враз мені в червоному льокаї,
І золото карет, і охоронців зграї.
Я йшов і міркував, згубившись у юрбі,
Піддавшись мимохіті неспокою й журбі.
Бабуся, згорбившись, пішла на Гревську площау,
Залишивши мені ту мрію найдорожчу.
Так птиця промайне, черкнувши лист притьомом,
І довго він тремтить, схвилюваний крилом.

«О філософіє,— я мріяв,— до народу
Спustилася ти згори пужденним на догоду!
Суддею дивиться на багача бідняк!
Народ нелегко йшов, але ж ішов, однак,
І він таки прийшов. Являючи зневагу,
Він зирить па вельмож без хвилювання й страху.
І вміє думати, й сувро судить їх,
Ось так історію він осягнути зміг,
Вона, немов карби, залишені на дубі,
Йому із року в рік врізалась в мізки грубі.

Він думав стільки раз: «Де право і закон?
Що роблять королі? Хто засланий? Чий трон?»

І нині королям він є суддя верховний,
Правдивий, знаючий і в себе віри повний,
Він зрячий і міцний, йому підлегле все,
Його не вислати, і владу він трясе!
Бенкетування йде! І схожий з океаном,
Що під судном шумить, лякає всіх гайданням,
Клекоче край двора, як глиб розверстих вод,
Цей непроникливий для королів народ.

І зрада шепче їм, і безум жде лукавий:
«О, королі, скажіть, чому турботи й справи
Не звірите свої догідливим рукам?
Дрімайте, владарі, шкідливо думать вам!
І вашій голові в коронному сіянні
Не витримати дум у праці пенастанній!»
Прокиньтесь, королі, на світло йдіть з імли.
Ні, не відняти вам того, що ми взяли;
Хай королівська тут вузда розумно править,
А ні, то, здібившись, свобода вас роздавить;
Зважайте на людей і знайте ви про те,
Що з кожним днем народ мужніє і росте.

Прислухайтесь — там, на сивім небокраї,
Зринає гнівний гул, все ближче напливає,
І хвильно шириться, і дужчає всяка час,
Приглух, і загримів, і світом він потряс.
Це йде народ — приплив, що грізно над землею
Здіймається й шумить, покликаний зорею.
Під хвилею його, якій рости й рости,

Пропав залізний вік і згинув золотий
Із монументами, звичаями й законом
Так, як щезає мис під морем невгомонним.

З собою взявши все, що рід людський створив,
Лише запінівся бурхливий той приплив.
І море надвечір щораз гуде незмінне.
І горе диваку, що берег не покине
За тим рибалкою, який біжить щосил,
Коли здійметься гул, схитнувши небосхил.

Покваптесь, королі! Змагання йде суvore,
На давній берег ваш пливе вселюдське море,
Глядіть, щоб вас не змив нестримливий потік,—
Минуле зносячи, новий гримкоче вік!»

Ось так я, вражений жебрачки дивним словом,
Ішов задумавшись по місту вечоровім,
Аж поки вартовий мені не крикнув зло:
«Додому, брате, час, бо сонце вже зайшло».

Oh primavera! gioventù dell' anno!
Oh gioventù, primavera della vita! *

О юних днів листи, привіт моого кохання,—
Це ви! Я весь сп'янів, тремчу від хвилювання,
Узявши вас до рук.

Верніть хоча б на час минувшину чудову,
Щоб молодим я став і з вами плакав знову,
Німий од щастя й мук!

Я вісімнадцять мав! У мріях жив тоді я!
Мені зоря зійшла, і бавила надія
Мене обманом снів!

Я був усім тобі, одній моїй святині,
Я був тим хлопчиком, перед яким ще й нині
Я ледь почервонів!

Буяння сили й мрій, о часе мій крилатий!
Щоб сукню вздріти зпов чи рукавичку взяти,—
Весь вечір мовчки ждать!
Просити від життя любові й слави з нею!
Буть чистим, гордим буть і вірити душою
В красу і благодать!

---

* О весно. юність року! О юносте, весна життя!
(Італ.).

Все бачив, звідав я й пізнав!.. Чи горе в тому,
Як менш зайде спокус у двері моого дому,

Котрі скриплять-таки?

Палкий, бентежний вік із хвилюванням частим,
Ну й променистий він, коли рівнять зі щастям,
Що нам дають роки!

О юності літа, скажіть, чим завинив я,
Що швидко так втекли, мені на безголів'я?
Де ж ваша яснота?
Чом, гарні, вабите до берегів зраділих,
Якщо не можете нести мене на крилах,
О юності літа?

О паша молодість, пора така безхмарна,
Бува всміхнеться ще, і знов її намарне
Ми ловимо тоді,
Хапаємо в слізах за край легкого плаття,—
Її нема, і в нас в руках саменьке шмаття
Від райдужних надій!

Тож позабудьмо все! Так, молодість пропала!
І хай у темряву нас буря мчить не стала
До схилу наших літ!
Все тлінне на землі. Загадка — в долі сущій.
Ми звільна пропливем, як привиди, минущі,
По нас зітреться й слід!

Чесното, плач, якщо я вмру...
Андре Шеньє

О другі, слово ще останнє — і навік
Закрию я цей том без суму, як навик.
Чи знайде він хвальбу,
    чи глум людський зустріне?
Як знати джерелу, куди струмок полине?
Так і мені, тому, хто дивиться в майбуть,
Хіба не байдуже, куди вітри несуть,
Дихнувши осінню на сторони чотири,
І листя зірване, і вірш поета щирий?

Так, я ще молодий, але чоло мені ж
Густими зморшками оре думок леміш,
Тому-то вже і дня не відаю спокою,
Бо задуми нові опанували мною.
Відпущений мені, спливає час земний,
Та не зустрів я ще й тридцятої весни;
Цього я віку син, його ж і помилками
Слішив я сам себе і мучився роками,
І ось, прозрівши знов, не кланяюсь богам,
Вітчизно пресвята й свободо, вірю вам!

І гніт ненавиджу я серцем наболілим.
Отож як чую тут, що десять на світі білім
Під небом голубим, під лютим королем
Волає й зве народ, похований живцем;

Що знову Греції святе усім нам лоно
Турецькі злі кати паплюжать безборонно;
Що там Ірландію розп'ято на хресті,
І кров її струмить у всіх на видноті;
Що Лісабон, раніш красивий і святковий,
Новий тиран узяв безжалісно в закови;
Що там, де був Катон, Албані постає;
Що єсть Неаполь, спить тоді, коли своє
Австрієць берло взяв, мов палицю сталеву,
І венеційському крило стинає леву;
Що герцог придушив Модену каблуком;
Що Дрезден бореться із дряблім корольком;
Що занімів Мадрід у летаргії знову;
Що Віденъ взяв Мілан; що не вилазить з рову
І, наче віл, в ярмі бреде бельгійський лев,
Забувши міць свою і свій буренний рев;
Що царський ставленник накинувсь

на Варшаву,

Жорстоку і страшну вчиняючи розправу,
І гробовий покров затоптус в багно
І з діви мертвої глумиться заодно,—
Я грізно шлю тоді прокляття тим владикам,
Які загрузнули в крові й розбої дикім!
Я знаю, що поет — для них суддя! Й кажу,
Що муза гнівна зрить всю королівську лжу
І може на ганьбу прикути їх до трону,
Ошийником тугим зробивши їм корону,
І віршем, як тавром, відзначить на майбутнь
Лоби оцих владик, які війну несуть!

Так, муз має вся належати народу!
Тож забиваю я любов, сім'ю, природу
І додаю тоді всевладну і гучну
До ліри ніжної цю бронзову струну!

Quien no ama, no vive *.

О, хай ви молоді, старі, багаті, славні,
Та як ніколи ви не чули кроки плавні
У вечоровий час, коли гучать вони,
Коли майнє вуаль і в пітьмі зникне, біла,—
Неначе метеор, імлу нічну прошила
І в серці вашому лишила слід ясний;

Якщо ж вам випало почути про кохання
Лишє в словах співця, котрий зітхає зрання,—
Це щастя неземне, що дні золотить нам,
Коли сповна чиїмсь ми серцем володієм,
Коли вже не зірки, а любі очі зрієм
І віримо лише обожненим очам;

Якщо ніколи ви, сумні й журні, не ждали
Внизу, під вікнами, кінця бучного балу
І виходу юрби з розчинених дверей,
Щоб вгледіти красу, що сяє, як зірниця,
Троянду щік її, що жарко промениться,
І голубий вогонь чаруючих очей;

---

* Хто не кохає, той не живе (*icn.*)

Якщо не довелось вам звідати люту муку,
Побачити в чужій долоні милу руку,
Вуста пожадливі — біля її щоки;
Якщо не стежили ви поглядом гнівливим
За вальсу модного кружлянням похідливим,
Що з квітів у жінок зриває пелюстки;

Якщо ж і по горбах ви не блукали в травах,
Зворушені й палкі від почуттів яскравих;
Якщо ніколи ви під липами в тіні
У вечоровий час, коли рояться зорі,
Не мліли з нею вдвох у пітьмі ще прозорій
І не шепталися, хоча були одні;

Якщо рука в руці вам не тремтіла зроду;
Якщо «люблю тебе», промовлене на згоду,
Не сповнювало вас, мов тепла яснота;
Якщо у вас жалю не викликали тропи
І всі, хто прагне їх, хто рветься до корони,
Забувши водночас, що є любов свята;

Якщо вночі, коли Париж під світлом хворим
З готичним у туман ховається собором,
Відсунувши доми й саксонську вежу в тьму,
Коли важкі пливуть у небуття години,
Коли дванадцять б'є і дзвін, злетівши, гине,
Лишивши по собі нудьгу й печаль німу;

Якщо не довелось вам у дрімотній тиші,
Тоді, як спить вона, як сон її колише,
Ридати, мов дитя, від болю і жалю,
Повторювати ім'я із вечора й до рання
В надії, що воно вам принесе кохання,
І долю проклинатъ, і кликатъ смерть свою;

Як не відчули ви, що жінки погляд щирий
Вам душу озорив і розпалив без міри,
Що ради милої ви принесли б у дань
Усе життя своє і стерпіли б тортури,
Щоб світ одкрився їй веселий і нехмурий,—
То не кохали ви, не знали ви страждань!

ПРЕЛЮДІЯ

Яке знайти ім'я для нашої години?
Усім чоло зросив холодний смертний піт.
В небесній вишніні і в серці у людини
Змішалися водно і тьма, і сонця світ.

І віри й пристрасті, і відчай і надії —
Порожній день ясний, порожня темна ніч;
Вгорнула землю тінь, де все блищить, де мріє
Сама лиш видимість, де тоне правда й річ.

А тінь гrimить і мисль правдиву заглушає.
Вона ввібрала все: і птахолова спів
І дрож листка, що вмер, розтоптаний у гаї,
Коли гніздо чи квіт сковати захотів.

Усе в ній, все! Хода того, хто знай полями
В незвіданім краю собі торує шлях;
Зелений очерет, що гне свій стан без тями;
Далеке бамкання, що тихне в небесах;

Тремтючий лист плюща в занедбанім чертозі;
Погубний ураган, що грається човном;
Колісьми зчеплені вози два на дорозі,
Неначе ми, бува, зчіпляємось умом;

Жебрачка у сльозах, що дибає над силу;
Прислужник Сатани чи Єгови речник;
І гамір мандрівців, ущухлий серед пилу;
І кроки босих ніг, і сердя слізний крик;

І хвилі, що лиш бог з них кожну зве іменням;
Невловні леготи і камінці в струмку;
Все, що, обтяжений людським благословенням,
Розкаже ниві плуг на довгому віку;

І човен, що в імлі пливе за течією
(А ліра в тім човні все далі, все тихіш);
Орган лісів, що знай зітхає над землею;
Плачливий клекіт міст, печалі роздоріж;

Людина, що її гризе буденність сира,
Бо кпить з усього вік, цей блазень-нешадим,
Аби в усіх сердцах скаламутніла віра,
Осіла сумнівом, цим осадом страшним...

А понад гуком тим, то зграйним, то жахливим,
Чудний, безрадісний злинає спів — трудна
Веде його доба, що цвінтарям і нивам,
Колисці й савану родителька одна.

* * *

Схід! схід! Що бачите па сході ви, пости?
Зверніть на славний схід і очі, і уми!
Озвались голоси з-над Стікса чи з-над Лети:
— Якийсь незнаний день там виринає з тьми.

Якийсь незнаний день на мовчазнім крайнебі
Сіріє вдалині за хвилями горбів,
Мов кузня палахтить у темному Еребі,
Лишє не чуємо гrimучих молотків.

І ми не відаем, чи те палання згодом
Вам сонце дасть і день у славі золотій,
Бо може заходом явитися — не сходом
Те, що ховається в імлавім сповитті.

Це може бути смерк вечірній — не світання!
І, може, сонце те, що побиває зло,
Що лиш на нього всі надії-сподівання,
Не сходить, бо воно насправді вже зайшло!

Всевишній! Що ж той блиск
звістує нам, незрячим?

Тривогою не муч нещасних, о творець!
Ми вже не бачимо? Чи, може, ще не бачим?
Одкрий — початок там ясніє чи кінець?

В душі і на землі панує мла огидна.
Чи очі, що для них усесвіт на плече
Те сонце взяв собі, що нам його не видно,
Уже заплюшились, чи дивляться іще?

Цей веремій, що в нім людський німіє розум,—
Це, може, крила так лопочуть з краю в край,
Аби летіти геть, піддавшися загрозам;
Це, може, так земля говорить: «Прощавай!»

Цей веремій, що нам від нього не заснути,
Що то мов музика, то ніби шептіт віт,—
Це, може, так едем підводиться розкуюй,
Це, може, так земля говорить нам: «Привіт!»

Ген дерево тремтить — радіє чи сумує?
Ген птах виспівує — то нарікання? сміх?
Ген океан шумить — рягоче він? жалкує?
Ген чоловік озвавсь — від горя? від утіх?

Хто душу кроткую зберіг в цій круговерті?
На лаві скорбний жрець під вежею сидить,
Зігнувсь над книгою і знай слова затерти
Читає спроквола — імлисту пору вчить.

О жрець! Твоїх зусиль не зрозуміють люди —
Священних слів давно не тямить чоловік.
У хашах сумнівів конає дух повсюди.
Погибель близько, тут; надія — по той бік.

І байдуже! Бо нас, чи пильних, чи оспалих,
Все 'дно від істини кудись веде судьба;
Чи смерть гряде, мов ніч,
                        а чи життя, мов спалах,—
Єдиним звершенням освятиться доба.

І це крайнебо, де лунають дивні гуки,
Чи згасне вже за мить? чи зблісне, вогняне?
О дух людський, стривай! Іще хвилина муки,
І — ніч впаде або світило спалахне.

Звернувши з усіма свій зір на схід сумнівний,
Вчуваючи громи та ніжні звуки струн,
І скарги із землі, і з неба окрик гнівний,
Зітхання кожного і голоси всіх лун,—

Поет випліскує в гіркому співі думу,
Подібний сам луні покірній, голосній;
А в думі — часточка свого страждання є суму
І все, що каже світ о цій порі хмурній.

З НАГОДИ БАЛУ В МІСЬКІЙ ДУМІ

Ось дума, до шпilia освітлена строкато.
І принц, і факели — сіяє все, бо свято
Сьогодні ввечері, розкішне й вогняне,
Як мисль натхненного поета, спалахне.
Та, друзі, свято це — не літ думок прекрасний,
Це — лиш пустий банкет, для Франції невчасний,
І ні до чого він у пишності своїй
Тій купі злигоднів, що «місто» назва їй!

Багаті! Краще б вам побачить зло безкрайє,
Яке розсудливих людей тепер страхає,
Підтримать сходи ті, що зводять до висот,
Майстерні збудувати, зламати ешафот,
Подумати про дітей, що в злиднях животіють,
Вернути вбогим рай,
вони ж бо в пеклі скніють,—
Ніж по-дурному тут засвічувати огні
І ніч крутитися навколо верескотні!

О наші владарки, святі і доброчесні,
Квітки, що в дім ллете нам пахощі чудесні,
Для вас, цнотливих лиш з прихильності судьби,
Для вас, що пе вели з убоством боротьби
Й не знали в розкошах, до бідності байдужі,
Потреби продавати свої тіла і душі,

Для вас, в сердях яких не може знятись шал,
А в соромі яких є більше покривал,
Аніж в Ізіди їх було давно колись-то,—
Світанком вечір цей палає променисто.
Ви лунко смієтесь в той час, як плачуть всі,
Бо злигодні чужі розпещеній красі.
Схотілось випадку високо вас поставить.
Ви сяєте в житті й не бачите ви навіть
(Такі засліплені промінням очі в вас),
Що бідних топчете ногами повсякчас.
Так: принц, багач,

усе, що тільки світ наш має,—
Усе для вас, жінки, всього вам вистачає.
У вас є красота, у вас оздоби є,
І свято манить вас на сяєво своє,
Ви, як у вогнище метеличок шовковий,
Влітаєте в портал, палаючий, святковий,
На бал ви спішите, не глянувши кругом,
Де між зупинених прикрашеним візком,
В юрбі, привабленій видовищем розкішним,
Стоять жінки такі ж, і теж в убраниі пишнім,
Що мусять скрізь себе на продаж виставлять,
Що в них сердя від мук і ран кровоточать,
Що, як і ви, гулять зібравшись,— напівголі,
Прийшли оглянути вас в святочнім ореолі,
Із вас глузуючи, печальні без кінця:
В квітках — чоло, в багні — взуття,
в злобі — серця.

Коли б твої думки я сповнить міг собою,
Поки ти ждеш мене, утомлена ходьбою,
Під тінню дерева, над озером, сумна,
І рониш погляд вниз, де запашна долина,
Вся повна туману, до сонця ніби лине.
І пахощі струмить, як ваза чарівна;

Хай все, що бачиш ти,— і пагорки, і кручі,
Чагарники в цвіту, яскраві, запахущі,

У вікнах блиск ясний,
Зелений луг, стежки, що в'яться між гаями,
Яри, весь глиб яких нуртує деревами,
Немов морський прибій,—

Хай все — і темний ліс, і сад, і дім, і хмари,
Далеку тінь яких поглине південъ ярий,
І тьмяне й неясне, що там, внизу, мигтить,
І спілий плід садів з зеленолистим виром,
І осінь, в вересні намічена пунктиром,
Усе, що скрізь іде, пливе, повзе, летить,—

Хай цей ланцюг речей, що все навколо єднає
Й під деревом тобі найкращий кут звиває,
    Де схованка твоя,
І хвилі, і земля, тінь, світло, стебла й колос,—
Хай оживає все, підвищує свій голос
    Й назве мое ім'я!

Якщо вже я до губ піdnіс твій повний келих,
Якщо до рук твоїх блідим чолом припав,
Якщо кохання пив із милич уст веселих,
Сп'янілій у тіні од паходців і трав,

Якщо ділити нам судилося тишу, й грози,
І тайну душ, з яких довіра вироста,
Якщо я чув твій сміх, і бачив твої слози,
І зором зір твій пив, устами пив уста,

Якщо вгорі мені зоря твоя зоріла,
Далека й лагідна, ляклива і жарка,
І несподівано троянда впала біла
На мій тернистий шлях з твого-таки вінка,—

То можу я тепер швидким літам сказати:
«Минайте і летіть! Я не зістарюсь, ні!
В душі я маю цвіт, якому не зів'яти;
Хоч ви розвієте листки сухі, сумні,

Та помах ваших крил мій цвіт не обламає,
Не обірве того струмка живлючу нить.
В душі моїй — любов, а забуття немає!
І ви не згасите вогонь, що в ній горить!»

ІЗ ЗБІРКИ «ВНУТРІШНІ ГОЛОСИ»

1837

ДО ОЛ.

Поете, не ховай свою глибоку рану,—
Я в душу зболену на час тобі загляну.

Ти й разу ще її не бачив; це було,
Як вечір зорями всівав небесне тло,
Тобі з'явилася вона у колі близькім,
Затъмаривши красунь сліпучосяйним
близком.

І не один іскривсь у косах їй алмаз.
Обмерли всі умить, ѹ оркестр затих нараз
Тоді, коли вона юрбу німу п'янила
Очима чорними, струнка, білява, мила.
Вся пломінь і порив, немов пливла жива,
Ронила мимохідь розважливі слова,
Мов колос золотий з копа весела жниця;
І усміх з губ злітав, ѩоб знову зясниться.
Всі тамували дух, милуючись тайком
Просвітлим для чуттів задумливим чолом,
Вустами, що цвіли усмішкою-зорею,
І ніжністю плечей щемливою, ѹ за нею —
Очима, де ѹ на мить вогонь душі не гас,
Жагуче пломенів і вабив повсякчас.
Ронила в душі жар, хоча того ѹ не знала,

Як птиця, що з вогню зродилась небувала,
І з неї всі очей не зводили палких,—
Вона, велична, йшла й осліплювала всіх!

І ти пазустріч їй не смів зробити й порух,
Здаля милуючись,— боїться іскри порох!

О музо, постривай! Твій голос — наче мідь,
Урочисто могла б ти й гімнами дзвешіть!
О музо істини і права, в тебе слово
Палким вогнем з душі зривається грозово
І спопеляє вмить, нестримне, без окрас.
Але ж бо ні, чекай, ще твій настане час!
І стриманою будь, як те належить дівам.
Таїти слід іще вустам твоїм гордливим
Той гнів, що ти несеш, великий і святий.
В столітті ж нашому добряга й лиходій —
Обидва мчать сліпма, як у грозу потоки,
І бачать всюди лютъ, знесилля й гніт жорстокий,
І вперто свій тягар, непотріб той, несуть,
Аж поки, як Самсон, розчавлені падуть,
Бо дужий той, хто міць свою тримає в шорах.
Так часом океан не будить хвиль суворих.
Скоріш, ніж думають, твій день свіне,— проте
Мовчи, бо хто мовчить, той у душі росте.

Посеред інших ти несхібно й величаво
Богинею зійди, що має честь і право,
І силу пресвяту, яку, мов скарб, держить,—
Могла б карати, все ж — не хоче й не спішить!

Дивись на небеса і землю зпай достоту.
Виходь, і хай усі, хто чинить зло й мерзоту,—

Ділки, що грошовим полонені мішком,
Публічні брехуни, що мелють язиком,
Прикривши золотом фальшивої заслуги
Лукаві підступи і вид свій недолугий,
І всі, на кому теж лежить ганьби тавро,—
Нікчема заздрісна, що світ кляне й добро,
І дей трибун-льокай, ляклівіший за дівку,
Що слово продає на площах за готівку,
Готовий за хабар зневажити закон,
Підбурити народ чи нацькувати трон,
І той фальшивий друг, що сіє зненавиду,
І ті, що ніч і день пиячать аж до гиду,
Із жиру казячись на оргіях брудних,—
Тепер хай дивляться, як ти ідеш повз них,
Киваючи в юрбі твого достойним слова,
Спокійна, мовчазна, сувора, й тим чудова!
Гарячим зором їм проникни в глиб сердець.
Коли загомонять збентежені внівець:
«Кого ж із нас в юрбі настигне близкавиця,
В який непозбутна покара нам тайтесь?»
І хай згадає всяк свій злочин, і кляне
Себе, й здригнеться враз: «А може, що й мене?»

Оточ чекай і будь спокійна і могутня.
Хай не торкнеться їх твоя пречиста сукня.
І хай розпусники тремтять уже в цю мить,
Помітивши нараз, як біля ніг лежить
І лашу лев'ячу поклав тобі на ліру
Твій гнів, найвищий гнів, спокійний ще надміру.

ІЗ ЗБІРКИ «ПРОМІННЯ Й ТІНІ»

1840

Як у ставках, що снять в гущавині лісній,
Так часом бачимо на дні в душі людській
Просвітлі небеса, де линуть хмари чисті,
Де промінь виграє в безмежності іскристій,
І хмуру твань жахну, де морок спить кругом,
Де плазуни слизькі сплітаються клубком.

ПЕЧАЛЬ ОЛІМПІО

Пишалися поля ще зеленню свою
І сяяв день м'який в блакиті над землею,
На луках між отав,
І легіт струменів і розливавсь духмяно,
Коли він знов уздрів оті місця, де рано
Сердечних мук зазнав.

Гаї схилялися з підгірків на рівнину,
Вбирала осінь їх у золоту тканину,
Горів і небокрай;
І птахи до небес звертали ладні співи,
Зливалися у хор їх чисті переливи,
Озвучивши розмай.

Хотів побачить він ставок у місці тихім,
Хатину, де жили нещасні люди з лихом,
І дерево криве,
Кохання захисток між лісової глупші,
Той ясен, де злились в цілунку їхні душі,
В яких любов живе.

Шукав самотній дім і липову алею,
Із металевих грат горожу і за нею
Зелений шум садів.

Він тут блукав, блідий, печальний в самотині,
Під кожним деревом він бачив милі тіні
Давно минулих днів.

Він чув, як шелестів у листі без угаву
Той вітер, що п'янить, бентежить нам уяву
І збуджує любов,
Хитає неління, й троянду ніжну бавить,
І оживляє все, чого торкнеться навіть,
Не знаючи заков.

І листя, що в гаю стелилося опале,
Зривалося з-під ніг і вслід за ним злітало,
Щоб знову заніміть;
Так думка в час, коли душа занос тяжко,
Здіймається увісъ, немов підбита пташка,
І падає за мить.

Він довго споглядав природи вид чудовний,
Що в стищених полях встає, задуми повний;
Була й хода легка;
Блукав до вечора в долині над потоком,
Милуючись весь день то небом світлооким,
То дзеркалом ставка.

Та ба! Він згадував і кликав юність гожу,
Дивився стомлено крізь давню ту горожу,
Самотній, мов бідак,

Віп цілий день блукав. Тоді ж, як ніч темніла,
Коли душа була сумна, немов могила,
Він загукав ось так:

— О горе! Я прийшов, бо серде зажадало
Уздріти, чи пливе долиною потік,
Де щастя звідав я і відстраждав немало,
Де часточку ества залишив я навік!

Як швидко забуття усе бере з собою!
Природо, образ твій мінливий без кінця!
І вічно твориш ти, не знаючи спокою,
Рвеш ниті золоті, що з'єднують сердя!

І захисток наш зник в тернині кругойдуцій,
І ясен теж упав, і все пішло внівець;
Троянди наші рве дітвобра, що із кручі
Стрибає залюбки у висохлий рівець.

О наше джерело, в кущах знайшов тебе я;
Вона з полів сюди спускалась, молода,
Пила із пригорщів кохана й ніжна фея,
І з пальців перлами струмилася вода.

Вже зрівняна стара, колись в грудках, дорога,
Де ми удвох ішли,— на чистому піску
Свій залишала слід щасливка босонога,
Грайливо ставлячи ступню малу й легку.

Той придорожній схил прадавній, на якому,
Чекаючи мене, сиділа чарівна,
Розбили геть вози, що ввечері додому
Вертаються й скриплять, накладені сповна.

Тут ліс колишній зник, там гай встає шумливий.
Живого з тих років, здається, вже й нема;
І давні спогади, мов згаслий попіл сивий,
За вітром віються, щезаючи притьма.

Невже пропало все? І все для нас минуло?
Ніщо не вернеться й мені вже не світне?
Я плачу, а гілля шумить собі нечуло;
І дивиться мій дім і не взнає мене.

Перейдуть інші там, де ми колись ходили,
Для інших сад шумить, розкрилив двері дім;
І наші думи й сон, так швидко відлетілий,
Продовжить — не скінчить судила доля їм!

Для кожного із нас пробудження настале,
Ми — люди, й забуття усіх бере в полон,
Ми прокидаємося і мрієм про ждане,
Але хтось на землі побачить той же сон.

Так, інші прийдуть знов під захисток ізрання
Сюди, де тишина, де чари й супокій,
Просити співчуття в природи для кохання,
Про щастя мріяти в самотині палкій.

Для інших буде все: стежини наші й доли,
Кохана, й твій гайок — для незнайомців тих.
Нові жінки прийдуть, не журячись ніколи,
До течії, яка черкалась ніг твоїх.

Та ні! Невже любов лишає нас помалу?
Не зберегла й слідів рівнина, що цвіла,
Де ми кохалися, згоряючи від шалу!
Природа байдуже зітерла все дотла.

Скажіть мені, яри та лози виноградні,
Дерева з гніздами, струмки, ліси й поля,
Невже й до інших так шептатимете, знадні?
Чи й інші пісню теж зачують звідсіля?

О, як ми прагнули збегнути вашу мову!
Чуткі, вслухалися до ваших голосів!
І не бентежили вам
тайни мить чудову,
Відкриті повсякчас для незвичайних слів!

Дай відповідь мені, квітучий доле мицій,
Озвись-но, саде мій, що ніс нам благодать,
Бо з нею й ми заснем у мороці могили
Так, як лише мерці в спокої вічнім сплять.

Невже колись і ви нечуло й глухувато
Лиш озветесь, що вже немає нас,
І будете своє справляти вічне свято,
Співати повсякчас, радіти повсякчас?

І знов-таки, невже, пізnavши тінь звичайну,—
Наш привид, що в полях встає крізь каламуть,—
Ви не одкриєте нам заповітну тайну,
Яку здавен лише для друзів бережуть?

Хіба ви зможете без стогону й печалі
Нас мертвих бачити на звісних вам стежках,
Дивитись без жалю, як тіні наші й далі
Пливуть до джерела, що жебонить в слюзах?

І ось, коли десь тут, під вашим верховіттям,
Закохані свій шал таять у хвилях мли,
Чи не шепнете їм, зачарувавши квітом:
«Живі, згадайте тих, що тут раніш були!»

Тож на короткий час даруються людині
Шумні ліси й струмки, узгірки тут і там,
Блакитні небеса, озера на долині,—
Усе, що дорогое, усе, що любе нам.

А згодом — край всьому, і пристрасті так само,
Погас в душі вогонь, і ніч нас поглина,
І на землі, де ми палали вдвох серцями,
Зітрутися й слід по нас, і наші імена.

Ну що ж! Забудьте нас, хатинко, ниво й саде!
Ожино, вкрий стежки, схилися на поріг!
Шуміть, струмки! Птахи, співайте для розради!
Ви позабули те, що я забути не зміг.

Для нас ви — тінь святадалекої любові!
Оаза на важкім шляху мандрівника.
Тут щастя, сльози, сміх у гомінкій діброві
Ми поділяли вдвох; удвох — в руці рука!

Відходять почуття із віком неминуче.
Відходять, квапляться: те в масці, те з пожем,
Немов артистів гурт, строкатий і співучий,
І вже не вернем їх, ми їх не збережем.

Але безсилій час, любове, над тобою,
Ти — свічка й смолоскип, сіяєш нам у змрок!
Ти вабиш радістю й освячуеш слізовою,
Тебе кляне юнак, обожнює дідок.

І в дні, коли чоло нам старість похилила,
Коли мети нема, нема й палких жадань,
І серце крижане стає, як та могила,
Де стільки сховано чеснот і поривань;

Коли душа болить, немов після гонитви,
І тужить стомлена, їй бачиться вони,
Як мертві воїни на чорнім полі битви,—
Полеглі задуми й розбиті мрії-сни;

Тоді любов, як той, хто в муці благородній
Шукає з лампою щось між пустих проваль,—
Спускається в глибину жахливої безодні,
Де криються в пітьмі розпука, біль і жаль;

І там, де вже зоря промінням не заплаче,
В могильній тишині, під гнітом темноти,
Душа вчуває знов, як б'ється щось тремтяче...
Це оживаєш ти, о спогаде святий!

ІЗ ЗБІРКИ «КАРИ»

1853

NOX *

I

Час, принце, той настав,
що твій замислив розум,
Пора уже кінчать,— ніч скована морозом,
Прокинься! Зрадників почувши здалекій,
Свободи вірний пес оскалює клики,
І, хоч прив'язаний, гарчить, і гавка грізно.
По здобич вирушай, бо буде, принце, пізно.
Глянь: грудень потонув у темряві густій;
Як хижий феодал виходить на розбій,
Спади на ворогів, щоб раптом їх застати.
В казармах ждуть тебе тупі твої солдати,
Що лютість і вино затъмарили їм світ.
За імператора хай буде в них бандит!
Прикривши свій ліхтар, іди скрадливим кроком;
Кінджал візьми; у сні забулася глибокім
Республіка: її підступно ти приспав
І присягу свою їй в уголів'я дав.

Піхото, вершники! Вся зграє, до походу!
Вірьовками в'яжіть представників народу,
Та й з генералами розправитися час!

---

* Ніч (лат.).

Женіть сенаторів прикладами в Мазас!
Верховний суд
                  в тюрму штовхайте цілим військом!
Став рицар Франції харцизом калабрійським!
Дивіться, буржуа, збіговисько тварюк,
Як чорний демон взяв кривавий меч до рук,
Як він переворот в отчизні пашій чинить.
Що? Оборонці прав? Хай від ножа загинуть!
В пошані — кондотьєр, злочинець і шахрай!
Громи! Бодена вбий! Дюссуба зарубай!
Що робить там народ на площі? Розстріляти!
Нехай сволоту цю приборкають гармати!
Плі! Плі! Народ-король — проголосує він!
Бий право, честь рубай, законові — загин!
Нехай на вулицях струмус кров річками!
Чарки сповняй вином, носилки — мертвецями!
Горілки хочете? Воно хильнути слід
У непогодь таку! А хто цей сивий дід?
Стріляйте! Це маля — в штики його узяти!
Ця жінка — мати? Бий! Хай знає

                  люд проклятий!

В крові ступаючи, нехай юрба тремтить!
Паріж бунтує знов? Стоптати! Розчавити!
Нам ненависний він! Ми — сила, він — освіта,
Гордина хай його презирством буде бита.
В чужих у шані він? Чужинцям не у гнів
Прив'яжемо його ми до конячих грив!
Хай здохне! В грязь його! В калюжу! У болото!
Гармати — ядрами! Багнетами, піхото!

Скінчилось!

Тиша скрізь, наліг тяжкий кошмар.
 Став Пульман цезарем, володарем — Суффляр!
 Ілюмінація: палають барикади;
 Ворота Сен-Дені, високі їх аркади
 Здригнулися: полум'я в повітрі клекотить,
 Перепочити час і гроші полічити:
 Як шабля на боку, дзвенять вони в кишенні.
 Із банку — на бівак, на ігрища шалені!
 Хто більше убивав і жалоців не знов,
 Той, поверх золота, ще й ордена дістав.
 Танцюють, виочи, звитяжці на руїнах.
 Тіла скривавлені лежать при темних стінах.
 Солдат підхмелений, скажений і бридкий,
 Ще мозок у кутку дотоптує людський,
 Вхопившись за стіну невірною рукою.
 Спивають, п'ють, кричат, регочуть з перепою,
 Старих розстрілюють, жіноцтво, немовлят.
 Бліскучий генерал, у злоті пишних шат,
 Галопом улицю переїздить криваву.
 Наш цезар переміг, кінець походу! Браво!
 Мерцій з вітаннями у палац поспішім!
 На тротуарах кров, у ручаї дзвінкім,
 Кров скрізь! Щоб перейти криваві ці дороги,
 Повинні підіймати шановні судді тоги,
 А церква радісно несе, як божий дар,
 Червону рідину Вейо у каламар.

З курульних крісел вас, достойники ѹ міністри,
В болото скинув він, капрал нахабно бистрий.
Тож, підбадьорившись, погодьтесь, як один,
Що подолав Мандрен, що переможець він,
Що бути чесними вам не потрібно нині,
Що вам від нього ждать за вірність благостині,
Що буде пастирем Мандрен над усіма,
Що він бюджет прийняв, і риску в вас нема,
Що задушив закон руками він своїми,
А труп його поклав у себе під дверима,—
Тож гімни можете співати голосні,
Забувши ляпаси від нього замашні,
А що вбивав жінок, дітей він безневинних,
Що в злочинах
дійшов до меж він страховипніх,—
Перед убивцею навколішки впадіть
І ще не згуслу кров з чобіт його лижіть!

III

Цей чоловік сказав: «Володар величавий,
Півбог для вояків,
Перед яким в бою нагі летіли Слави,
Гримів звитяги спів,

Наполеон жахав п'ятнадцять літ громами
Весь європейський світ.
Лизали королі, що він топтав ногами,
Сліди його чобіт.

Узяв він, мрією захоплений одною,
Мадрід, Берлін, Москву.

Я ж горло Франції кривавою рукою
Нешадно розірву!

Іде вона вперед, до світла, без упину,
Священний славить мир.

Я зрадницький аркан з-за спини їй накину
І задушу, як звір.

Я з дядьком увійду в історію до пари.
Він розумніший? Ні!

Йому лишаються хай перемог фанфари,
А грошки — мені.

Дісталося мені не дурно, ще дитинці,
Гучне його ім'я.
Я — карлик, він титан. На першій він сторінці,
Та на звороті — я!

За нього я вчепивсь, лише найменням схожий.
Мета життя моого —
На ньому випливти в історію,— а може,
І потопить його.

Я, пугач, кігтями стримав політ орлиний.
Високого — низький,
Його я подолав. Славетні роковини —
Корисний день який!

Від поглядів людських плащем я вид закрию
І очі відверну.

Хто сумнівається, що я ганьбою вкрию
Цю дату голосну?

Миліша ця сльота мені за дні погожі,
Для справи — слушна мить,
Бо Франція моя на слави пишнім ложі
На лаврах міцно спить».

І крадъкома пішов, почвара блідолиця,
На зраду лиходій.

Він засвітить посмів від сонця Австерліца
Ліхтар ганебний свій!

IV

Тріумф! З'явився ти належної години:
Скучали по князях російських балерини;
Дні революції навіювали сон
Памелам нинішнім, вчорашнім Жаннетон;
Злякавшись, Дон-Жуан прокинувсь
Гарпагоном,
Чий щуплий гаманець пе тішить серця
дзвоном;

Не стало золота в завзятих картярів;
До сповідалень хід газетний хор закрив;
Загибелль падала на празники церковні;
Позикодавці йшли юрбою, невгамовні,
І дарма на портьє надія вся Маньян;
Став посміховищем побожник Равіньян;

На кровних рисаках не їздили блудниці;
Змія апархії їх змусила мириться
З худою шкапою, що марну їх красу
Возила підтюпцем на бал за тридцять су.
Відчай оповивав майдани Вавілона;
Та ти з'явивсь, кулак; ти звівся, мов колона:
Усе врятовано, все ожило, тепер
Мілорди щедрі знов одвідують гетер,
Лафа для вояка, святоші, бонвівана;
З архієпископом заводить пісню Жанна.

Поздоровляймося ж, радіймо і ділім!
Смиренні партії йдуть до Мандрена в дім,
Щоб хоч швейцарові заглянути у вічі,
Фальстаф готує пунш, Тартюф — церковні свічі.
До Єлісейського палацу аж біжать
Пар'є, Монталамбер, Сібур — уклін віддать,
Тролон — прислужниця, Руе — стара повія;
Євреї, греки — всі, хто вже не червоніс;
Привілейований плутяга там краде;
Той тягне акції, з кропилом той іде;
Там кожен, хто живе, шахрюючи невтомно,
Хто, глянувши собі у душу безсоромну,
Себе в сенатори готовим визнає,
Дрібненький, цезарю пошану воздає.
А цезар, мов павич, хвіст розпустив на троні:
— Ну, що, панове? Як? Плещіть мені в долоні!
Таж похвалитъ мене Лойола міг би сам!
Тепер голосуватъ дозволимо рабам

І славні золотом запищем результати.
Гей! В барабани бить! У флейти дзвінко грати!
Ревіть ектенії, священики! У храм,
Панове: нас господь благословляє там,
Там слави нашої палають орифлами!
На трупи глянути прошу, прекрасні дами!

V

Де їх шукати? Скрізь: в домах, серед дворів,
В клоаках, що Мопа гостинно їм відкрив,
У ямах, в звалищах, на площах, під мостами,
На бруку, топтанім солдатськими ногами,
Фургони їх везуть дорогами вночі,
А супроводять їх драгуни-вусачі,
Конвой обрядливий із Марсового поля,
Що шепчеться Париж про нього мимоволі.
О горо жертв людських! Ім'я ти зберегла
Недаром: знов лежать порубані тіла
На цвінтари твоїм, що тайною покритий.
Ті трупи у землі, голів лиш не зарито.
Це він замордував і поховав тут їх,
Облич не боячись холодних та блідих.
Лежать — скривавлені, з розкритими ротами,
До пеба лицями, під травами й квітками.
З розтятим животом, з порубаним чолом,
В жахливій німоті; січе, мов батогом,
Гілками чагарів їх вітер присмерковий.
Лежить тут робітник, що завжди був готовий

До бою; багача біліє тут рука,
Бідар тут смаглий ліг; тут мати притиска
Дитинку до грудей, оточена кістками;
Тут молоде дівча із синіми устами,—
Усі лежать вони під тисами, страшні,
Застиглі, скорчені, недвижні, мовчазні,
Одного злочину, одного дня примари,
І сліпо дивляться на зорі і на хмари.
Уранці йдуть сюди шукати батьків, дітей
Нещасні, що навік згубили їх з очей;
Народ ці голови жахливі споглядає;
Лишє груднева ніч одвідини спиняє
І саваном своїм померлих огорта;
Навколо темрява, безлюддя й самота,
І сторож там один непевною ходою
Блукає, зляканий блідих мерців юрбою;
У час, коли в домах скорботний чути плач,
Холодний вітер там, немов лихий сурмач,
Реве над трупами, що домовин не мають...
Про що до господа у тьмі вони волають?

Переказ є такий, що у нічній імлі
Ці трупи, сховані по шию у землі,
На цвинтарі глухім, труби почуши звуки,
Що кличе до суда за всі убивства й муки,
Враз прокидаються і бачать в небесах
Твій, Бонапарте, дух у господа в ногах,
Дух, повний злочинів,
жахливий і брехливий,—

І свідками на суд виходять справедливий.
Монмартр! Фатальний жах! Скривавлена стіпа!
Це місце ще й тепер прохожий обмина.

VI

За місяць нелюд той прибув до *Notre Dame* *.
Він гордо увійшов. Курились фіміами,
Склепіння потрясав величний мідний дзвін;
Архієпископ ждав — в промінні слави він
Світився, ризою, мов саваном, повитий.
Христос до дерева був смертного прибитий,
Щоб чорний лиходій на світі панував! —
І нечестивець той тут перед богом став!
Як вовк, що спочива, натішившись криваво,
Розгладив уса він: «Оборонив я право!
Приймайте, ангели, мене в свій легіон:
Я віру захистив, порядок і закон».
І в оді хижому, де Сатана дрімає,
Побачили сльозу... О море літ безкрає!
Патмосе, де зустрів безодню Іоанн!
О небо Нéрона! Віки, де жив Сеян!
О вітри, що несли могутністю своєю
В галері золотій Тіберія в Капрею!
О трепети зорі в високості ясній!
Тут переважає убивцю — лицедій!

---

* Собор Паризької богоматері (*франц.*).

VII

Ти, що разиш, як грізна сила,
Ту скелю, де згорнув я крила,
Подоланий, але живий,
Ти, що човни похмурі бореш,
Чому зо мною не говориш,
Похмуре море, в час нічний?

Даремна річ! Круши загати,
Лий хвилі, водами багате,—
Страждать і мріять дай мені.
Не можеш ти, несамовите,
Стихією свою змити
Злочинства на землі страшні.

Я знаю: ти мене розважить
Бажаєш; темні води кажуть:
«Пора, бентежний, відпочити!» —
Тоді само, глибоке море,
Утиш розбуркані простори,
Гіркі, та чисті, хоч на мить!

Ти горде мідцю грозовою,
Усі милуються тобою,
Рівняють з фатумом твій шир.
В тобі відбилось небо синє,
Купаєш ти в своїй пучині
Проміння чисте ранніх зір.

«Смирися, заспокойся!» — кажеш;
То щоглу вдалині покажеш,
То скелю, що лама приплів,
То білосніжне шумовиння,
Що темне покрива каміння,
Мов зграя стомлених птахів,

Рибачку босу, що співає,
Чи синь, що кораблі гойдає,
Чи моряків-трудівників,
Вали, що вдаль ти посилаєш;
Свою ласкавість ти являєш
І свій незмірний, темний гнів.

Ти кажеш: «Пригорнись до мене;
Вигнанче, пал згаси шалений,
Мапдрівче, в хвилі посох кинь!
Сократа я колись приспало,
Катона я заколихало,—
Невдячний! На мій клич прилинь!»

Hi! Думку поважай сувору,
Що, повна грізного докору,
Стойть за правду в наші дні.
Скоривши бескиди похмурі,
Облиш мої душевні бурі! —
Ти... ти ненависне мені!

О море! Ти, немов рабиня,
Несеш через простори сині

Між скель, під вітром кораблі,
Що до Кайенни, в темні ями,
Як чорні труни із мерцями,
Пливуть із нашої землі!

Ти відчиняєш ті ворота,
Куди ідуть без повороту
Всі мученики, що лежать
У трюмах, де нема й соломи;
Над ними, затаївши громи,
Гармати жерлами блищають.

Коли ж і розпач, і тортури
Зламають горді їх натури,—
Це ти, безодне, муки їх
Подвоюєш; твій голос дикий
Заглушує останні крики
На смерть роковалих — святих!

VIII

От що ми бачили! Згадавши ті події,
Історія з ганьби щоразу червоніє.

Коли прокинеться великий наш народ
І день очищення поборе дні негод,—
О меч скривавлений, ти не виходь із тіні!

Hi! Щоб за зло воздать підступній тій людині,
Убивці, що його родила ночі тьма,
Потреби у тобі, покари меч, нема!
Картипи, від яких душа людська холоне,
Жандарми круг візків, шабель їх блиск червоний,
І барабанний дріб, і крик — «Убий!», і жах,
Юрба на вулицях, на площах, на дахах,
Майдану Гревського зловісні, чорні тіні
І жертви, віддані кривавій гільйотині,—
О не вертайтесь до нас, примари, знов!
На нашім прaporі хай буде мир, не кров,
Хай робить кожен з нас живу і чесну справу:
Хай величі людській пост співає славу,
За правду обстає народу представник;
Впаде і ешафот, і трон тоді навік,
Поволі знищаться ненависть і страждання,
Засяє людству шлях прогресу та єднання,
І Фрапція його шляхом тим поведе.
Так марилось. І враз розбійник той іде,
Миропомазаник, оточений катами,
Що кров'ю залили вітчину та слізами,
Убивства принесли, в залізі, у вогні,
Щоб цим засіяти майбутні, боже, дні!

Тремтиш ти, жалосте, захована у хмари,
Як чуєш поклики: «До помсти! До покари!»
Вигнанець, я ходжу, блукаю по тернах,
Сумую, голову затиснувши в руках,
І часом, поривом охоплений могутнім,

Ті уявляю дні, що ждуть нас у майбутнім!
О Революціє, о пайчистіша з дів,
Повита в полум'я, у справедливий гнів!
Ридає людяність, сховавши у долоні
Лице свое ясне, і ніжно кличе: «Доню!»
Всіх тілом закрива вога своїм святим,
Злочинців навіть, так! — пощада есть і їм!
Повинна ти її, о діво, шанувати!
Доволі ж! Зупинись! Ти чуєш? Кличе мати!

Могутній ратаю, о майстре півнагай,
О жнець, що бог послав тебе на світ земний,
Звелівши біль століть за день один скосити,
Без страху, без жалю, правдивий, гордовитий
Колоса римського нащадок і двійник,—
Європу переміг ти, ніби чарівник,
Примусив королів змагаться з королями,
Велитель ти всіх ер, володар над віками,
Ти вільність врятував скривавленим мечем,—
Тебе приреченням ми в страху зовем!
Історію людську змінивши в буйнім леті,
Стоїш ти, як титан, рік дев'яносто третій,
Що рівного тобі на світі не було.
Родився ти тоді, як панувало зло,
Від страху чорного дістав ти виховання,
Ти син монархії, сваволі і знущання,
Хоч проти них повстрав; від прикладів лихих
Ти захиститися і відійти не міг,
Ти кров, як деспоти, навчився проливати,

І ненавидіти, і тяжко бичувати,
Тиранів скинувши, міністрів, королів,
Ти проти них повстав — і, як вони, крушив.

З твоєї милості ми виросли, титане,—
Та інший час тепер і інший вік настане.
Чим має Франція віднині процвітати?
Любові й миру нас осяє благодать,
Христів закон святий, дух братства і свободи.
Великий заповіт почули всі народи:
«Любіться! Всіх любіть!» Ідімо ж, як брати!
Ідея, ангелом прекрасним нам світи!
Ідея, в далечінь нас ведучи щасливу,
Любов'ю пломеній і в дні тяжкого гніву!
Будь правди посланцем, добра і красоти!
Ще мало — подолать; слід велич зберегти!
Коли злочинець той потрапить нам у руки,
В покарі ми самій уникнем крові й муки:
Презирство, а не смерть! Народе, час забутъ
Про помсту королям, які вже не прийдуть,
Про шибениць ряди, тортури і кайдани!
Новий засяє день, нова доба настане,
Коли, всміхаючись до добрих — і до злих,
З'єднає руки враз усіх племен людських
І сонцем золотим усіх осяє Згода!
Хай лютістю себе не оганьбить свобода,
Кров душогубова не ллється хай тепер!
Христос — учитель наш, учитель наш — Вольтер,
І людство, у думках ширяючи стокрило,

Людське життя святым навік оголосило!
Чи ж можна, щоб одна, одна жорстока мить
Звела в нас нанівець досягнення століть!
Не треба помсти нам! Кров проливати годі!
Віднині хай ніхто не скаже у народі,
Що зрадник, лиходій примусив нас один
Вернутись до часів темниць і гільйотин,
Що знов закликали, дійшовши до нестяями,
До праці ми катів з багровими руками,
Що, чорний ешафот піdnісши між могил,
Високий, зоряний потъмаряТЬ небосхил!

IX

О грізна подруго палкого Ювенала,
Що думи Дантові високі навіала,
Ти, музо вогняна Обурення! Прийди
І на імперію проміння наведи!
Як переможницею, зову до нас тебе я!
Постав ганебний стовп — і вийде епопея!

О ФРАНЦІЄ!

О Франціє! Повергши ниць,
На тебе став тиран ногою,
Та піднесеться з тьми в'язниць
І брязкіт пут, і клич до бою!

Крізь даль і ніч, з оцих пісків,
На море дивлячись безкрас,
Що чути й вам його приплив,
До вас вигнанець промовляє;

Його слова в цей темний час
Летять, палають блискавками
І простягаються до вас,
Як сотні мужніх рук з мечами.

Вони затрусять пасма гір,
Схитнуть палаци мармурові,
І затремтить гілля в діброві,
Підвішись в пеба чорний шир.

Вони дзвенять, мов бронза дзвонить,
Мов крик, що гонить хижих птиць,
Мов подих, що легенъко клонить
Тремтливі трави до гробниць.

Вони кричать: «Украй ганьбою
Убивць, гнобителів своїх!»
Як заклик воїнів до бою,
Гримить їх клич до всіх живих.

Вони, як вихор в хуртовині,
Над людством звільненим пройдуть.
Якщо заснуть живущі нині,
То нині вмерлі — оживуть.

МИСТЕЦТВО І НАРОД

I

Мистецтво — радоші і слава,
Веселка серед бур яскрава,
Блакить, дарована землі.
Воно, прекрасне і безкрає,
В народу на чолі палає,
Як зірка в бога на чолі.

Мистецтво — поле величаве,
Що сердце радує ласкаве,
Розмова міста і гаїв,
І двох закоханих розмова,
І пісня це душі чудова,
Де чути безліч голосів.

Мистецтво — думка це розкута,
Що всі людські ламає пута,
Воно, як ніжний воїн, б'є!
Воно по всіх краях витяє,
Народи в рабстві — визволяє,
А вільним — велич додає.

II

О Франціє непереможна,
Співай, хай пісня лише кожна
У піднебесну височінь!

Великий, добрий мій народе,
Ти вісник правди і свободи,
Людських надія поколінь!

Співай, народе, про світанок,
Хоч би й давно минувся ранок!
В труді оновлюється край.
Старе осміюй без вагання!
Співай тихенъко про кохання,
Про волю — голосно співай!

Співай про італійців долю,
Про Польщі братньої неволю,
Про дні Неаполя страшні
І про Угорщини конання...
Народу спів — це клич повстання,
Рик лева, деспоти земні!

ОЧНА СТАВКА

— Померлі, говоріть! Хто підло вас убив,
Хто вам ножі в серця безжально вгородив?
От спершу ти, сумний могили полоненик,
Хто ти? — Релігія.

— Хто вбивця твій? — Священик.

— Ви, ваші імена?

— Честь, вірність, розум, стид.
Нас церква знищила.— Хто ще, ставай на звіт?
— Я совість громадська.

— Хто вбивця твій неситий?

— Присяга.— Ну, а ти, що кров'ю весь залитий?
— Законом звався я. Суддя — мій кат страшний.
— Ти, дужий велетню, що меч зневажив свій,
Що в променях сіяв і впав тепер так низько,
Хто ти? — Я — Австерліц.

— Хто твій убивця? — Військо.

ВЕСЕЛЕ ЖИТТЯ

I

Ну що ж, грабіжники, бандити і кретини!

Сідайте за столи, не гайте ні хвилини!

Для всіх є місце в нас!

Спішіть і їсти, й пить: життя коротке дуже.

Народ наш скорений, народ мовчить байдуже,

Він під ногами в вас!

Зрізайте гаманці, державу оббираїте!

Ліси спустошуйте, цистерни спорожняйте!

Настало слушна мить.

Останнє су візьміть,—

щоб мати більш доходів,—

В робітників полів, в робітників заводів!

Беріть, душіть, живіть!

Справляйте бенкети в своїм веселім домі!

Тоді, як з голоду конас на соломі

Родина бідняка.

Вже батько хліба шмат кудись пішов прохати,

А мати, всохла вся, не може й краплі дати

Дитині молока.

II

Мільйони все взяли,— палаці, замки цілі!

Відвідав якось я страшні підвали в Ліллі!

І пекло бачив там.

Примари там жили у голоді й жалобі,
Бліді і згорблені, і корчили хвороби
    Там тіло злидарям.

Повітря затхле там, і горю меж немає,
Сліпий сухотного наосліп напуває,
    Зі стін тече вода.
Дитя — у двадцять літ, стає у тридцять дідом.
Панує люта смерть над цим підземним світом,
    Щодня людей глита.

Ні світла, ні вогню. Б'є дощ у вікна темні.
Нешастя ходить там, в підвальній млі таємній,
    Кров робітничу ссе.
За прядкою в кутку хтось сумно суче нитку.
Тут привиди живуть у горі без просвітку,
    В пітьмі і бруді все.

У жінку, мов у сні, вдивляється мужчина.
Хоч батько бачить сам, що доброчинство гине
    Під хижим тиском зла,
Та все ж не сміє він спитати в своєї доні,
Вдивляючись у хліб, що в неї па долоні:
    «Звідкіль це ти прийшла?»

Там спить гіркий одчай у драному лахмітті,
І квітень там життя, що всіх чарує в світі,—
    Мов та зима сумна.

Рожева діва вдень, надвечір — фіалкова.
Там худоба́ людей вражає кістякова
І синя голизна.

І цілі сім'ї там, в холодному підвалі,
Що світла і тепла в своїм житті не знали,
Конають серед бід.
Як я ввійшов,— дитя, з лицем блідим без краю,
Мов у старих бабусь, промовило: — Я маю
Вже вісімнадцять літ!

Немає ліжок там, і нещаслива мати
Своїх малих дітей кладе у ямку спати,
Що вирила в стіні.
Лиш народились ви, о голубки невинні,
Замість колиски вже спите у домовині,
В підземній цій труні!

Жахлива бродить смерть над лілльськими
льохами.
І бачив я не раз, вмиваючись слезами,
Там страдницьке лице.
Ось хоче дівчинка прикритись хоч косою,
Ось мати-статуя стойти з дитям-марою!
Чи бачив Данте це?

Багатства ваші всі дають лише страждання,
Годують злідні вас, о принци гендування,
Злочинці наших днів!

Кривавий ваш бюджет стікає із каміння
Страшних підвалів цих, з похмурого склепіння,
З сердець людей-мерців!

Під інструментом цим, що зветься тиранія,
Серед страшних гвинтів, якими влада діє,
І чавить, і товче,
Невпинно, день і ніч, щохвилі, щогодини,
Немов той виноград, труд чавиться людини,
І золото тече.

З безмежних цих страждань,
                                із цих страшних агоній,
З глибокої пітьми, де у людей на сконі
    Немає більш надій,
Із чорних цих халуп, де повно злой муки,
Де матері й батьки свої ламають руки
    В безвиході тяжкій,
Із зліднів цих сумних, в яких живе голота,
Мільйони скрізь течуть, блискучі хвилі злота,
    І їх ссавці живі
Вповзають у палац і бенкети справляють,
Трояндами себе потвори ці вінчають,
    Страшні в людській крові!

III

Який блискучий рай! Впиваєтесь до нестями!
Регоче десь оркестр, вікно горить огнями,
    Від страв зігнувся стіл.

І хоч пітьма внизу, та двері на запорі.
Голодне вкрай дівча безтямно плаче в горі:
    Немає більше сил!

Ви відповідь дасте за втіхи ці жахливі,
Солдати наймані, епископи жадливі,
    Підкуплені судці.
Збудований ваш Лувр па злидарів стражданні!
Розкоші вам дають хвороби безнастанині,
    І голод, і мерці!

В палаці у Сен-Клу, в вінках із маргариток,
Ви розважаєтесь у колі фавориток,
    Без дум, без почуття.

Осяяний бенкет блискучими огнями.
І кожна із повій тут білими зубами
    Із'їсть живе дитя!

На все начхати їй! У світі бід багато!
У імператора, у принца, у прелата
    Чимало є утіх.

Народ же у слізах, в голодній лихоманці,
Хай має щастя в тім, що бачить ваші танці
    І чує дикий сміх!

Ну що ж! Словняйте вщерьте і сейфи, і кишени.
Тролон, Сібур, Барон хай п'ють, мов навіжені!
    Та глянемо вперед.

Блювати ви будете, коли у злиднях люди,
Як лютий голод їх душить ще більше буде,
    Влаштують свій бенкет!

IV

Йдуть по тобі, народ! О барикади хмурі,
Що вчора високо здіймалися в дні бурі,
    Де проливав ти кров!
Під стукоти коліс, що променисто сяють,
Під шум легких коляс, що з гуком пролітають,
    У брук ти вбитий знов!

Їм — золото твоє; тобі — лиш голод лютий.
Ти — мов нещасний пес, що ланцюгом прикутий
    До злигоднів своїх.
Їм — пурпур і шовки; тобі — лише лахміття;
Їм — дів твоїх краса; тобі ж — яке страхіття! —
    Лише безчестя їх!

V

Та заговорить хтось. І музা клич почує.
Історія весь час у млі пічній пильнує.
    Здригайтесь, кати!
За тебе, Франціє, вона помститься в горі.
Вже чути в небесах її слова суворі
    І грім її ходи.

Та хижі шахраї, катюги і бандити,
Що бідний люд гризути весь час, несамовиті,
    У сказі навіснім,
Дволика наволоч, яка сердечь не має,
Кричить: — Таж він поет! У небі він витає! —
    Гуркоче в небі грім.

Ті люди, що живуть,— змагаються. Це ті,
Що мають крок твердий і вірну ціль в путі,
Що гордо на круті беруться верховини,
Що мислять високо і мають шлях єдиний,
Що вибрали собі, не знаючи оков,
Чи подвиги труда, чи пристрасну любов.
Побожний це пророк, що клопиться святині,
Це майстер, хлібороб, пастух на полонині.
Це ті, що добрістю сповняють ночі й дні.
А інших, господи! а інших жаль мені.
Нудота марна їх взяла за вічні грati,
І то страшний тягар — не жити, а існувати.
Шукать користі з них чи радості — дарма,
Вони на світі є, думок у них нема.
Це — вульгус, плебс, юрба,
це натовп, це громада,
Плескати, свистіть, шуміть і метушитись рада,
Казати «ні» і «так», ходити, позіхати,
Це ті, що ні думок, ні мрій у них не знать,
Це ті, що судять нас, щоб завтра вихваляти,
Кому однакові Тіберії й Марати,
Збіговисько сумне у блиску позолот,
Що мішма в прірву йде серед своїх турбот,
Холодні мандрівці, які не мають віку,
Подонки людськості, що в тінь злились безлику.

Немає в них імен, ніхто їх не лічив,
Немає волі в них, не вистачає слів,
Довічна темрява їм світ закрила зrimий,
Опівдні — присмерки згущаються над ними,
Блukaють-бо вони, подоба диких зграй,
Там, де прослава ніч свій лиховісний край.

Як! Без любові жить, немов раби, ілоти,
Без mrій в майбутньому,
в минулім — без скорботи?

Як! Без думок рости, подібно до трави,
На посміх Зевса братъ, не знавши Єгови!
Квітки, зірки, жінок байдуже споглядати!
Лиш тіла прагнути, а душу зневажати!
Для марних наслідків даремний труд вершить!
Ніколи вище хмар не линути в блакить!
О! Не належу я й до славних, знаменитих,
Що благоденствують у гордощах неситих,
Втікаю я від них — у них нечистий шлях!
Волю натовп я, мурашники в містах,
Юрбу без серць живих, порожню і лукаву,
У лісі дерево,— піж валпу темну славу!

ПІСЕНЬКА

Пан бог, мов у двобою,
Грав в карти з сатаною,
Що кігті гриз свої.
Свою мав кожен карту.
Бог грав на Бонапарта,
А біс — на Мастаї.

Худий аbat гадливий!
Плюгавий принц паршивий,
Пройдоха між пройдох!
Хоч ставка їх убога,
Та виграв чорт у бога
Цих телепнів обох.

I мовив бог до нього:
— Що з вигратшу такого? —
— Всім лихо! — біс сказав.
I, сміючись у лапу,
З ченця зробив він папу,
А принцу трон віддав.

ПІСНЯ ТИХ, ЩО ВИХОДЯТЬ У МОРЕ

Бретонська мелодія

Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю!
Блакитъ!

Прощай, господо, шелест верховіть,
Прощайте, квіти, золотом цвітіть!

Прощай, наш краю!
Небо, поле, гаю!
Прощай, наш краю,
Блакитъ!

Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю,
Блакитъ!

Прощай, кохана, годі сльози лить!
Чорніє небо, вітер гомонить.

Прощай, наш краю!
Ліз, Марій лишаю!
Прощай, наш краю,
Блакитъ!

Прощай, наш краю!
Синє море грає.
Прощай, наш краю,
Блакитъ!

У хвилі темній в цю бажає мить
Похмуру долю зір наш уловить.

Прощай, наш краю!
В молитвах згадаю!
Прощай, наш краю,
Блакитъ!

ДО НАРОДУ

На тебе схожий він; то мирний, то жахливий,
Під небом він прославсь, величний і красивий;
У ньому вічний рух, якого не спинить.
Під сонцем сяє він, од вітру клекотить,
То весь гармонія, то дикий рик звіриний.
Чудовиська його заселюють глибини;
В нім бурі родяться; безодні має він,
Де люди сміливі знаходять свій загин;
Безмірний, топить він в страшних валах титанів;
Крушить він кораблі, як ти — своїх тиранів;
Як над тобою дух, над ним маяк горить;
Він пестить — і стає погрозливим за мить;
У шумі хвиль його мов чути брязкіт зброї;
Рокоче страшно він у тьмі пори нічної,
І може нині він погрозливо ревти,
А завтра — проковтнути, як ти, безодне, ти!
Блищасть, немов мечі, його хвилясті води;
Співає вічний гімн він до богині вроди;
Безкрай, в дзеркалі своєму він одбив
Небесні зорі всі, проміння всіх світів;
Жорстоку силу він із ніжністю єднає;
Билинку береже, каміння скель ламає;
Сягає піною він до шпилів гірських;
Як ти. Та хитроців не знає він низьких,
І тим, хто з вірою спокійно жде припливу,
Не ставить пасток він і путь дає щасливу.

STELLA *

Над морем на піску я спав береговому,
Та вранішній вітрець нічну прогнав утому,
І я прокинувся. Побачив я вгорі,
У небі сяєво досвітньої зорі,
Що в ніжній білості світилась чарівливо.
Погожий аквілон гнав хвилю бунтівливу,
І хмара, танучи, неначе пух, плила.
Ця ясність мислила, сміялася, жила,
Вона круг темних скель смиряла хвилі сині;
Здавалось: душу я побачив у перлині.
Ще панувала ніч над обширом земним,
Та небо усміхом палало осяйним.
На щогли схилені лилося срібло ніжне,
Був чорний корабель, та парус — білосніжний.
Чайки, зібралися на кручі кам'яні,
Дивились на зорю в ясній височині,
Мов птиці з полум'я там споглядали вроду.
Безмежний океан, подібний до народу,
Стеливсь назустріч їй і тепло рожевів,
Неспаче обійтися світило він хотів.
Любов була навколо розлита невимовна.
Край ніг моїх трава тремтіла, щастям повна,
В гаю дзвінких пташок розпочиналась гра,
І квіт шептав мені: «Зоря — моя сестра».

---

* Зоря (*лаг.*).

Ще ночі довга тінь простори огортала,
Та голос я почув — зоря мені сказала:
«Я та, що першою в досвітніх небесах
З'являюсь. Віру я покріплю в сердях.
Нащадкам я свічу, як предкам я світила;
Мов камінь огняний, мене господня сила
Із пращи кидає у ночі зле чоло.
Передо мною царств багато перейшло.
Я — дух поезії, що сяє над землею.
Світила Данте я, а в давнину — Мойсею.
Сам океан мені несе любові дань.
Устань же, мужносте! Чесното й віро, встань!
Творці, мислителі,— угору йдіть, на чати!
Очам — розкритися і зорам — пильнувати!
О земле, розцвіти! Життя, загомони!
Заснулі, проженіть свої ганебні сни!
Той, хто послав мене на подвиг урочистий —
То ангел Вільності, то Світла геній чистий!»

ІЗ ЗБІРКИ «СПОГЛЯДАННЯ»

1856

ВІДПОВІДЬ НА ОБВИНУВАЛЬНИЙ АКТ

Отож я людожер, козел я відпущення.
В хаосі, вам страшнім, у бурі сьогодення
Стоптав я добрий смак, французький вірш старий
І мороку звелів: «Явись!» — І він, жахний,
Явився. От висновки обвинувальні ваші.
Мистецтво, слово, ритм, канони — в чорній чаші
Ночей я утопив, згасив їх світло я —
От злочини мої, страшна вина моя.
В падінні всього я був киркою тупою.
Це ваша думка. Що ж, я згоден і з такою.
Мене в своїх статтях картаєте ви всі,
Горлаючи: «Раккá!» — А я кажу: «Мерсí!»
Дух часу нашого, що все по хмарах бродить,
З одного вийшовши, до другого заходить,
Усе ж іде вперед! Тож коло всіх проблем,
З мистецтвом зв'язаних, ми з вами розберем,
Узявши мікроскоп. Усе, що наробив я,
Хай виклика у вас огуду, лихослів'я.
Та, правду кажучи, багато учинив
Я й інших злочинів, хоч з вас ніхто не вмів
Їх викрити. Дерзнув заглянути я в глибини,
Хвороби лікував, знайшовши їх причини,
Безглуздя давнього відкинув я тягар,

Завдав минулому непцадний я удар,
І зміст одкинувши, і форму — все на сміття!
Що ж! Правду кажете — велике я страхіття.
«Ти демагог! — мені ви кажете в лиці.—
Спustoшити насмів ти давнє А, В, С...»
Що ж, поговоримо.

Коли скінчив я школу,—
Латину, правила — жбурнувши все додолу,
Блідий, задумливий, ще бувши юнаком,
Все прагнути спізнати,— і подививсь кругом
На світ і на людей, мистецтво та закони,
Народ і знати,— я скрізь побачив тінь корони.
Поезія була — монархія. Слова
Були все герцоги та пери — їм права!
Один від одного були далекі стилі,
Як Лондон і Париж; так, мов окремі хвили,
Гуляють вершники і піші в літні дні.
Поети Франції жили в старовині,
До революції; слова єдналися в касти;
Високий мали стиль Меропи, Іокасти
І Федри; пишний блик усе їм заступав,
Карети короля Версаль їм подавав.
Простіші, мов старці, в занедбаних печерах,
У говірках жили; ще інші — на галерах,
В арго. І жанр низький зробив рабами їх;
В лахмітті, порванім на ринках, без панчіх,
Без париків — вони служили балаганам —
Злиденна мовна чернь, огорнута туманом;

Вілани, мужлаї, яких Вожла, їх шеф,
В острогах лексики тавром позначив F *,
Для вжитку хатнього, буденні, неошатні,
Міщанські, наймитські, Мольєру лиш придатні.
Расін на чернь оту іскоса поглядав.
Коли ж такий плебей в Корнеля вірш влізав
І той не гнав його, бо надто був великий,—
«Корнель змужичився!» — Вольтера чулись
крики.

Добряк Корнель мовчав у відповідь йому.
Та от з'явився я, гукнувши їм: «Чому
Ці завжди спереду, а інші все позаду?»
Я в академії, що пильнуvalа ладу
І під спідницею ховала зграї троп,
Над батальонами олександрійських стоп
Примусив віяти революційний вітер!
Фрігійські ковпаки замовив я для літер,—
Ні слів-патриціїв, ані плебеїв-слів!
В каламарі своїм я бурю розбудив:
Я чорних слів полки, занедбані співцями,
З'єднав із білими високими думками.
Сказав я: «Слів нема, де б мислі чистий лет
В блакиті упіймати не здатен був поет!»
О жах! Здригнулися хіазми і ліtotи,
Я перейшов межу, що дав нам Арістотель,
Я твердо заявив, що рівні всі слова,
І вільні, і гучні... Нехай будъ-хто ззыва

---

* F — тавро, що випікали на лобі рабам-утікачам (від латинського *fugitivus* — утікач).

Всіх тигрів,
гуннів злих і скіфів рід кошлатий,—
Супроти мене всі вони немов щенята.
Прорвати насмів я круг і компас поламать,
Свиню назвав — свиня,— а чом би й не назвать?
Адже у Таціта Вітелій — це Вітелій!
Дерзання сповнений, у мужності веселій
Тугих епітетів ошийник я зірвав
Із враженого пса. Серед зелених трав
З коровою здружив я вмить телицию дику —
Колишню Марготон і давню Береніку.
Обнявшись із Рабле для од прийшла пора;
На Пінді у танку кружляли «Ça ira»,
І дев'ять голих муз співали «Карманьйолу»;
Іспанський комірець з емфази впав додолу;
З пастушкою Міртіль вівчар звінчався Жан;
«Котра година там?» — король спитав дворян.
Розбив я алебастр і всі слонові кості,
Агат в очей відняв, лишивши очі прості,
Руці дозволив я: «Будь білою, і край».
Стоптав я вірша труп, на страх класичних зграй;
У вірш я цифри ввів — о жах! — і Мітрідату
Звелів я називати походів кожну дату.
Біда! Побачили повію ми в Лаїс.
Слова, що з них парик так елегантно вис,
Ресто змайстрований, до наших днів терпіли,
З епохою Луї рівняючись щосили.
Ta Революція із веж сторожових
Гукнула: «Час настав! Доволі слів старих!

Хай мова із тюрми на волю йде, бурхлива!» —
І порудів парик, і стала з нього грива.
Свобода! У боях проти неволі й тьми,
Ще вчора песики, левами стали ми.
Під бурі посвистом, який ми підіймали,
Слова всі вільними і рівними всі стали.
Я прокламації Ломонові додав,
У них писалося: «Доволі тих забав!
На смітник всіх Батте, Бугурів і Броссетів!
Вони затисли мисль у лещата корсетів!
До зброї, прозо й вірш! Готуйтесь на бій!
Погляньте: в рот строфі загнали кляп тугий,
І драма — в кайданах, на оді — заборони,
І точать шашелем Расіна Кампістроні!»
Скргоче Буало, а я, як грім вночі,
Гримлю: «Твій час минув, отож, старий, мовчи!
Війна риториці і мир розкутій мові!»
Рік Революції! Дивуючись обнові,
Вже іфос з пафосом тримтіли... Сам не свій,
Сховався Пурсоньян, а линвоскоків рій
Пішов за Дюмарсе, дурної повені віри,
Пермеської води набравши у клістири.
Слова єдналися, до парій-дієслів
Рабів-іменників шумний потік поплив.
Мов лихоманка всіх трусила навіжена,
І стерто розповідь старого Терамена,
І сон Гофолії у гробі не ожив,
І сивий інститут нарешті опочив,
Загинув лад старий. Я лад новий будую.

Я, кровопивця фраз, бурхливо аплодую,
Коли мій гнівний вірш бере за барки враз
Того, кому давно настав умерти час;
«L'art poétique» * разить на вулиці шумливій,—
І слів юрба іде у вільноті щасливій,
І радо вішаю руками обома
Дворянку-мову я на ліхтарі ума.
Так, я Дантоном був і Робесп'єром зразу!
Зневажені слова я на шляхетну фразу
Уміло нацькував, як на поріддя зле,
Я став на труп Данжо і заколов Рішле.
Дарма ховатися із злочинами цими;
Я взяв Бастіллю, де мучилися рими.
Ta мало ще цього: кайдани я зірвав
Із мови простої, я з пекла поскликав
Слова, що піддано їх смерті і зпевазі;
Я розтрощив хребет химерній перифразі,
Розбив я, розметав, на ввесь розвіяв світ,
Як Вавілонський стовп, похмурий алфавіт;
Не сумнівався я, наперекір погрозам:
Слова звільняючи, рука звільняє розум.

Лиш єдністю людські здійснюються діла;
В одну й ту саму ціль та сама б'є стріла.

Оточ я визнаю, ясна моя провина:
Це злочини мої, це тільки їх частина.

---

* «Мистецтво поезії» (*франц.*).

Старі, нівроку, ви, і щиро сердо вам
Це *mea culpa** я до ніг складаю сам.
Коли Бозе — це бог, я — атеїст, панове;
Величність, чистота і лад були у мови,
Цвіт лілій золотих, Трістан та Буало,
Фотелів сорок, трон — усе як слід було;
Я все це зруйнував, я поламав раптово
В близькучій залі все; мужицьке просте слово
Я у полковники з капралів перевів
І якобінцями займенники зробив,
Дієприкметники завили, як гісни,
Дієслова — як звір анархії шалений.
«Гриміть! — сказав я їм.—

Ростіть, як буйний ліс!»

Дозволив носові я називатись — ніс
І зватись грушою — плодові золотому;
«Ти — лещата!» — сказав я Вожела старому.
Словам я кинув клич: «Республіко жива,
Не спи, а ворушишь, працюй, як мурашва,
Люби, борися, вір!» Я, розбудивши грози,
Шляхетний кинув вірш собакам чорним прози.
Усе, що я робив, робили інші теж,
Ще й краще, аніж я. У полум'ї пожеж
Ми вибили з-під муз високі п'єдестали.
Ми віршів терези одважно розхитали.
Що ж, проклинаяте нас. Той розмір віршовий.
З дванадцяти складів, холодний, неживий,

---

* Моя провина (*лат.*).

Що велено було вживати його поетам
За строгим приписом і згідно з етикетом,
Порвав окови враз, і пута всі розбив,
І сміливо в блакить високу полетів
Із клітки ржавої цезури престарої,
Як жайворонок-птах години весняної.

Тепер у ясності ширяють всі слова.
Поети здобули свободу і права.
Так! Терористи ці, жахливі ці бандити
Педантів-сухарів одмовились терпіти,
Уява почала свій стоголосий спів,
Страшний для буржуа, для всіх тупих голів,
І правда розцвіла в піснях новітніх щира,
Смутна і радісна. І Плавта, і Шекспіра
Лунають голоси — обранцям і юрбі;
Дивує мудрістю нас Іов у журбі,
І сяє розумом Горацій в божевіллі;
П'яніючи, думки летять ширококрилі,
В священнім безумі, з очима як огні,
До вічності йдемо ми крізь минущі дні,
І муза нас веде дорогою ясною,
Уболіваючи над мукою людською,
Б'ючи, втішаючи, з надиру у зеніт
Злітаючи,увесь охоплюючи світ,
Як буря линучи, як ураган, як злива,
З мільйонами очей, іскриста і мінлива.
Так подвиг свій вершить непереможний рух.
Це Революції над нами віє дух,

Повітря сповнює, в поезії вирує.
Читач його в книжках, в словах бурхливих чує.
Дух Революції — це сміх, це плач, це дзвін.
Як розум визволив, звільнив і мову він.
З жінками тихо він говорить у романі.
Він скрізь, де заграви знялися полум'яні,
Один з філософом, а інший — для усіх.
Сестру Свободу стис в обіймах він своїх,
І атоми його людину пронизали.
Старі передсуди, що, як морські корали,
З омані виросли у глибині часів,
Розтрощує на прах навала вільних слів,
Що Революції гартовані руками.
У прозі, у піснях, у діалогах драми
Непереможний дух бушує і кипить.
Дорогу світить він, він осява блакить.
В глибини мови він безмежні проникає;
Мистецтво в рупор він гіантський обертає;
Він, волю господа вчинивши на землі
І зморшки згладивши на скорбному чолі,
Народ підносячи натхненністю свою,
Як людям дав права — тепер дає Ідею.

Я берегом ішов і там зустрівся з нею —
Сиділа в комиших, розпатлана й пручка;
Здалось мені на мить — я бачу босу фею,
І я спітав: — Скажи, ти підеш до ліска?

На мене глянула покірно й гордовито,—
Так жінка дивиться й здається на любов.
І я сказав: — Це нас кохати кличе літо,
Зі мною підеш ти у затінок дібров?

І поги витерла об зелень побережну,
І вдруге глянула — на відповідь мені,
Ховаючи в очах задуму обережну...
О, як тоді птахи співали в гущині!

О, як вода несла до берега цілунки!
І ось я вздрів — іде в густі очерета
До мене дівчина, збентежена дикунка,
Закривши косами усміхнені вуста.

СЛОВА, ПРОМОВЛЕНІ В СУТИНКАХ

Вона сказала: «Так, твій біль мені болить.
Повільно лине час, ти вічно терпеливий.
Своїх очей з твоїх не зводжу я й на мить,
В них бачу дум твоїх напливи та відпливи.

Де щастя, в чім воно? Хай доля відповість!
Я бачу знов тебе і тим щаслива майже.
Тому, щоб не зайшов якийсь нечесний гість,
Не обірвав твій труд, я пильно стежу, знай же.

В ногах твоїх сиджу. До тишини чутка.
Ти — лев. Голубка — я. Замислено вчуваю,
Як легко у письмі пливе твоя рука,
Впаде твое перо — я мовчки підіймаю.

Я знаю, що ми вдвох, що ти рядок ведеш,
Що мрійника думки п'янить, немов трутизна;
І хочу я, щоб ти й про мене мріяв теж,
Коли над книгами схиляєшся допізна.

Згинаєшся німий, тобі не до розмов,
Ячить в душі моїй кохання незбагненне;
І вірю я тоді, що вдвох ми й разом знов,
Як ти здіймаєш зір хоч іноді на мене».

У завтра на зорі я виїду в ту пору,
Коли світає світ. Я знаю, щдеш мене.
Поїду через ліс, поїду через гору.
До тебе здалини мене мій сумжене.

Я мовчки побреду, не в силі біль збороти,
Не чуючи людей, не дивлячись на шлях,
Один, чужий для всіх, зігнуся од скорботи,
І стане ніччю день тоді в моїх очах.

Ні захід золотий не звабить, ні вітрила,
Що до Альфлера вниз пливуть віддалеки,
Прийду і покладу тобі я на могилу
Пучечок падуба і вересу квітки.

15 ЛЮТОГО 1843 РОКУ

Люби, як він тебе, і з ним щаслива будь.
Прощай! Ти — скарб йому, о скарбе наш єдиний!
Іди, мое дитя, до іншої родини.
Покинь нам смуток свій, а щастя не забудь.

Тут знов затримують, там ждуть, живуть тобою.
Дружино й донечко, з обов'язків радій.
Віддай же нам печаль, їх не позбав надій.
Піди в сльозах, ввійди — з усмішкою ясною!

В церкві, 15 лютого 1843 року

ПІСЕНЬКА

Якщо вам нічого сказати,
Чому шукаєте мене?
Чому цей усміх винуватий
Чуття розбуджує сумне?
Якщо вам нічого сказати,
Чому шукаєте мене?

Якщо немає в чім відкритися,
Чом руку тиснете мені?
Яка вас мучить таємниця,
Коли ми бродимо одні?
Якщо немає в чім відкритися,
Чом руку тиснете мені?

Якщо вам сумно так зі мною,
Чому приходите сюди?
Коли вас бачу, то з журбою
Вчуваю радість я завжди.
Якщо вам сумно так зі мною,
Чому приходите сюди?

НАПИС НА ПРИМІРНИКУ «БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ»

У вечоровий час зустрів я на дорозі
Якогось мандрівця в широкій римській тозі,
Що тінню видававсь на тлі небес яснім.
Притишуючи крок, він поглядом грізним
Обняв ураз мене, мов блискавкою тою,
І проказав ось так: «Я спершу був горою
І небо застував, і сам світлішав знов;
Так, душу ще сліпу звільнивши від заков,
По сходинках істот я на щабель здійнявся,
На дуба обернувсь, і люд мені вклонявся,
І глухо я шумів, підносяччись уяв;
А потім левом я серед пустель блукав,
Ричанням будячи простори; тож, погляньте,
Людина я тепер і називаюсь — Данте».

MUGITUSQUE BOUM *

Ревіння бугаїв, коли ще жив Вергілій,
Як і тепер, чи то наляжуть пітьми хвилі,
Чи ранок покладе свій огнебризний знак
На росяну траву,— ти промовляло так:

«Буяйте зеленню, галяви! Зрійте, ниви!
Нехай земля, убір схиляючи гордливий,
Співає в золотті своїх щедротних жнив!
Живіть — людина, звір, чагар, скала, приплів!
Коли привиддями дерев вечірні тіні,
В траві чорніючи, повільно по долині
Повзуть і більшають, немов громаддя хмар,
Коли по всіх трудах смуглавий плугатар
Додому квапиться, під крівлю задимілу,
Жага зустріти знов свою дружину милу
І ще пекучіше, дорожче від життя
Бажання бачити укохане дитя
Ростуть в його душі, як тіней розростання!
Предмети! Сущі всі створіння! Без терзання
Живіть, радіючи,— без страху, без числа!
Людино, спочивай! Будь мирний, сон вола!

---

* Ревіння бугаїв (*лат.*) — Вергілій. Георгіки, кн. 2, с. 470.

Живіть! Нехай зерно плодющого розмаю
Лягає навмання! Природу хай проймає —
Від гомінких осель, від сховів звірини
До темних трепетів глухої далини —
Нестриманий порив кохати: на просторі,
В печері, в озері чи в пущі темнокорій —
Кохати завжди, скрізь, кохати скільки сил
Під блиском тъмяних чи палаючих світил!
Повітря, море, твердь — у вогняній онові!
О дрож великої й шаленої любові!
Безмежного єства цілунок! Золоту
Надію, щастя, мир, довіру, доброту —
Плоди божественні зроніть, гілки правічпі!»

Так промовляли ви, о голоси величні,
І, як Вергілій, вас я наслушаю. Гладь
Озерна лебедя відбила; не рознятъ
Борвію та беріз, валів — і скель, людии —
І неба... О життя! О хлань! Темнот глибини!

ВИДІННЯ

Я бачив ангела. Політ його сліпучий
Скорив і ураган, і моря вал ревучий.
І я спитав: «Чого шукаєш ти в ночі?»
«Віддай мені свій дух, скорися і мовчи»,—
Він відповів, а я, впізнавши жінку в ньому,
Відчув і біль, і жах, і передсмертну втому,
І руки я простяг до ангела й гукнув:
«А як же буду я?» Та він, мов і не чув,
Мовчав, а темна ніч ставала все чорніша.
Від вигуку моого знов розітнуласьтиша:
«Ти забереш мій дух... Куди, скажи, куди
Із ним полинеш ти навіки, назавжди?»
Мовчання. Я гукнув: «Посланцю неба, чуєш?
Ти смерть мені приніс? Чи ти життя даруєш?»
Він не відповідав, і ніч була німа,
І огорнула дух мій та нічна пітьма,
І ангел мовив: «Я — любов!» — і світлі зорі
Побачив я вгорі крізь крила півпрозорі,

МАНДРИ ПОНОЧІ

Віщають, сваряться — облудники, провидці...
Релігії усі — немовкпучі дзвіниці.
Що ствердить жрець один, те інший розіб'є;
І кожен храм гуде, видзвонює своє,
І всі в єдиний дзвін зливаються ті дзвони,
Одвічний дзвін, що в тьмі лихій, гнітючій тоне.
Ні глиб не видний нам, ні верховин вінець;
Залога як впилася; в нас капітан — сліпець,
А за керманича — каліка однорукий.
Ще добре чути нам печерні дикі гуки,
Ще ледве перейшли щонайчорнішу ніч
І щонайгірше зло з своїх струснули пліч;
Плекаючи в серцях надію пожадану,
Із найгустішого ледь вибрели туману,
Як знов минувшина вчепилася нам до п'ят,
«Назад!» — одпо кричить.

«Вперед!» — велить Сократ.

Ісус: «Ще далі!» Та мудрець і вчитель-страдник
Вирішують тепер між райських кущ принадних,
Цикута а чи жовч приємніша на смак.
А часом сатана, лукавих діл мастак,
Нам, сквапним на лихе, простягне в пітьмі руку.
Блукання потемки ми маєм за nauку.
Круг нас пожадливо ковтає жертви хлань,
І страшно юкові і тих бридких ковтань,

І піняви-пихи, що вся наверх спливає.
Прогресу колесо когось чи щось вбиває,
Хоч би кого чи що вперед воно везло.
Парфумами бува отрута, щастям — зло.
Змагаються Закон попурій і Провина:
Як заговорить ніж — озветься гілльотина.
Невігластва й Нужди нам чути вічний сміх,
Та не розгледіти початку-краю їх
За ніччю темною, за голодом пажерним.
Чи розум є в лілей? Чи ж зорі там, за терням?
Я «так» скажу, ти — «ні». І тьма, і сяйво нам
У вічі прикро б'ють. Тож сумнівайсь, Адам!
Дитя нам — загадка, і нерозгадна жінка,
І порожнісінька майбутнього сторінка.
Отак крізь хаос, дощ, грозу, самум і сніг
В безмежжі кліматів людині шлях проліг.
Ми пливемо в імлі. Усіх вітрів удари
Рвуть наші пристрасті на клочя, ніби хмари.
Руссо плекав сонця,

де Мейстр вдивлявся в дно.

Та, боже, як дрижить химерне це судно,
Без щогли, без вітрил танцюючи у морі,—
Смеркова куля ця у зорянім просторі,—
Порочний несучи мурашник наш людський,
І все ж таки і в штурм знаходить маяки!
А небо темряве, де миготять зірниці,
Рожеву усмішку дарує хитавиці,
І людськості судьба яснішає щомить,
І близько берег, де засяє нам блакить.

Величні будьте ви, щоб б доля не судила!
Хай ніжний день несе цвітінь!
Хай не торкнеться вас, моя красуне мила,
Ні безнадії чорна тінь,
Ні горе тих сердець, що ділять біль жорстокий,
Ані збайдужіння, ні попіл почуття,
Що розвивають на всі боки
Холодні крила забуття!

До вас летить мій спів, який у мить чудову
Зродило серде вогняне!
Пізnavши гіркоту, коханню вірте знову!
Любіть природу, світ, мене!
Хай приголублять вас, тамуючи страждання,
Зоря — сестра ночей, любов — журби дочка,
Світ, що в темнотах лле сіяння,
Сміх, що в недолі не зника!

ІЗ ЗБІРКИ «ПІСНІ ВУЛИЦЬ І ГАЇВ»
1865

Чи всміхається тиша дніві,
Чи в тривозі гуде земля —
Збайдужів я до королеви,
Збайдужів я до короля.

Геть сеньйорів пихатих! Нині
Не турбує мене вкінець,
Чи по-грецьки, чи по-латині
Править службу наш панотець.

Хай незмовко птахи співають,
Чи у щасті, чи у жалю,—
Я єдине на гадді маю:
Я люблю тебе! Я люблю!

Лиш тобою я марю, Жанно!
Ти й сама — неначе пташа.
Ніжні співи ведеш, кохана,—
Завмирає моя душа.

І не можу ніяк збагнути,
То моя чи твоя вина —
Золотим я ланцем прикутий
До нічного твого вікна.

Знаю тільки: марні благання,
З цього рабства — вже не втекти!
Ти — єдина моя кохана
І володарка назавжди.

Маю, Жанно, тобі признатись:
Непримітні квітки малі,
Що цвітуть на твоєму платті,—
Зір небесних мені миліш.

GENIO LIBRI *

О любий генію бентежний,
Затрешечи в душі моїй!
Ясніють обшири безмежні —
Звільнися, пута скинь мерщій!

Змішай богів, посплутуй стилі,
Пеан до «Ave» доточи,
Відправи, що Ісусу мілі,
Танком вакханок присмачи.

Французом стань і греком давнім,
Сурми, Пегаса розбуди,
Що Кампістрон рядком безславним
Впріг до скрипучої біди.

Аканту дай порив ліани,
Ченцю й авгуру — соку з грон.
Діану хай Давид нагляне,
Вірсавію — хай Актеон.

А ніс гнівливої Афіни
Та пліш апостола Петра

---

* Генієві книжки (лат.).

З'єднай нитками павутини —
Хай рими, наче мух, збира.

Хай Маріон регоче — з нею
Яркого фавна подражпи;
Незгідливу Алфесібею
В кафе паризьке замани.

Будь щасний, жадібний, завзятий,
Гуляй, люби, та добре дбай,
Щоб лиш гораціїв стрічати,
А от беркенів — обминай.

Всі модні зацуравши знади,
Змалюй біблейську простоту
Й довершену красу Еллади —
І Єви, й Реї наготу.

Поглянь: любов міняє шкіру.
Забудь обридливий урок,
Відкинь педантів қуцу міру,
Збур мертвих приписів ставок.

Побий синедріон індичий
Зануд Лагарпа й Буало,
Александрійські вірші-притчі
Шпурни на Піндове чоло.

Бджолою полети на волі,
Де лук заквітчаних розмай;
Для друга меду май доволі,
Жало для ворога плекай.

Залиш риторику позаду,
Але здоровий глузд вмісти.
Ослів сідлай хоч ціле стадо,
Як Санчо Панса звешся ти.

Хай Дельфами твоїми стане
Французьке місто Аржантей;
Немов Аякс, достойпий шани
Фанфан — герой з простих людей.

В античну посели еклогу
Краян — медонських пастухів,
Щоб ритм, що звик ступати строго,
Легким танком задріботів.

Ворону, Латку, Свинку, Шмату
В Версалі стрівши вечірком,
Знай: треба чемно лапку дати
Цим королівnam чотирьом.

Богині не відмов у ласці,
Кохай Аспазію, Ніон
Ще й усміхнися бідолашці
Усім приступній Марготон.

Співай розкуто, срібнодзвонно
І небу, і землі хвалу.
Нехай кіфара Аполлона
Бринить у дудочці з Сен-Клу.

Мов у гаю, у тебе в книзі
Хай пташка прославляє світ
І хай ніде в ній крила сизі
Не зранить об в'язничний дріт.

Усе, що любе, все, що треба,
Роби, та правді вірний будь,
Щоб вірш твій жайвором у небо
Верстав свою дзвенючу путь;

Щоб по салонах, по прийомах
Ти щирості не розгубив;
Щоб вишнього палання омах
Із лиць твоїх богинь світив;

Щоб у полях твоїх ідилій
Стелився килим трав такий,
Що і Венери ніжки білі
Його б торкнулись залюбки;

Щоб запашну салату вчули
У зелені твоїх пісень
Ті кухарі, що книги втнули
Гастрономічних одкровень;

Щоб кожна рима тихоплинна
Блакить струмкову зберегла;
Щоб у поемах і стеблина
Гніздо пташине прийняла;

Щоб горнім подихом ласкаво
Свою Псіхею цілував;
Щоб вірш твій, що съорбає каву,
Росою чистою сіяв.

ПОРА СІВБИ. ВЕЧІР

Вже вечір. Заграва палає.
Сиджу, милуюся один,
Як день вмирущий осяває
Останню з трудових годин.

А тінь скрадається, як море.
Старий в лахмітті — де слова? —
У щойно зорані простори
Майбутні кидає жнива.

Гряде він темним силуетом...
О, певне, завше він умів
Мирити з благодатним летом
Запліднених трудами днів!

Він над ріллею височіє
То близько, то удалини
І знай довкола зерно сіє,
І думка ширшає мені

В ту мить, як ніч, крило простирає,
До зір підносить навпрямки
Величний, мудрий, мов найперший,
Рух сіячової руки.

ІЗ ЗБІРКИ «ГРІЗНИЙ РІК»

1872

*

Ви зневажали нас, та встав народ при зброї.
В нас діти — воїни, а воїни — герої,
Старі — мов велетні у ці знаменні дні.
Які ж кумедні ви, які ж бо ви дурні!
Коли побачите, налякані роззяви,
Що Франції народ підвівся величавий,
Коли побачите, що в вас немає прав,
Палаців і чинів, прибутків од застав,
Бо все впаде, що ви громадили, неситі,
Тоді як зможем ми свій перший крок ступити,
Ви спробуєте знов, розгублені, зліпить
Все, що розбилося в страшну падіння мить,
Вдаватимете ви, що дужі та хоробрі,—
Дарма! Історія з вас посміється добре.

ШАХТАРОЧКА

— Тобі п'ятнадцять?

— Ні, шістнадцять.— Звідки ти?

— З Обен.— Там били вас? — Не били нас кати,—
Вбивали! — Я чував — та шахта процвітає,
А шахтарі? — Шахтар — нічого він не має.

— Я знаю, що живе в підземній тьмі шахтар,
Нічого більш навкруг. Він каторжник, злидар.
Але ж бо ти — що ти робила там, дівчино?

— Як селище усе, як вся моя родина,
Я працювала. Су за цілий день платив
Мені начальник. Газ у шахті діда вбив.
Ударом каменя зламало ногу брату.
Усі ми — шахтарі: я, братик, батько, мати.
Так, праця нелегка.

Начальник з нас знущався.

Вугілля гризли ми, коли вже хліб кінчавсь.
Он я худа яка, де все, що заробити
Змогла я.— Шахтаря, як негра, можна бити.
На жаль, це так.— Шахтар іде в глибинь,

в глибинь,

Він мусить працювати навколошки. Склепінь
Над ним висить тягар, як в погребі низькому.
Аж поки можна — йде й плазує віп у ньому.
Він має втримати покрівлю навису.
І тільки згадує про сонячну красу.

Смерть входить з гуркотом туди, мов громовиця.
 Всі ницьма падають. І ті, хто залишиться
 Живим,— встає. Вибій — немов діра. Нема
 Повітря. І шахтар у нім — черва німа.
 Ще в нас пологий пласт. Біда, як крутоспадний:
 Там виробіток менш і працювати складно.
 Піт, холод, спека, дрож — ох, як страждаєм ми!
 Це негаразд, що нам найважче між людьми.
 В підземній тьмі круг нас примари ходять хижі.
 — Так, селянинові у найбіднішій хижі
 Вільніше дихати.— Як важко дихать нам!
 — Чому ж не скаржитесь? — Ми скаржились
панам,
 I не загрожувати пішли — ми йшли прохати
 Хоч трохи зменшить час,
хоч трохи збільшить плату.
 — I що ж у відповідь? — Свинцю дали пани.
 О, не забуду я, як гнівались вони!
 Мій батько кулею убитий був...— А мати?
 — У божевільні. Я повинна годувати
 Ще братика. І от я мусила ходить
 Та жебрати. Але закон, бач, не велить,—
 Затримали мене. Я мало розумію
 Закони всякі там.— Хто ж ти тепер? — Повія.

Вона проходила, всміхнулася мені.
Повія, гурія — не знаю. Мов у сні,
Вона торкнулася моого старого тіла,—
Й хода її в душі, мов пісня, продзвеніла.
На брукові бруднім твоїх клоак, Париж,
Нерідко чарівні ти привиди таїш...
У неї погляд сяв, немов блакитні зорі,
Мале дитя! Пташки в небесному просторі
Не легше, ніж вона, літають навесні.
Немов весна, вбрання прозорі та ясні.
В легенькому взутті, в серпанковім одінні,
Вона пролинула у млистому видінні
І ніби мовила: «Надійся!..» Я стояв,
Украй захоплений, поки невидний став,
Навіки зник в імлі дівочий образ дивний.
За нею стежив я, замріяний, поривний,
Летів в далекий світ, де все мов пойнялось
Серпанком ніжних мрій про лик ясний...

Аж ось

Мерзотна суміш кішки з крисою гидкою,—
Із лисим тіменем, з одвислою губою,—
Якась стара яга, у савані гнилім,
До мене підпovзла і голосом глухим
Шепнула: «Пане мій, вас дівчина хвилює?»

О бідна пташечка, якою гад торгує!

ПАРИЖ У ДНІ БЛОКАДИ

Сам час навколішки перед тобою стане,
О місто! В крові ти, у смерті нездоланне.
Та ні, ти не умреш. Хто бачив у слозах,
Як Цезар реготавсь у тебе на руках,
Дивується; ти йдеш через огонь очисний,
І слава знов твоя серед пародів блисне,
Найдеш, Париже, більш, аніж утратив ти.
Ти переможений, щоб нам перемогти.
Спокійно, марно скніть — конання це повільне.
Встаєш величним ти, учора божевільний.
Огидне щастя те, яке тобі давав
Отруйник, уряд твій, ти гордо розірвав.
Ти богом уставш і гониш геть сатира,
Із жертві — воїном тебе зробила віра;
У честі, у красі, добром налитий віцерть
Відроджуєшся ти, здолавши смерть.

З ВИСОЧИНИ МУРІВ ПАРИЖА

Коли наставала ніч

Білів ще захід весь, а схід уже чорнів,
Мов руки катафалк незримі підіймали
До вечора колон і присмерку стовшів
І саван траурний по небу розстилали.

Ніч замикалася суворо, як тюрма.
Із трепетом рослин пташок мішалась туга.
Я йшов. Згущалася навколо мене тьма,
А вечір пломенів, немов кривава смуга.

Мов дивогляд якийсь супроти бога встав,
І зростом рівний з ним, і постаттю міцною,
І ніби меч страшний з небес на землю впав,
Весь зачервонений, після тяжкого бою.

ВИЛАЗКА

Бліда зоря зійшла в ранковому тумані.
Колона йде людська по місту в хвилюванні.
Я з нею йду, ю мене з собою далі мчить
Живий людський потік,
який вперед спішить.

Це громадяни йдуть
весь час в бої криваві.
Чудові з них бійці!
І поруч хлопець в лаві,
Хоч і малий на зрості,
та серце сміле в нім,
За руку батька взявсь; і на плечі своїм
Дружина в бій несе рушницю чоловіку.
Це в Галлії старій так повелось одвіку,
Що зброю в бій несли жінки ѹ бували там,
Де Цезар битву вів, а чи Аттіла сам.
Чого вони ідуть? В дітей усмішка щира,
Жінки не плачуть теж. Париж іде на звіра,
Що місто обложив. І парижани тут
Усі зійшлись на тім,
що честь паризький люд
Відстоїть у борні,—
хай предки знають їхні,—
І що Париж помре, та Франція не стихне.
Честь треба зберегти: вона єднає всіх.

І от ідуть вони, і сяють очі їх,
На чолах їх горить: Відвага, Віра, Голод.
І от загін спішить в переддосвітній холод.
Здійнявши рваний стяг, з піднесеним чолом.
З жінками і дітьми змішався він цілком.
Їх можуть розлучити лиш перші перепони.
Жінки й чоловіки вже почали в загоні
Пісень своїх.

Париж встав за права людські.
Проїхав госпіタル. І знов думки гіркі
Про примхи королів,
що ллють потік кривавий,

Який по сліду їх стікає у канави...
Час вилазки настав. Вже барабани б'ють.
По вулицях старих бійці вперед ідуть.
Спішать вони.

Ганьба тим, хто в облозі душить!
Їх пастки не страшні, їх пастки не порушать
Безстрашний дух бійців, що зве їх боротьба!
Забитим — шана й честь,

убивцям — лиш ганьба!
Вони дійшли до стін, зливаються з полками.
Та ось здійнявся дим, щось вибухло огнями.
Стій! Вперше прокотивсь гарматний залп.

Ходім!

Піднесення п'янке в загоні бойовім.
Настала слушна мить. Ворота вже відкриті.
Гудуть ріжки! Десь там — поля, росою вмиті,

Ліси, в яких сховався ворог вдалині,
Підступний небокрай у непорушнім сні,
Спокійний мов, але в огні і блискавиці.
Чуть голоси: — Прощай!

— Давай мерщій рушниці! —
Й жінки з тривогою в ясних серцях своїх
Рушниці віддають, поцілувавши їх.

ДО ТИХ, ЩО МРІЮТЬ ПРО МОНАРХІЮ

Живу в республіці і сам собі король я.
Найвище право це дала народна воля.
Панове, слухайте: повік не вдастесь вам
Украсти Францію й віддать її катам.
Паризькі діти ми, веселі щохвилини,
І добре ми б'ємось. Немає ні краплині
Гнилої крові в нас зрадливців і рабів,
У нас лиш галлів кров. І вже споконвіків
Батьки герої в нас і франки — предки наші.
Господарі ми тут, не пустим зграї вражі!
Свобода марно ще не говорила в нас.
Запам'ятайте лиш, що кулаки ці враз,
Як били королів, зметуть і вас під нами.
Служіть префектами, міністрами, послами
І нагородами вшановуйте своїх.
Жирійте, гадини. Живіть серед утіх.
В палацах королів, де любите ви спати,
Тупить свої сердця і черево сповняти,
Дражніть свою пиху і грошки гребіть.
І далі дійте так... Хоч гнів наш не спинить,
Та зачекаєм ми і діять вам дозволим.
Але прискорим те, що час народить з болем!
Не зачіпайте лиш народні ви права!
Вони в людських серцях, і воля в них жива,
І стежать скрізь вони за кожним вашим

рухом,

І ваших кроків ждуть. Кажу я вам, недугим,
Що досить вам лише торкнутись хоч на мить,
Ви враз побачите, як будем вас трощить!
Злодії королі! Широкі в вас кишені,
Щоб міліони всі, прибутки всі шалені,
Всі злідні бідняків, їх скарб покласти там,—
Але права і честь... їх не украсти вам!
І вам республіку в кишенню не покласти.
По цей бік — весь народ,

по той бік — ваші власті!

Щó ваші всі права перед людським судом?
Ми голосуєм скрізь, і правим ми гуртом.
Ми — справжній суверен. І нині ми всім людом
По праву царювати і вибирати будем,
Внесем у бюлетень — хто лиш потрібний нам.
І не дозволим ми дурити нас шахраям!
Геть всіх пройдисвітів, що хтять шахраювати!
О, ми такий гавот їх змусим танцювати,
Так весело ми їм заграєм на скрипках,
Що ѿчерез десять літ їх не покине жах!

ХТО ВИНЕН ТУТ?

— Адже це ти спалив Бібліотеку?

— Я.

Підклав огню.

— Тяжка провина це твоя!

І злочин учинив ти над самим собою.

Ти промінь у душі своєю вбив рукою!

Свій власний смолоскип ти погасить посмів!

Все те, що спопелив твій божевільний гнів,—

Твій самоцвітний скарб і спадщина законна.

Книжки, гроза царів,— твоя це оборона!

Книжки за тебе всі, і слово їх святе.

Бібліотека — це чудесна віра в те,

Що рідувесь людський, який зростав у горі,

Іде із ночі в день, де будуть сяять зорі!

І от у це ясне святилище ума,

Де сяють близнаки й зникає геть пітьма,

В літопис всіх часів, у предків домовини,

У глиб світів старих, в історію людини,

В давно минулий вік, урок майбутніх днів,

В початки дій усіх, яким нема кінців,

В поетів світових! У велетнів казкових!

У рід божественний Есхілів пречудових

Гомерів, Іовів, у славні твори їх,

В Мольєрів, Кантів рід, у геніїв людських,—

Палаючий скипець підкинув ти, нещасний!

І димом оповив їх розум пепогасний.
Хіба ти позабув, що визволитель твій —
Це книга? І вона по кулі всій земній
Сліпуче сяйво лле, й де світло те надійне,—
Зникають злидні там, і ешафоти, й війни,—
Де слово вимовить,— немає там рабів...
Відкрий її. Платон, Беккарія; з їх слів
Вивчай судьбу людей. Читай Шекспіра, Данте,—
Відчуєш на собі, як діють їх таланти,
І враз побачиш ти, що теж стаєш таким,
І станеш вдумливим, і ніжним, і чуйним;
Відчуєш ти їх дух, високе їх горіння,
Вони в тобі бліснутъ, як в келії проміння;
Що глибше у душі засяє велич їх,
То більше у тобі заграє струн живих;
І відповідь душа на запити дістане;
І кращим станеш ти; і все лихе розтане,
Мов сніг той від огню,— й царі, і королі,
І забобони, й зло,— страшне все на землі!
Бо першими знання приходять до людини,
А потім воля вже. Їх сяйво ясноплинне
Освітлює твій ум. І їх понищив ти!
Показують книжки дорогу до мети.
У них живуть думки, і рвуть вони окови,
Якими сковане у них правдиве слово:
Мов вузол гордіїв, ум спутаний у нас.
А книга — лікар твій, твій провідник весь час.
Вона скоряє все: безумства, страхи, болі.
І все це втратив ти, та ще й з своєї волі!

Вона — твої знання, скарб пайдорожчий твій,
Честь, істина, права, натхнення чистих мрій,
Прогрес і розум твій, що зносить всі загати.
І ти спалив це сам!

— Не вмію я читати.

Ось бранку повели, усю в крові. Страшна,
Вона тримається спокійно.— Ось вона! —
Її цькують. Юрба, мов на тварину дику,
На неї дивиться, крізь ненависть велику.
Що вдіяла вона? Хай відповість Париж,
Жахливий дим, і крик, і постріли з горищ.
Ніхто пе зна цього. І чи вона це знає?
Мудрець над злочином своєм чоло схиляє,
Таж досить голоду, що мучив вік її,
А чи апаша слів, що чари мав свої,
Щоб пристрасті її проснулись потаємні.
У закутках душі, де сплять інстинкти темні,
Потвори злі нещасть, під подувом вітрів,
Роз'ятрили у ній страшний, нещадний гнів.
Похмурий ліс людський, що в громадянські

війни

Завжди встас в містах безмежно і надійно,
Гукав: — Все в інших є. Чому ж не маєш ти? —
В лахмітті мріяти й голодній буть завжди,—
Все зло йде звідціля. Ні крихти хліба в хаті,—
Ta досить і цього, щоб небо їй жахати!
Між божевільних тут вона під криниці йде.
Коли юрба гrimить, лютує і гуде,
Що бачить зір її? Скрізь перемоги слава.
Версаль у квітах весь. Вона ж мовчить, кривава.

Знущається юрба. А рій малих дітей
Сміється їй услід, мов промінь — в млі ночей.
Мовчання її гірке застигло біля рота;
Серця вражає всі страшна її німота;
Мов сонця зір її шукає в небесах,
І дикий жах застиг в її сумних очах.
Та ось з алій сюди біжать прекрасні дами,
Усі в мереживах, з весняними квітками,
З пухкими ручками, у перлах дорогих,
Коханців кинувши, на радощах, самих.
— Попалась, гадина! Яка це насолода! —
І, сміючись в лиці, ця катова порода,
На жертву кинувшись, в жорстокості своїй,
Кінцями зонтиків впилася в рани їй.
Нещасну жаль мені... Гидкі мені падлюки!
Вовчиці плоть терзати прийшли мерзотні суки.

Під барикадою, на вулиці міській,
Де чиста кров текла, мішалась у брудній,
З дорослимп взяли мале хлоп'я під варту.

— Ти, певно, з ними був? — Так.

— Хлопче, не до жарту!

Таких стріляєм ми,— промовив офіцер.—

Чекай отут черги! — І хлопець мов завмер.

Дививсь на постріли, на трупи і на грати.

Та раптом він сказав: — Дозвольте передати
Годинник матері,— хай буде пам'ять їй.

— Ти хочеш утекти? — Я повернусь.— Крутій!

Боїшся? Де живеш? — Он там, біля фонтану.

Я хутко повернусь. Клянусь я капітану.

— Іди! — Хлоп'я пішло.— Обдурить нас малий! —

Сміялась солдатня і офіцер стрункий,

Зі сміхом стогони мішались в ці хвилини.

Та раптом сміх урвавсь.

З'явивсь блідий хлопчина,

Захекавшись, прибіг і гордо, смілий, став.

До стінки підійшов.— Ось я! — він прооказав.

Смерть засоромилася. Хлоп'ятко пощадили.

Дитя! Не знаю я, які величні сили

Крізь дикий ураган, що все навкруг мете,

Тебе у бій вели? Та я скажу, проте,

З душою, хлопче, ти величною й святою.
Два кроки ти зробив над прірвою страшною:
Один — до матері, другий — у небуття.
Дорослий знає все, невинне ще дитя,
І ти не відаєш, як діяв ти прекрасно.
Хоробрий і чуйний, ти віддаєш завчасно
Зорю свого життя, яке почав лиш ти,
Похмурій тій стіні, де смерть знайшли брати;
Торкнувсь твого чола відгомін слави вічний.
Сказав би Стезіхор: «У Греції античній
Аргоську браму ти б хоробро захищав».
Сказав би Кінегір: «Як я, ти славний став!»
Ефебом ти б ходив, і молодим, і смілим,
Оспіваний в віках Тіртеєм чи Есхілом.
І вибили б медаль із образом твоїм.
Проходив би тоді під небом ти ясним
Десь біля джерела з тінистою вербою,
І дівчина-краса, схилившись над водою,
До амфори волів пустивши в забутті,
Дивилася б услід у дивнім почутті.

СУД НАД РЕВОЛЮЦІЄЮ

Коли тягаєте, святі отці, до суду
Ви Революцію за те, що гнівом люду
Вона безжалісно прогнала геть юрбу
Усяких дервішів, факірів, марабу,
Церковних слуг усіх насмілилась гонити,—
На неї глянувши, отці ієзуїти,
Ви гнівом палитесь.

Це правда! Так, тепер
І бог, і королі — лише головні з химер,
Їх святість згинула, вони — вампіри папи!
Повстанців мужніх ви в свої схопили лапи,
І бачим суддями вас, підліх здирців, ми.
Вже чорні вогнища загашено слізми
І закінчилося ночей жорстоких свято;
Похмурий світ хрипить,— його на муки взято.
Але надходить день! Кричать купиці злі,
Посліплі кажани метаються в імлі,
Хробак позувсь пихи, лисиці стогін лине,
І хижаки нічні в ці ранішні хвилини,
Коли ще птиці сплять,— собі шукають схов;
Гучний одчай вовків лунає із дібров,
Побиті привиди не знають, що їм діять.
Як буде й далі так, то промені розвіють

Нічну імлу і круків проженуть,
Вампіри з голоду в барложищах помрутъ
І денне сяйво тьму понищить до останку...
Ви, судді, судите передвіщання ранку.

У ПІТЬМИ

Старий світ

О хвиле, зупинись! Назад полинь хутчай!
Ніколи не здіймавсь так високо прибій.
Чому вируєш ти, похмуря і жорстока?
Чом виє цей потік, мов пашека глибока?
Навіщо злива ця, і мряка, й рев гучний,
І грізний вітровій, що дме у ріг нічний?
Твій вал здіймається, гуркоче, всім на диво.
Та годі вже тобі! Спинись, непщадна зливо!
Старі закони всі, старі всі ланцюги,
Нещастя і нужда, в'язниці і льохи,
Де люди без надій, душа в одчаї гине,
Де зверхність повсякчас над жінкою

мужчини,

Бенкети, і пісні, чужі для бідняка,
І забобонів мла, й приреченість людська,—
Не смій мені чіпатъ одвічні ці святині!
Замовкни й відійди! Поставив я твердині
Навколо людства скрізь, високі вежі звів.
Але ти ще ричиш! Росте твій знову гнів!
Вируєш буйно ти, похмурі котиш лави.
Ось часослов старий, ось споконвічне право.
Ось ешафот в твоїх обіймах промайнув.
Лиши хоч короля! Але і він втонув!
Ти не чіпай святих, не зневажай їх дико!

Спинися,— це суддя! Спинися,— це владика!
Сам бог велить тобі: геть, зупини свій вир!
Та що це? Ти ревеш! Ти розлилася вшир,
Обителі моїй грозиш тисячолітній!

Х в и л я

Гадав ти — я прибій, а я — потоп всесвітній.

ІЗ ЗБІРКИ «МИСТЕЦТВО БУТИ ДІДУСЕМ»

1878

До всього світу я бридливість відчуваю;
Мій вірш, немов вулкан, свій кратер відкриває;
Скрізь привиди страшні;
Рве ураган мене, як дерево, з корінням;
А серце у вогні; твердим, важким камінням
Душа стас в мені.

Де ж правда — лиши одна підпора пам у горі?
У мантії судді, в жіночому уборі —
Брехня усюди й зло;
П'є нашу кров закон, злочинство святить храми;
А істина в ганьбі, і стиду кольорами
Забарвлене чоло;

Корон похмурий блиск почав нас осявати;
Став справжнім пеклом храм;
і тъмарить сяйво свята
Блакить небес ясну;
Як човен без керма, душа між хвиль втопає;
Й релігія сліпма у темряві приймас
За бoga сатану!

Хто б дав моїм словам таку снагу незнану,
Щоб кодексів брехню, лжу біблії й корану
До краю я розкрив!

Щоб вас, душителі, призвів до катастрофи,
А вас, софісти, взяв у безпощадні строфи
Й тиранів розгромив.

Нікчемний я, блідий, у купелю вогнянім,
І зграї хижих птиць з невмовкним клекотанням
Затъмили обрій мій;
І фурії в душі болючу ятрять рану;
Панує всюди зло! А на троянду гляну —
Й надходить супокій.

ЖАННА СПИТЬ

Спить Жанна. Не розкрить очей до ранку їй.
Легенько в кулачки затисла палець мій.
Я сон їй стережу й прочитую без ладу
Побожні вісники. Один дає пораду
Всіх читачів моїх у божевільню взяти,
А твори бунтівні — в огонь. Нехай горять!
А той цькує, аби зі свистом і ревінням
Мене сліпа юрба закидала камінням.
Все, мною писане,— ущерть налите злом,
Дракони чорні в нім сплітаються вузлом;
Хай в пекло речник тьми йде стежкою

прямою;

Ті звуть антихристом, а інші — сатаною;
Бояться стріль мене в гущаві лісовій;
Трутину той дає їй наказує: «На, пий!»
Я Лувр поруйнував, заложників понищив;
Збунтований народ повів у бойовище;
Я підпалив Париж. Зганьбив державний лад.
Я вбивця, я палій, я душогуб і кат.
Але не буду я губити все і гробить,
Хай імператор лиш мене міністром зробить.
«Розтлітель публіки, нічпий розбійник, тать,
Отруювач юрби!» — навколо всі кричать,
Прокльонами гримлять без краю, без упину.
Спить Жанна й шепче в сні. Я слухаю дитину:
«Дідуню, не хвилюйсь, будь милостив до них!»
І тисне палець мій у кулачках своїх.

ПЕПІТА

Пахли коси, наче зілля,
Рима чулася не зла.
Мала бути б Інезілья...
Ні, Пепіта це була.

Вроди юної всесилля...
Їй шістнадцять... Часу мла...
(Римувати б — Інезілья...
Ні, Пепіта це була).

Так, Пепіта... Пам'ятаю
Пору ніжну й грозову,
І минуле знов без краю
Ллється в сердце наяву;

Море хвилю мчить солону,
Рінь дрібну несуть вали...
Мав татусь мій охорону,
І в палаці ми жили;

В тій Іспанії коханій —
Вісім літ було мені —
Раз Пепіта в час поранній
Так сказала навесні:

— Звуся Пепою, хлопчино,
Я — маркіза, не таю.—

Мав себе я за мужчину
В завойованім краю.

Був шиньйон її в серпанку
Та в монетах золотих;
Світло ллялось на іспанку,
В косах бавилось густих.

Сонце геть прогнало хмару,
І ряхтіли, мов струмки,
Шаль, спідничка із муару,
Голубий жакет легкий.

Жінку вбачив я в Пепіті —
Це любов моя чи сон?
Ліктик ніжний в оксамиті
Душу взяв мені в полон.

І тремтів я весь несміло,
Як пташа перед орлом.
Янтарем кольє горіло,
Кущ троянді під вікном.

Повсякдень дідусь, що плаче,
Су одненьке йшов просить,
Офіцер за ним неначе
З-під землі вставав ту ж мить.

Гарячився під балконом
У той час, коли дідусь
Хрипло квилив із поклоном:
— Дайте милості, хоч якусь!

І над квітами хилилась
Краля в жовтому кольє,
Бідняку робила милості
І драгунові, як є!

Гордий цей і той зраділий,
Звідсіля ішли вони,
Ніс дідок монетку білу,
А драгун — позір ясний.

Край вікна тремтів я завше,
Був іще малий, щоб зріть,
І кохав, того не зневіси.
Був дурний, щоб зрозуміть.

Пепа мовила недарма:
— Одружімось! — Он яка:
Брала любчиком жандарма,
Чоловіком — хлоп'яка.

Я відчув, як ласка диші,
Щось таке сказати встиг,

А вона шепнула: — Тихше! —
І під час палких утіх

В цім палаці, в хмурій залі,
Десь там грали в доміно
Ті солдати, що з печалі
Молоде пили вино.

ВІДЧИНЕНІ ВІКНА

Ранок. Дрімаючи

Я чую голоси. Б'є світло крізь повіки.
І на церковці вже розгувся дзвін великий.
Купальники кричать: — Сюди! Куди ти йдеш?
Давай до нас! — Пташки щебечуть. Жанна теж.
Її гукає Жорж. Співають півні. Чути
Скрипіння — чистять дах.

Злітає кінський тупіт.

Пахтить трава — газон під вікнами стрижуть.
Грюк. Покрівельники по домі важко йдуть.
Машини парові свистять в порту без краю.
Військова музика раз по раз напливає.
Шум, гам на пристані.

Французів гук: — Здоров...

Спасибі... Ну, бувай... —

Проспав я ранок знов.

Уже виспівує моя червоногрудка.
У кузні молоти забили лунко, прудко.
Шумить вода. І чуть, як чмиха пароплав,
Що моря грізного простори подолав.

ПІДВАЛИНА ІМПЕРІЙ

Якщо вже є цей світ, то слід його терпіти;
Без пристрасті судім про все, що є на світі.
Так закликає нас сучасний міщанин.

Раніше продавав і мило, й сало він,
А нині має все: ліси й поля безкрай.

Народ йому бридкий, дворян він зневажає,
Бо вже не варто бути синком Монморансі,
Як він, лакея син, забрав багатства всі.

Благочестивий він і строгий; член могутній
(По килимах м'яких ступати звичний в грудні)
Святої партії порядку. Тож йому

Коханих, мудрих всіх — аби в одну тюрму.
Він трохи роздає і трохи лихварює;
Свобода, і прогрес, і право націй — всує
Добродію цьому; кричить: «Не хочу їх!»

Мов Санчо-грубіян, цей глузду ситий міх
Сервантеса вмирать лишив би у лікарні.
Він любить Буало, моргає дівці гарній,
А фартушок, бува, служниці як помне,

Романи наших днів розпусні прокляне.
На месу ходить він сумлінно щонеділі,
І легко руки ті несуть, пухкі та білі,
У злотім тиспенні Голгофу і Христа.

«Між нами,— вам шепне,— не вірю в ці свята,
В бридню оцю, а що вчащаю я до храму,—
Хай бачать: вірю я, і дужче вірять хами.
Бо, щоб затуркати голодний цей набрід,
Того чи іншого, а бозю мати слід».
Іде він. Розступись! До першої до лави
Несе він черево округле, величаве.
Пишається сидить, бо все, що міг, зробив:
І загнуздав народ, і бога прихистив.

Ото ж — все скінчено. Все зметено, мов порох.
«Геть революцію! До блудниць, дурнів, хворих —
Її, нетішанку!» — Брюссель так повелів.
Дантона зламано потугою панів,
Попався Робесп'єр до лютого Корнесса;
В холодній весь Париж, немов пияк-нечеса.
Ми барани, і наш обов'язок святий —
З Бурбоном — пастухом і різником — брести.
Чотири сотні літ верзем одне й те саме.
Прогрес? Це ж давній жарт,
що спорохнів з віками.

Химер нема. Добро нам вергають старе
І Санчес-мораліст і фінансист Терре.
Як благо істинне, нам шибениця дана,
А те, що совістю звемо,— одна омана.
І догмою господь глаголить — не умом.
У сповідалальні йдім, як телепні,— притьом
Спасаймося, до грат чуйних припавши вухом.
До тьми печерної чимшивидше легкодухим
Слід задкувати нам; блискуча, золота
Хай щезне вдалині зневажена мета.
Із троном, з віттарсем вернулося минуле,
Щоб слово «Франція» — велике ми забули.
Як папа намзвістив, що бог він,— так і є.
З Парижа вітер дув безумний, що своє

Насіння розсівав, бунтарське та злочинне.
Який-бо сміх сумний — усі права людини!
Народ — це битий шлях, де їздять королі.
Немає в нас ідей ніяких взагалі,
Ні винаходів — ми нічого не відкрили.
І недарма Тартюф Мольєра б'є щосили;
Жан-Жак був гречкосій, писака був Вольтер —
Йому ж бо Патуйє, виходить, носа втер.

*ІЗ ЗБІРКИ «ЛЕГЕНДА ВІКІВ»
1859, 1877, 1883*

ЗЕМЛЯ

Гімн

Вона — земля, вона — долини і гаї;
Всім дорого, хто йде засіяти її;
Всім постіль дасть зеленошату.
Підставить сонцю бік — то бути світлу й дню.
Сміється, з сестрами танцює круг вогню,
Що зогріває світ, мов хату.

Їй любі промені, що жито золотять,
І вітру дужого цілюща благодать,
І леготу музичний подих,
І посміхи страшні стрімливих блискавиць,
Що лиш лякають ніч, аби простерлась ниць
Владарка ширів темноводих.

Хвала землі! Хвала ранковим багрецям
І тисячам очей, дарованих лісам,
Квіткам і гніздам осіянним!
Хвала засніженим шпилям смеркових гір
І небесам, що знов і знов з прадавніх пір
Горять — не вигорять світанням!

Ій небо дороге, одне над усіма,
Чий спокій збурити хотіли б ми дарма,
Що наші біди і нещастя,
Печаль за втраченим і регіт навісний,
Пороки й пошуки незнаної мапи
Лікує зоряним причастям.

І тиха ѹ горда — хай буркоче океан! —
Вродливиця земля свій божественний стан
Ховає в зелені цнотливо,
Щоб цілував уста ѹї травень легкокрил.
.Власкавлює громи смиренним димом сіл —
Не вбийте людського пориву!

Не гнівайтесь, громи, на дрібних діточок!
Земля — і доброти, ѹї суровості зразок;
Мов ружа росяна, пишає.
Надію, мисль і труд ѹї маємо нести.
Хто хоче істини, хто прагне чистоти,—
До неї завше припадає.

Ховає золото, являє нам жнива
Земля, що кидає, ще як зима жива,
У лоно ѹї весіннє зерня.
Ій милий хор пташок із піснею: «Люби!» —
І ручай дзвінкі, і на горі дуби
Могутні, що двигтять між терня.

Гармонія — її творіння пресвяте.
Земля і комишу, що в низині росте,
    Веліть вклонятись древу щасно,
Бо дбає, щоб у всім мирили низ і верх.
Гінкуму кедру слід, щоб гонор не померх,
    Стебло перепросити красно.

Вона рівняє все, їй байдуже, в гробах
Чи мертвих пастиухів опочиває прах,
    Чи цезарів таalexандрів.
У небо злинув дух, у землю плоть лягла.
Навіщо знати їй, в простім стиранні зла,
    Чий попіл повернувся з мандрів?

Відплатить кожному: дню ніччю віддає,
А ночі — днем, квіткам — плодами; всім своє.
    Годує всю земну породу
Й росток довірливий, що кинув чоловік.
О спір, в якім судьба зганьбилася навік!
    О матір всеблага — природо!

Адамові була колискою вона
Й могилою; у ній і Тира тайна,
    І всі жалоби Спарти й Риму.
І там, де був Мемфіс, лиш купи камінців.
Захоче — й між руїн, де люд відгомонів,
    Цвіркун пісні свої вестиме.

Для чого? Щоб спочин був тихий після гроз.
Для чого? Щоб всякчас вінчав апофеоз
Героя смерть по лютій січі;
Щоб йшли, хто каже «так!»,
вслід тим, хто каже «ні!»;
Щоб панували, де погинув люд в огні,
Стихії співи таємничі.

Женці за друзів їй. Пажерне вороння
Прогнала б залюбки земля на схилі дня
За обрій, за багряні тучі,
Коли ревуть воли: «Вертаймо до кошар!» —
І зморений бреде додому плугатар,
І сяють лемеші блискучі.

Плекає щовесни недовговічний квіт,
Та докору квіток іще не чув зеніт.
Від винограду чи лілеї,
Від мирта, що дрижить на вітрі грозовім,
Ніколи нарікань не чув небесний дім,
Сльози не бачив однієї.

Відкрила книгу нам зелену шелестку;
Зробила, що могла: послала мир листку
І каменю та бадишині,
Щоб Хамовим синам осяяти уми,
Бо зроду при свічок тремкому свіtlі ми
Читати по складах повинні.

Народження — не смерть — свята її мета.
Вона не кіготь злий, а віщії уста.

Коли війна спішить в дорогу
І в людстві борозну кривавих діл кладе,
Розгнівана земля свій погляд відведе
Від плуга дикого, жахного.

Волас, терзана: «Пощо гуляє зло?
Пустиню лишите — чи там зросте зело?

О люди, не плюндруйте саду!»
Лихих, ненаситних не жалує земля;
Оплакує той глум, столочені поля,
Безглузду і страшну загладу.

Церера-мати всім була вона здавен,
Луги й ліси на світ зорятъ з її рамен,
І чую клич її суворий:
«Сини! Деметра я, богиня із богинь!
Збудуйте храм мені, щоб линув він у синь,
На верховині Калліхори.»

СУМЛІННЯ

З дітьми своїми враз, в одежах з грубих шкур,
Розчіханий, увесь зчорнілий серед бур —
Так Каїн утікав з-перед лиця Єгови.
Вже вечір западав, коли розливець крові
Спинивсь у стіл гори на краю рівнини.
Тут жінка втомлена, задихані сини
Говорять: «Ляжмо тут, на землю, й переспімо!»
Ліг Каїн, та не спав і, лежа, думав німо,
Піднявши вгору зір. Аж серед неба — цить!
Ось око дивнес, отверте, аж горить
І, не змігаючи, на нього з тьми глядить.

«Я надто близько тут!» —
промовив він, тремтячи.
І жінку змучену, синів розбуркав сплячих,
Тікати далі став, покинувши нічліг.
Спішив так тридцять день і тридцять ночей біг.
Ішов блідий, німий, тремтів при кожнім звуці,
Скрадавсь, не смів зирнуть назад,
в глухій розпуці,
Без попасу, без сну. Дійшов над морський вир
В крайні, що пізніш прозвалася Ассир.
«Тут станьмо! — мовив.— Тут
безпечна нам приміта.
Лишімось тут. Оде ми вже па краю світа».

Та скоро тільки сів і вгору зір підвів,
Те саме око знов посеред неба вздрів,
І кинувсь зо страху, і мало не зомлів.

«Сховать мене!» — кричав. Заперши дух у собі,
Глядять сини, як дід трясеть, мов у хоробі.
До Явеля, вітця тих, що в степах живуть
В наметах повстяних, промовив Каїн тут:
«Ось відси протягни крило намету, сину!»
Розвили, мов стіну, поставили тканину
І олов'яними вагами вниз стягли.
«Не бачиш вже нішо?» — сидячи на землі,
Спитала внучечка, Цілля золотокоса.
А Каїн відповів: «Те око бачу й досі».

Юваль, прабатько тих, що на торжища йдуть,
У труби граючи, і в барабани б'уть,
Сказав: «Ось я зроблю гарнішу заслону!»
Зробив із бронзи мур, скрив Каїна у ньому.
Та Каїн рік: «Глядить те око все на мене!»

І Енох рік: «Зробім укріплення страшенне
І вежі, щоб ніхто і підступить не смів!
Збудуймо город тут і замок нездобутий,
Щоб діда там сховати, самим безпечним бути!»
І ось Тувалькаїн, отець всіх ковалів,
Великий город тут побудувати велів.
І поки будував, брати в степах гуляли,
Синів Еносових і Сіфових стріляли.
І проходящим всім із лоба рвали очі,

Пускали хмари стріл до зір супроти ночі.
Ось став з граніту мур, де був хиткий намет;
З заліза штабами пов'язано каміння,
І город став немов пекельнеє творіння.
Тінь з веж ширila тьму по рівнині геть-геть.
І грубий був той мур, немов гора розлога,
На брамі ж напис був: «Тут не впускають бога».

А як скінчили мур — то радість! то весілля!
І діда завели у вежу кам'яну.
Ta він стояв сумний, лячний. «Дідусю, ну,
Не видно ока вже?» — рекла, тремтячи, Цілля.
А Каїн відповів: «Ні, й тут воно глядить!»
Тоді сказав: «Хочу я під землею жити!
Живий зариуся в могилу, сам, безпарно,
Нікого більш не вздрю, ніхто мене не вздритъ».

I викопали рів, і Каїн мовив: «Гарно!»
Потому сам у той підземний льох спустивсь,
I сів на стільчику, і тьмою оповивсь;
Зверху забили вхід, замурували ціло,—
Глянь — око в гробі ще на Каїна гляділо.

ВІДПОВІДЬ МОМОТОМБО

Хрестіння вулканів — ста-
ровинний звичай, ще з по-
чатку завоювання. Всі кра-
тери Нікарагуа були тоді
освячені, крім Момотомбо,
звідки не повернувся ні
один з священиків, посла-
них поставити там хрест.

Сюйє. «Подорож у Південну Америку»

Щоб покінчiti враз із струсами землі,
Рiшили охрестити іспанськi королi
Вулкани всi, що є до краю небозводу.
На цe вулкани всi дали державi згоду,
I лиш Момотомбо один не захотiв.
З наказу папського багато хто з попiв,
I дароносицi, i очi звiвши вгору,
Завзято рушили на ту пiдступну гору,—
Наверх чимало йшло, нiхто не йшов згори.

Колос Момотомбо, облисiлiй, старий,
Що бiля моря спиш, а кратер твiй тiару
Понад округою пiдносить iз пожару,—
Ми нинi знов зiйшли на твiй жахливий край.
Чом не приймаеш ти Христа? Вiдповiдай.
Спинились лав густих розпечени потоки,
I голос прогrimiв Момотомбо глибокий:
«Не до вподоби був наш давнiй бог менi.

Цей скнара золото ховав собі на дні;
Він поглинав людей, і щелепи у нього
Аж почорніли всі од м'яса півгнилого;
В його печеру міг спуститись тільки мрець;
Цей склеп оздоблював жадній до вбивства
жрець;

Сміялись кістяки в розколинах; озера
Стікали кров'ю жертв на втіху людожера;
Він, дикий і глухий, тримав гадюк в руках,
І труп скривавлений стирчав в його зубах.
Страхів'я це блакить небес чорнило бридко,
На нього гrimав я із глибини нерідко.

Коли ж прийшли човни із білими людьми,
Звідкіль приходить день з імлистої пітьми,
Я добре їх прийняв, довірившись їм щиро.
Гадав я,— в білого душа така ж, як шкіра,
Що білий, мов той схід, лагідний і ясний,
Що бог його, мабуть, ласкавий і чуйний,
Не вимагає він мерців собі на страви.

Радів я — геть піде той жрець старий, кривавий,
Коли ж побачив я, що став новий чинить,
Коли побачив я, як факел той чадить,—
Аж хмара до небес похмуро й страшно в'ється,—
Що «інквізиція свята» у вас він зветься;
Коли побачив я, як Торквемада в вас
Дикунства ніч жене, несс світанку час,
Як учитъ він людей спастись, які методи
В святої церкви є, щоб просвіщать народи;
Коли побачив я, як, жеручи малят,

По Лімі жадібно тріщать костри уряд,
І казиться вогонь; як пломінь язиками
Жіночі перса враз охоплює стрибками;
Коли я сам відчув, що душить мене дим
І з площ автодафе тхне смородом густим,—
Я, що лиш темряву палю у себе в печі,
Я зрозумів, що був мій захват не до речі.
Я придививсь, який це бог з чужих держав,
І вирішив собі: чого б то я міняв!»

МИЛОСЕРДЯ ДАВНІХ СУДДІВ

Катівні в давнину даремно не стояли.
Годин з чотири, з п'ять, не довше,
  —
  в них бували,—
Ішов туди юнак, а дід вертав назад.
Суддя з законами, з своїм мистецтвом кат
Вкрай стомлювались там,
  мішавши з римським правом
Розпечений метал, над м'ясом тим кривавим
Не шкодували сил, щоб впертість побороть.
В руках їх мускули, волосся, жили, плоть
Тремтіли, й страдник вив, бо фібри роздирались,
А нерви до глибин з нестерпних мук здригались
І оберталися на клавіші живі,—
І грав агонію на них Буглан в крові.
Та вірте, що в душі у нього, Фарінаса
Й Левера, не сама злоба чи лють вилася:
Закутих в'язнів суд, доводилось, просив
І цукром добрості тортури солодив.
Мовчання суджених, бувало, суд смутило —
Їх ніжно він благав, калічачи їм тіло.
І судді лагідні, мов люблячі батьки,
Із умовляннями, з жалем за біль такий,
Схіплялися до губ, очей stemnіліх, тъмяних,
До згаслої душі, ждучи визнань жаданих.

Паск'є надію вмирущих дратував,
Боден замученим латинський вірш читав,
Деланкр наводив текст з улюблених ідилій,—
І часом плакали ці ніжні крокодили.

БІДНІ ЛЮДИ

I

Ніч. Зачинена добре убога хатина.
В хаті темно зовсім, бо вже пізня година,—
Тільки mrється, начеб у чорній тіні...
Висить мокра рибалськая сіть при стіні;
У далекому закутку мисник видніє,
А на йому убоге начиння ясніє;
Ліжко видко й заслони спадають над ним,
Біля його постіль на помості старім,—
П'ять маленьких діток сплять, в кубелечку наче.
У печі блима vogник, і світло тремтяче
Червонить темну стелю. Склонившись, бліда,
Жінка молиться й думку турботну гада.
То їх мати. Сама. Надворі десь, ревучи,
Вітру, небові, ночі, туманові, кручі
Кида чорне ридання страшний Океан.

II

Чоловік десь на морі. Він в бурю, в туман
Йде на герець затято: рибалка він зроду!
Він пливе, не зважає на дощ, на негоду,
Бо голодні діткі. Виплив,— темно було,
Сходи в пристані море зовсім залило,
Править сам він човном на чотири вітрила.
Жінка вдома зосталась, старе дещо шила,

Потім невід справляла, робила гачки,
Приставляла в печі до багаття горшки,
Потім богу молилася, як діток приспала.
Він самотлій (а хвиля щораз набігала).
Він пливе по безодні понурій,— скрізь тьма...
Тяжкий хліб! холод, ніч; ні зоринки нема.
Між валів навісних, там, де хвилі мов гори,
Місце єсть дуже рибне в безмірному морі.
Місце темне, рухливе, непевне, страшне,
Та вже срібная риба його не мине.
Невеличке воно,— вдвое більше, ніж хата,—
Ніч осіння на дощ та тумани багата!
Щоб знайти тес місце в пустелі хибкій,
Пильнуватъ треба хвилю і вітер швидкий.
О, він мусить тепер пильнуватъ при демені!
Край човна повзуть хвилі, ті п'явки зелені;
Котить чорна безодня безмірні вали,
І від жаху всі счасті в човні загули.
Він на морі студенім Жанні споминає,
А Жанні його кличе і плаче; стріває
Думка думку у тьмі. Думки — серця пташки!

III

Вона молиться. Скиглять так прикро чайки,
Мов на сміх... Йй каміння підводні здаються
В океані лихім... Мрії тяжкі снуються
В її думці: рибалки по морі пливуть,

Розлютовані хвилі їх кидають, б'ють...
А байдужний дзигар б'є, мов кров тая в жилі,—
Кида в вічність таємну хвиля по хвилі,
Доби, дні; то весна, то зима настава;
Кожний стук той в безмірних світах одкрива
Людям,— зграї шулік і голубок,— без впину
То колиску одним, то другим домовину...

Вона дума-гадає, ох, злидні які!
Ходять босі і літо і зиму діткі.
Опріч яшного хліба нічого немає.
Боже! вітер, як міх той ковальський, бурхає!
Берег наче ковадло лунає, мигтять
Зорі в чорному там урагані, летять,
Мов над огнищем іскор рої. В сій годині
Північ, мов танцюристка в єдвабній личині,
Скаче, світить очима, регоче й гуде.
Північ, мовби таємний розвбійник, іде,—
Чóло вкрите дощем, вітром, бурею-млою,—
Схопить бідну тремтячу людину рукою,
Брязне раптом об скелю, об бескид страшний.
Леле! хвиля тлумить крик рибалки гучний.
Чує бідний рибалка,— човén потопає;
Тъма й безодня — розкриті... І він споминає
Свій причал і у промінні берег рідний!..
Серце темне, як ніч. Думок рій тих сумний
Її мучить. Тремтить вона й плаче.

О бідні

Ви, рибальські жінки! страшно мовить:

«Всі рідні,

Батько, милив, брати і сини, вся любов,

Все в хабсі тому!.. серце, тіло і кров!»

Боже! хвилям оддатись — то звірам віддатись.

Ох! ті ж любії мусять на хвилях гайдатись!

Син матрос там і батько керманич пливе,

А у сурму гра вітер над ними, реве,

Розвіва свою довгую, буйну чуприну...

Вона в розпачі, може, у сюю годину!

Що там з ними,— ніхто про те певне не зна;

Вони мусять бороться з тим морем без дна,

Навкруги їх темнота і зорі не сяють,

Вони ж дошки й вітрила шматок тільки мають!

Гірка доля! на берег потім вибігать,—

Хвиля рине,— «віддай їх!» до неї волать.

Леле! що ж одповість на те тяжке горе

Безпросвітнее, вічно турботнее море?..

Ще смутніша — Жанні. Чоловік її — сам!

В ніч лиху,

мов під смертним страшним покриттям!

Безпомічний, діткі ще маленькі... О мати!

Кажеш: «Дітки малі, батько сам!» Що казати!

Як зростуть,

будуть вкупці з отцем при веслі,—

Скажеш, плачуши: «Ох! чом вони не малі!»

Плащ бере вона й світло.

«Час глянуть надворі,

Чи вертається віп, чи не тихше на морі,

Чи світає, чи ясно маяк той блищиць.

В путь!» — і вийшла.

Вітрець іще ранній мовчить,

Ще не віс. Нічого ніде. Тьма на морі.

Не біліє ще й смужка в далекім просторі.

Найчорніше на світі — се дощ світовий.

День непевний, тремтячий встає, боязкий.

Мов дитина, зоря, нарождаючись, плаче.

Йде вона. Ще не світиться світло тремтяче

По хатах. Коли раптом, шукаючи шлях,

Вона вздріла сумне, мов живе щось. В очах

Перед нею хатина похилая стала.

Ні огню в їй, ні світла. І буря хитала

Двері. Стріха на стінах старезних тряслась.

І солома злиденна од вітру вилась,

Наче річка руда, каламутна, широка.

«А! то ж тута живе та вдова одинока,

Що, казав чоловік мій, слаба й не встава.

Дай одвідаю, як там вона пробува».

Жінка стукає в двері і слуха; немає

Ані гуку. Жанні морський вітер проймає.

«Тож недужа! а діти! десь хліба нема!

Двоє їх,— так вона ж удовиця, сама!»

Стука ще. «Гей, сусідко!» — уолос гукає.
В хаті тихо, як першє. «Ох, боже! — мовляє.—
Вже ж і спить! доки маю на неї гукать?» —
На сей раз,— наче мали б вони почуватъ
Якусь жалість таємную,— двері сумнії
Одчинилися тихо в темноті самії.

VI

Увійшла. Освітилася хата німа,
Що стояла над морем шумливим сама,
Мов крізь сито, крізь стелю вода протікала.
У кутку якась постать страшлива лежала;
Нерухомая навзнак лежала вона,
Боса, око тъмяне, вся подоба страшна;
Труп; — колись була мати і дужа й щаслива.
Се голодної смерті мара розпачлива;
От що робить з людей боротьба та тяжка!
На солому одкинулась мертвa рука
І звисає холодна, важка, посиніла,—
Мов від жаху, вуста свої мертві одкрила,—
Тож душа, вилітаючи з тіла того,
Смертний видала крик; чула вічність його.

Близько ліжка своєї умерлої ненічки
І дівчатко, їх хлоп'яточко, дітки маленьки,
Усміхаючись, спали в колисці удвох.
Мати, чуючи смерть, їх укрила обох:
Ноги вкрила плащем; фартушиною тіло;

Вже саму її смертною тінню покрило,—
Хай не чують вони, як зникає тепло.
Похолоне вона,— їм щоб тепло було!

VII

Тихо сонних двійко у колисці гойдалось,
Ясне чόло і тихе дихання. Здавалось,
Що не збудить ніщо тих сиріток зо сна,
Навіть суду остатнього сурма гучна.
Бо той суд не страшний для того, хто невинний.
А надворі, неначе потоп, дощ невпинний.
Вітер віє крізь стелю і ллеться вода,
Часом крапля на мертвес чόло спада,
По лиці, мов слізина покотиться тихо...
Гудуть хвилі, мов дзвони, віщуючі лихо.
Мертві слуха безтямно ту тьму таємнӯ,
Тіло наче шука свою душу ясну,
Просить ангела свого віддать її знову.
І здається, що дивну провадять розмову
Бліді вуста і око журливе, сумне:
«Де поділи дихання ви? — Погляд твій де?»

О, живіте, кохайтесь, первістки зривайте,
Розкошуйте, танцюйте, випо наливайте!
Як у темному морі кінець всім струмкам,
Так в кінці дає доля утикам, діткам,
Матерям, що діток, як ті квіти, кохають,

Поцілункам, що душу людську осліпляють,
Співам, усміхам, милій любові ясній,
Всім — холодний спокій у могилі німій!

VIII

Що Жанні біля мертвої тої робила?
Що вона своїм довгим плащем так укрила?
Що забрала Жанні, із хатини йдучи?
Чого серце їй б'ється? Чого, тремтячи,
Поспіша в сutoчках там швидкою ходою?
Навіть глянутий боїться назад за собою!
Що у темряві, в хаті, турботна, чудна,
Там ховає на ліжку? Що вкрала вона?

IX

Як додому прийшла вона, скеля біліла
Берегова од моря. Прийшла вона й сіла,
На стільці біля ліжка, бліда. І чоло
На подушку склонила,— їй прикро було.
І уривчаста мова зривалась часами.
Хиже море здалі гомоніло валами.

«Бідний мій чоловік, що казатимеш ти?
Стільки клопоту й так,— треба ще принести!..
П'ять своїх на руках! батько завжди в роботі.
Мало праці тії... ось йому, по охоті,
Я ішче додала!.. Чи се він? Ні. Нема.

Буде бить,— і є за що,— скажу я сама!
Негаразд... Чи не він? Ні. То й добре...

Торкнувся

Хтось у двері немов... Ні. Коли б повернувся
Неборак, то тепер я б злякалась його!»

І тремтіла Жанні з непокою того.

Обгорнули її думки тяжкі самотні.

І, в турботі поринувши, мов у безодні,

Ні на гуки вона не вважа надворі,

Ні на крик чорних птах, що кружляли вгорі,

Ні на вітер лихий, на прибої страшні.

Раптом гучно відкрилися двері яснії,
І в хатину з дверей промінь білий упав;
На порозі рибалка із неводом став;
Сіть як хлюща! «От влови!» — веселий мовляє.

X

«Ти се?!» — крикнула вголос Жанні й пригортас,
Мов коханця, вона чоловіка свого,
І цілує в нестягі свитину його.

«Я се, жінко!» — промовив рибалка їй мило,
Йому хатнє багаття чоло освітило,
Добре ж серде його освітила Жанні.

«Я летів. Чистий ліс — тії хвилі страшні».

«Так негода була?» — «Страх!» — «А влови?»

«Не дуже,
Та ось я коло тебе,— й про все вже байдуже!

Не піймав я нічого і невід подер!
То сам чорт, певне, з вітром літає тепер!
Що за ніч! просто пекло якесь! Я боявся,
Що мій човен потоне, бо й шнур перервався!
Що ж ти тут поробляла? Скажи лише мені?»
Затремтіла й збентежилася бідна Жанні.
«Я? Та що ж! — одмовляла,— як завжди,
нічого...
Шила перш, прислухалась до гуку морського —
І боялась... Тяжка ся зима,— та дарма!..—
І тримтячи, мов щось провинила, сама
Почала: — От іще я сказати тобі мала:
Вмерла наша сусідка. Чи вчора сконала,
Чи надвечір, як ви були в морі,— хто зна!
І діток малих двоє лишила вона:
Хлопчик,— зветься Гільйом,
та Мадлена — дівчатко;
Той неходить, а ся теж мале немовлятко.
Бідна жінка! Тяжкий був їй хліба шматок...»

Чоловік став поважний — і геть у куток
Кинув шапку бідарську, змокрілу до лиха,
Став потилицю чухатъ... «Чорт зна! —
мовив стиха,—
Тепер п'ятеро маєм, а то ж буде сім.
Вже й тепер в лиху пору не раз ми зовсім
Без вечері обходимось. Що ж тут почати?..
Ба! тим гірш! я не винен! Те — богові знати.
Чоловікові трудно доходить тих справ.

А нащо ж в тих пискляток бог матір забрав?
Дрібні, дрібні діткі!.. Як тут ладу добитись?
Щоб те все розуміти, то треба учитись.
Тож не скажеш: «Робіте!» — малятам таким.
Жінко, йди лиш по їх! страшно ж буде малим,
Як проснуться! самісінькі — й мертвая мати!
То ж покійниця стука до нашої хати:
Заберімо у гурт, одчинімо діткам!
На коліна малеча злізатиме нам.
Будуть рідними нашим п'ятьом, будуть жити!
А як приайдеться з нашим вкупі живити
Те дівчатко маленьке і тес хlop'я,
То, дастъ бог, більше риби ловитиму я.
Хліб — з водою, робитиму більш, не журися!
Так кажу! Йди по їх! Та чого ж ти? Гнівишся?
Завжди ти моторніша бувала таки!»

«Ось! — мовляла, одкривши малих: — Ось діткі!»

СОЦІАЛЬНЕ ПИТАННЯ

О муки кволого! О злигоднів безодні!
Жахливу дівчинку побачив я сьогодні,
Маленьку, літ п'яти; вона брела кудись;
В її літа, мабуть, їй більше б придались
Цукерки і ляльки,— та радощів не знала;
Здавалось, дівчинка, що вигляд жертви мала
Чи велетня, що впав в неріvnій боротьбі,
Казала богу: «Що зробила я тобі?»
Бог? Ні. Це слово їй чуже. Мудрець — вивчає,
Дитина ж — мучиться. Обдерта, у відчаї,
Бліда, приречена в житті до згубних чар,
Ішла вона між нас, поміж байдужих пар,
Мала, з великими відлюдними очима.
Кривився рот її під зморшками гіркими,
І жах з'являвся нам з дитячого лиця,—
То голод, спрага, тьма, скорбота без кінця.

Поденка, вічності проکльоном геть зім'ята!

Сміх раптом залунав — її то рідна мати!
Вона, регочучи в шинку на голос весь,
Мов і не думала, що хтось блукає десь,
По вулиці бреде, тремтячи, без хатини,
Під снігом і дощем, якась мала дитина,
Що це — її дочка, сумне те маленя.

Для матері воно — не більш, як цуценя,
Так само це дівча не помічає жінка,
Як не цікавила б метелика личинка.
Вона сама колись така ж, як та, була,
Та замість Марготон нове ім'я взяла
І стала співами, мабуть, із злої долі,
Принаджувати мужчині. Обидві — на півголі,
Ця — з безсороності, з убогості — ота.
На лобі в матері страшний квіт розцвіта.
Буває інколи, як ліхтарі засяють,
Із матір'ю дочка здібаються, — стрічають:
Своє минуле — та, своє майбутнє — ця.
Лячне видовище початку і кінця!

О горе!

Дівчинка продовжує мовчати.
Ця жінка, зрештою, чи справді її мати?
Так. Ні. Прохожий люд затримував свій рух,
Всяк здогади робив — ніхто не знав навколо.
Нещастя — в темряві, а в янголятка цього
Хіба не може бути родини з dna міського?
І тиха дівчинка, під небом самітна,
Здивовано брела по вулиці, страшна.
Дитинка ні жива, ні мертвa видалась.
— Чиє воно? I де ж матуся подівалась? —
Питались павкруги: — Чи знає хто з жінок? —
Ні. Хліб давали їй, вона несла шматок
Байдуже й вдячності ні слова не казала.
Мені ввижалося: вона в руці стискала

Незримі блискавки в погрозу усьому.
Вона дивилася, як в'язні — в стелі тьму,
У височінь небес, де постасє світання,
Лише щоб гаснути; і риска в ній остання,—
І дика німota, і несвідомий зір,—
До нас волало все, як мовчазний докір.
Паріж з палацами, трушобами глухими
Лежав перед її червоними очима
Непотребом якимсь — і з вуличних глибин
Не в силі кинутъ зір вона до верховин,
Що звуться Пантеон, Собор чи площа Зірки.
Душі немає в ній, напевно,— здуматъ гірко,—
Не розуміє нас; це — темрява нічна
В людському образі блукає, навісна.
За привид цей малий чорнішого немає.
Яка безодня муک в мізерній крапці зяє,—
Дивується мудрець, а я дивився вслід
Дитині цій,— бліда, мов огник той з боліт,
Зневірені в житті, ще не почавши жити,
Та, встигнувши без сліз, без зойків,
    з тьми сп'яніти,
Посунула собі босоніж у струмок...
В п'ять літ — Ерінія, Медуза — з пелюшок!

ДО ГЕРНСІ

Ці скелі, у яких — і милосердя, й лютъ,
Ці хвилі, хмари ці, що у безмежжя йдуть,
Похмурий моря шум, що в гірн переростає,
Відвага день у день дивитись у безкрає,
В пустелю, де один страшний закон
тяжить,—
І крила вже ростуть, душа орлом летить.

*

Веселу маєте ви, пані, вдачу,
Шляхетну ніжність, ясноту думок,
Небесний погляд, чарівний чіпок,—
У вас богиню і маркізу бачу.

Я чарів гордих ще не знав таких,
Вони Арміди гідні та Цірцеї,
Очей не відвести од вроди цеї,—
Сміливців сліпить, вабить боязких.

Вночі, як гляну в небеса прозорі,
Де сяють зорі,— думаю про вас;
А вдень, красуне ніжна, я всяка час,
Як бачу вас,— то думаю про зорі.

ПРИХІД НОЧІ

Поглянь: на землю вечір сходить мовчазпий,
На півночі уже засяяв Віз Малий,
Немов ініціал божественного ймення.
Бліда Венера шле пітьмі благословення.
Із лісу хмиз несе старенький селянин,—
У мріях розпалшив уже багаття він
І бачить: казанок живіт свій вигріває.
Поснули всі птахи, і череда вертає,
І важко йдуть осли, вантаж несучи свій.
Останній звук завмер у темряві нічній,
І пісенька вівса в полях — і та розтала.
Вже обрій поchorнів, і тінь на шлях упала,
І чорний кущ тремтить під подихом нічним
Над холодом води у сутінках. Під ним
Лілеї білі,— в них живуть маленькі феї,—
Блакитна нéзабудь, і півники, й німфеї
Шукають відблиски ясних очей своїх
У тьмяності свічад таємних і важких.

БЕЗСМЕРТНІЙ

Невжо бентежать вас, о промениста зоре,
Минучий світлячок і марево прозоре?
Ви завжди там, вгорі, і ваша доброта
З душі великої любов'ю пророста.
Чому лякаєтесь, красо небес, богине,
Того, що на землі, того, що швидко гине,
Отих легких створінь, що іскрами весь луг
Весною веселять, що квітнуть наокруг,
Мов шавлія і кмин, вербена запахуща,
І марна врода їх, і зваба їх минуща?
Навіщо ревнувати? Для чого біль нести?
Без ночі день — це ви; без дна любов — це ти.
Чом заздриш ти, якій тут заздрять всі посполу?
Хто ж скинув би в житті з високого престолу
Красу? Хто б міг схопить сяйливий цей алмаз,
Венеро, і з небес зірвати зухвало враз?
Отож спокійна будь. Живи в своїй лазурі,
Полум'яній, світи, не вір сліпій зажурі,
Хай не затъмарює печаль твою красу,
Що сонце почуттів, яке в душі несу,
Ще промінь кидає на квіти поля й ланди...
Хіба зорі небес лякатися троянди?

AVE, DEA, MORITURUS TE SALUTAT *

Юдіті Готье

Краса і смерть — їх дві таких незрозумілих,
В яких блакить і тьма, що їх сприймаєш знов
За схожих двох сестер, суворих і зболілих,—
Одної тайни їх вкутує покров.

Сіяйте, о жінки! Я мру від чарів милич,
Від русих, чорних кіс! Богонь, жага, любов,—
О перли, що з глибин виносить море в хвилях,
О райдужні пташки з нахмарених дібров!

З'єднатися навік дві наші долі згодні,
Юдіто дорога; божественні безодні
Розкрились вам в очах щасливої пори,

І в мене вся душа у зорянім сіянні;
Тож ми по небесах сусіди з вами, пані,
Тому, що красні ви,— й тому, що я старий.

---

* Слава тобі, богине, смертник тебе вітас (лат.).

ПРИМІТКИ

В основу книжки покладено видання: *Victor Hugo. Œuvres complètes.* Paris, Éd. Ollendorff, 1902—1927. Твори розміщено за збірками в хронологічній послідовності їх виходу в світ. Частину перекладів переведено з видань: В. Гюго. Вибрані поезії. К., Держлітвидав, 1953; Сузір'я французької поезії. Антологія, т. II. Переклади і переспіви М. Терещенка. К., «Дніпро», 1971; М. Рильський. Вибрані переклади. К., Держлітвидав, 1952.

ОДИ ТА БАЛАДИ

Турнір короля Іоанна

Король Іоанн — Іоанн (Жан) Добрий (1319—1364), король Франції, за часів якого сталося антифеодальне повстання народних мас, відоме під назвою Жакерії.

Прево (франц.) — суддя в середньовічній Франції.

Кармеліт (лат.) — чернець католицького жебрацького ордену, заснованого в другій половині XII ст.

Лувр — палац французьких королів (нині — музей образотворчого мистецтва).

Відам (франц.) — офіцер, який очолював єпископське військо та суд.

Августинець (лат.) — чернець католицького жебрацького ордену, заснованого в XIII ст.

СХІДНІ МОТИВИ

Ентузіазм

Андре Шеньє (1762—1794) — французький лірик, щирий прихильник давньогрецької поезії.

Шарль Нікола Фав'є (1782—1855) — французький генерал, який на чолі трьохтисячного загону французьких добровольців брав участь у народно-визвольній боротьбі греків.

Спагі (франц.) — турецький вершник. Згодом — воїн північноафриканського походження у французьких військах.

Канаріс

Костянтин Канаріс (1790—1877) — грецький флотоводець, активний діяч національно-визвольної боротьби, завдав чимало дошкульних ударів турецьким військово-морським силам. Визначався великою хоробрістю. Грецький народ увінчув його лаврами.

Мальта — цей острів у центральній частині Середземного моря в XVI—XVIII століттях був осередком Мальтійського рицарського ордену. 1800 року захоплений англійцями, став колонією Великобританії (нині — Республіка).

Геральдичний — наявний у гербі.

Орифлама (франц.) — за середньовіччя — прапор французьких королів, червоний із золотом, звідси його назва (від лат. *aureum* — золото і *flamma* — полум'я). У цьому вірші — прапор на горизонтальному древку.

З добутемісто

Каліф, халіф (арабськ.) — в ряді мусульманських країн титул монарха, що поєднував світську владу з духовною.

Джини

«Рятуй, пророче!» — звертання до мусульманського пророка Магомета.

Пісня блазня

Олівер Кромвель (1599—1658) — вождь англійської буржуазної революції середини XVII ст., головний персо-

наж драми В. Гюго «Кромвель» (1827), передмова до якої стала маніфестом нового літературного напряму — романтизму.

ОСІННЄ ЛИСТЯ

Роздуми перехожого про королів

Соломон (бл. 976—935 до н. е.) — цар Ізраїльсько-Іудейської держави. «Книга премудрості Соломона», або «Еклезіаст», — частина біблії.

«О друзі, слово ще останнє — і навік...

В цій поезії Гюго виступає проти придушення реакцією революційних та народно-визвольних рухів у різних країнах Європи.

«...Ірландію розп'ято на хресті...» — йдеться про жорстоке придушення повстань ірландського народу у 1798 та 1803 роках і остаточне поневолення Ірландії Англією.

«...Лісабон... новий тиран узяв безжалісно в закони...» — тут Гюго говорить про розгром у 1823 році військами так званого «Священного союзу європейських монархів» буржуазно-демократичного руху в Португалії.

«...де був Катон, Албані постає...» — *Марк Порций Катон Молодший* (95—46 до н. е.) — народний трибун у Давньому Римі, борець проти тиранії, який заподіяв собі смерть після падіння республіки й встановлення диктатури Юлія Цезаря. *Джузеппе Албані* — кардинал, організатор кривавого придушення республіканського повстання в італійському місті Болонья у 1831—1832 роках.

«...австрієць берло взяв...» — тут ідеться про розгром австрійськими військами революційного руху в Неаполі 1821 року та про окупацію Венеції 1815 року.

«...герцог придушив Модену каблуком...» — італійське місто Модена у 1831 році повстало проти австрійського поневолення. Ерцгерцог Франц IV утік з міста, але згодом повернувся з військом і придушив повстання.

«...Дрезден бореться із дряблим корольком...» — після вибуху повстання 1831 року в столиці Саксонії — Дрездені — саксонський король змушений був пообіцяти запровадити конституцію.

«...занімів Мадрід у летаргії знову...» — стотисячна французька армія розгромила 1823 року революцію в Іспанії, відновивши в країні монархію.

«...наче віл, в ярмі бреде бельгійський лев...» — у 1815 році «Священний союз» включив Бельгію до складу Нідерландського королівства. Бельгійський народ виборов незалежність лише в 1831 році.

«...царський ставленик накинувся на Варшаву...» — йдеться про придушення Польського повстання 1830—1831 років царськими військами під командуванням генерала І. Ф. Паскевича.

ПРИСМЕРКОВІ ПІСНІ

Прелюдія

Егова (Ягве) — давньоєврейське ім'я бога-творця.

Стікс, Лета — у давньогрецькій міфології річки в підземному царстві мертвих.

Ереб — за міфами, підземне царство мороку.

Едем — біблійний рай.

Ізіда — богиня родючості в Давньому Єгипті, яка своїми чарами начебто відганяла хвороби й воскрешала мертвих. Покривала Ізіди — запони, що ховали статую богині в її храмі.

ВНУТРІШНІ ГОЛОСИ

«О музо, постривай! Твій голос, наче мідь...»

Самсон — біблійний герой, що втратив свою надлюдську силу після того, як його було позбавлено волосся. Загинув під руїнами храму, який він обрушив на голови своїх ворогів.

ПРОМІННЯ Й ТІНІ

Печаль Олімпіо

Олімпіо — поетичне ім'я, під яким Гюго змальовував у деяких своїх творах самого себе.

КАРИ

Нок

У поезії йдеться про ніч 2 грудня 1851 року, коли у Франції стався державний переворот Луї-Наполеона, котрий проголосив себе імператором Наполеоном III.

Мазас — в'язниця в Парижі.

Калабрійський харциз — бандит. Калабрія — провінція на півдні Італії.

Кондотьєр (*італ.*) — ватажок найманців в Італії XIV—XVI ст., в переносному значенні — продажна людина. Боден, Дюссуб — убиті на барикадах учасники опору заколотові Луї-Наполеона.

Пульман, Судфлляр — прізвища відомих у той час убивць.

Курульні крісла — крісла чиновників високого рангу в Стародавньому Римі.

Луї Мандрен (1724—1755) — бандит і грабіжник.

«Дата голосна» — Гюго натякає на те, що рівно за 45 років до перевороту Наполеона III його дядько Наполеон I здобув перемогу під Аusterліцом.

Памела — героїня сентиментального роману англійського письменника XVIII ст. С. Річардсона.

Жаннетон — персонаж французької комічної опери, куртизанка.

Гарпагон — скнара, головний герой комедії Мольєра «Скупий».

Бернар П'єр Мальян (1791—1865) — французький маршал, активний учасник перевороту Наполеона III.

Равіньян (1795—1858) — французький езуїт, проповідник.

Жанна — Жанна д'Арк (бл. 1412—1431) — героїня французького народу.

Тартюф — святінник і лицемір, персонаж однойменної комедії Мольєра.

Елісейський палац — резиденція президента Франції.

Пар'є, Монталамбер — французькі реакційні політичні діячі XIX ст.

Марі Сібур (1792—1857) — паризький архієпископ.

Ігнацій Лойола (1491—1556) — засновник чернечого ордену езуїтів, автор цинічного вислову: «Мета виправдовувати засоби».

Єктеній — основна частина церковної відправи.

Mona (1818—1888) — міністр поліції в уряді Наполеона III.

Марсове поле — площа в Парижі. Гую натякає на розправу буржуазії з революційними маніфестантами, що сталася на цій площі в липні 1791 року.

Монмартр — район на півночі Парижа, населений переважно біднотою. Тут ідеться про Монмартрський цвинтар.

Патмос — острів в Егейському морі, на якому було написано складову частину свангелія «Апокаліпсис», або так зване «Одкровення святого Іоанна», де міститься пророкування кінця світу.

Тіберій (42 до н. е.—37 н. е.) — римський імператор, відомий своєю жорстокістю. *Сеян* — один із його державних діячів.

Капрел — одна з назв острова Капрі, на якому провів останні десять років життя Тіберій.

Кагон Старший (234—149 до н. е.) — видатний державний діяч Давнього Риму.

Кайенна — центр Французької Гвіани, колонії в Південній Америці, місце заслання карних злочинців та політичних супротивників королівського режиму.

Гревський майдан — площа в центрі Парижа, місце народних гулянь, демонстрацій, а в минулому — і страт. Нині іменується площею Міської думи.

Децім Юній Ювенал (60-і рр.— 120) — римський поет-сатирик.

Веселе життя

Су — дрібна французька монета.

«Чи бачив Данте це?» — натяк на картини пекла, змальовані в «Божественній комедії» великого італійського поета Данте Алігієри.

П'єр Жюль Барош (1802—1870) — реакційний політичний діяч, міністр культів та юстиції в уряді Наполеона III.

Прелат (лат.) — так називають вищого сановника католицької церкви (наприклад, єпископа); також — почеший титул.

Аквілон (лат.) — назва північного або північно-східного вітру у давніх римлян.

СПОГЛЯДАННЯ

Відповідь на обвинувальний акт

Цей вірш — поетична відповідь Гюго на памфлет члена Французької академії Дюваля «Романтична література» (1833), спрямований проти новаторства Гюго і його однодумців.

Ракка — сірійське слово, що часто зустрічається в біблії як вираз обурення й зневаги.

Меропа, Іокаста, Федра — героїні античних творів, що стали персонажами французьких трагедій класицизму. *Арго* (франц.) — далекий від літературної мови соціальний діалект (наприклад, арго злодіїв).

Вілан (франц.) — неосвічений селянин, селяк.

Клод Фавр Вожла (1585—1650) — французький мово-знавець, що прагнув «очистити» мову від грубих слів та зворотів.

Жан Расін (1639—1699) і *П'єр Корнель* (1606—1684) — найвизначніші французькі драматурги доби класицизму.

Академія — тут Французька академія, заснована в XVII ст. кардиналом Рішельє для підготовки Словника французької мови, який мав закріпити вживання одних слів і відкинути інші.

Троп (грецьк.) — стилістичний засіб художнього мовлення.

Олександрійські стопи — дванадцятискладовий віршований розмір, основний у поетиці класицизму.

Фрігійський ковпак — головний убір революціонерів у дев'яності роки XVIII ст.

Хіазми, ліготи (грецьк.) — стилістичні засоби поетичної мови.

Тацит (56—120) — уславлений давньоримський історик.

Вітелій (15—69) — жорстокий і розпусний римський імператор.

Марготон, Береніка — імена пастушок у французькій поезії класицизму.

Франсуа Рабле (1494—1553) — великий французький письменник доби Відродження, автор сатиричного роману «Гаргантюа і Пантагрюель». Приваблював романтиків, зокрема, багатством та невимушністю своєї мови.

Пінд — гора у Греції, на якій, за уявленнями давніх греків, жили музи.

«*Ça ira*» («Все буде гарразд») і «*Карманій* » — пісні французької революції кінця XVIII ст.

Іспанський комірець — великий накрохмалений комір, що заважав повертати голову. Був модний у XVI—XVIII ст.

Емфаза (*грецьк.*) — емоційно піднесена мова.

Мітрідат VI Евпатор (132—63 до н. е.) — понтійський цар, воював проти Риму.

Лаїс — давньогрецька куртизанка.

Ресто, Ломон — французькі граматисти XVIII ст.

Батте — французький педагог XVIII ст.

Бугур — французький граматист XVII ст.

Клод Броссет (1671—1734) — вчений і письменник, видавець та коментатор творів *Нікола Буало* (1636—1711) — видатного поета й критика, теоретика класицизму, автора віршованого трактату «Мистецтво поезії».

«До зброї, прозо й вірш! Готуйтесь на бій!» — тут відчувається вплив приспіву «Марсельєзи».

Кампістрон — бездарний французький драматург кінця XVII — початку XVIII ст.

Іфос, пафос (*грецьк.*) — терміни красномовства.

Пурсонъяк — герой комедії Мольєра «Пан де Пурсонъяк» — простак-провінціал, якого дурять столичні пройдисвіти.

Дюмаре — французький граматист XVIII ст.

Пермеська вода — вода з присвяченого музам Пермеського струмка.

Терамен — персонаж трагедії Ж. Расіна «Федра».

Гофолія — героїня однійменної трагедії Расіна.

Інститут — Французький інститут, найвища наукова установа Франції.

Жорж Дантон (1759—1794) і *Максіміліан Робесп'єр* (1758—1794) — якобінці, видатні діячі французької буржуазної революції кінця XVIII ст.

Данжо (1643—1723) і *Ришле* (1631—1698) — французькі граматисти.

Перифраза (*грецьк.*) — описовий зворот.

Жан Бозе — історик та філолог XVII ст.

Франсуа Трістан Лерміт (бл. 1601—1655) — французький письменник, автор трагедій та ліричних поезій. «Фотелів сорок» — натяк на сорок «бессмертних» — членів академії, які обираються на все життя.

Цезура (лат.) — пауза посередині віршового рядка.

Тіт Макцій Плаєт (254—184 до н. е.) — давньоримський драматург.

ПІСНІ ВУЛИЦЬ І ГАУВ

Genio librī

Пеан (грецьк.) — гімн Аполлонові в давньогрецькій поезії.

«Ave» (лат.) — початок католицької молитви діві Марії.

Вакханки — в античному світі жриці бога вина Вакха, учасниці оргій на його честь.

Акант (грецьк.) — рослина; листя аканта — елемент класичного грецького орнаменту.

Авгур (лат.) — давньоримський жрець.

Діана — богиня полювання в давній Греції, яка наказала вбити юнака Актеона за те, що він підглядав, як вона купалася.

Вірсаєя — за біблією, наложниця іудейського царя Давида.

Арно Беркен (1749—1791) — французький письменник, автор моралізаторських творів для дітей та юнаків.

Жан-Франсуа Лагарп (1739—1803) — посередній письменник-класицист.

Ворона, Латка, Свинка, Шматка — жартівливі прізвиська, які дав король Людовік XV своїм дочкам.

ГРІЗНИЙ РІК

Шахтарочка

Цей вірш — перша частина поезії Гюго «Обен». *Обен* — шахтарське селище на півночі Франції, де 1869 року спалахнув великий страйк, жорстоко придушений військами Наполеона III.

«Вона проходила, в сміхнулася мені»

Гурія — за мусульманськими віруваннями, прекрасна жінка, яка втішатиме праведника в раю.

Хто винен тут?

Есхіл (525—456 до н. е.) — великий давньогрецький драматург-трагік.

Іммануїл Кант (1724—1804) — визначний німецький філософ-ідеаліст.

Чезаре Беккарія (1738—1794) — італійський економіст і юрист.

«Під барикадою, на вулиці міській...

Стезіхор (VI ст. до н. е.) — давньогрецький поет.

Аргос — місто в Греції.

Кінегір — брат Есхіла, вславився в битві з персами при Марафоні 490 року до н. е.

Ефеб — в античній Греції юнак від 18 до 20 років.

Тіргей — давньогрецький поет VII ст. до н. е., який оспівував військові подвиги.

Суд над Революцією

Дервіш (перськ.), *факір* (арабськ.) — жебрак-проповідник.

Марабу — мусульманин-відлюдник.

МИСТЕЦТВО БУТИ ДІДУСЕМ

«До всього світу я бридливість
відчуваю...»

Софісти — грецькі філософи, які вділяли велику увагу ораторському мистецтву. Згодом учнія софістів виродилося в мистецтво доведення й спростування будь-яких положень. У тексті поезії Гюго софісти — лицеміри, демагоги.

Фурії — богині помсти в Давньому Римі.

ЧОТИРИ ВИХОРИ ДУХУ

Підвалина імперії

Монморансі — герцогський французький рід.

Партія порядку — так називали себе найреакційніші буржуазні діячі другої половини XIX ст., налякані революційним рухом.

«Ото ж все скінчено. Все зметено,
мов порох»

Жозеф Марі Терре (1715—1778) — генеральний контролер фінансів за часів Людовіка XVI.

Жан-Жак — мається на увазі *Жан-Жак Руссо* (1712—1778) — великий мислитель і письменник, уродженець Швейцарії. Його вчення мало великий вплив на діячів французької буржуазної революції кінця XVIII ст., зокрема на якобінців.

ЛЕГЕНДА ВІКІВ

Земля

Деметра, Церера — богині родючості в античній міфології.

Сумління

Ассир — Ассірія.

Явель — за біблією, правнук Каїна, родоначальник кочових племен.

Юваль — брат Явеля, родоначальник осілих племен.

Цілля — мати Явеля і Юваля.

Тувалькайн — брат Явеля, винахідник обробки металів.

Сіф — брат Каїна.

Енох — син Сіфа.

Відповідь Момотомбо

Момотомбо — вулкан у Центральній Америці.

Милосердя давніх суддів

Фарінас (*Фаріначі*) — італійський юрист XVI ст., відомий своїми жорстокими присудами, сам був покараний за розпусту.

Левер — англійський письменник-гуморист першої половини XIX ст.

Паск'є, Боден — французькі юристи XVI ст.

ВСІ СТРУНИ ЛІРИ

Під такою назвою у 1888 та 1893 роках було видано дві книжки поезій Гюго, які не друкувалися за його життя.

До Гернсі

Гернсі — острів у протоці Ла-Манш, місце вигнання В. Гюго за часів імперії Наполеона III.

«Веселу маєте ви, пані, вдачу...

Цірцея — чарівниця, персонаж поеми Гомера «Одіссея».

ЗМІСТ

Лірика Віктора Гюго. <i>Віктор Коптілов</i>	5
ПОЕЗІЙ	
Із збірки «Оди та балади» (1828)	
Завершення (I—II). Переклав Михайло Литвинець	21
Турнір короля Іоанна. Переклав Михайло Литвинець	23
Із збірки «Східні мотиви» (1829)	
Замрія. Переклав Михайло Литвинець	34
Ентузіазм. Переклав Михайло Литвинець	36
Канаріс. Переклав Микола Терещенко .	38
Здобуте місто. Переклав Олекса Новицький .	42
Джинни. Переклав Олександр Мокровольський	43
Пісня блазня (Із драми «Кромвель»). Переклав Михайло Литвинець	48
Із збірки «Осіннє листя» (1831)	
Роздуми перехожого про королів. Переклав Михайло Литвинець .	49
«О юних днів листи, привіт моого кохання...» Переклав Михайло Литвинець .	53
«О друзі, слово ще останнє — і навік... Переклав Михайло Литвинець	55
«О, хай ви молоді, стари, багаті, славні... Переклав Михайло Литвинець	58
Із збірки «Присмеркові пісні» (1835)	
Прелюдія. Переклав Олександр Мокровольський	61
З нагоди балу в міській думі. Переклав Евген Дроб'язко .	66
«Коли б твої думки... Переклав Феофан Склляр	68
«Якщо вже я до губ піdnіс твій повний келих...» Переклав Михайло Литвинець	69

Із збірки «Внутрішні голоси» (1837)	
До Ол. Переклав Михайло Литвинець	70
«О музо, постривай! Твій голос—наче мідь...	
Переклав Михайло Литвинець	72
Із збірки «Проміння й тіні» (1840)	
«Як у ставках...» Переклав Михайло Литвинець	74
Печаль Олімпіо. Переклав Михайло Литвинець	75
Із збірки «Кари» (1853)	
Noх (I—IX). Переклав Максим Рильський	83
О Франціє! Переклав Микола Бажан	100
Мистецтво і народ (I—II). Переклав Максим Рильський	102
Очна ставка. Переклав Феофан Склар	104
Веселе життя (I—V). Переклав Микола Терещенко	105
«Ті люди, що живуть,— змагаються». Переклав Максим Рильський	111
Пісенька («Пан бог, мов у дівобою...») Переклав Микола Терещенко	113
Пісня тих, що виходять у море (Бретонська мелодія). Переклав Максим Рильський	114
До народу. Переклав Максим Рильський	116
Stella. Переклав Максим Рильський	117
Із збірки «Споглядання» (1856)	
Відповідь на обвинувальний акт. Переклали Максим Рильський та Олекса Новицький	119
«Я берегом ішов...» Переклав Михайло Литвинець	128
Слова, промовлені в сутінках. Переклав Михайло Литвинець	129
«Узавтра на зорі...» Переклав Михайло Литвинець	130
15 лютого 1843 року. Переклав Михайло Литвинець	131
Пісенька («Якщо вам нічого сказати...»). Переклав Михайло Литвинець	132

Напис на примірнику «Божественної комедії».	
<i>Переклав Михайло Литвинець . . .</i>	133
<i>Mugitusque boum. Переклав Михайло Москаленко</i>	134
<i>Видіння. Переклав Віктор Коптілов . . .</i>	136
<i>Мандри поночі. Переклав Олександр Мокровольський . . .</i>	137
<i>«Величні будьте ви, що б доля не судила!» Переклав Михайло Литвинець</i>	139
 Із збірки «Пісні вулиць і гаїв» (1865)	
<i>«Чи всміхається тиша дніві... Переклав Іван Петровцій . . . . .</i>	140
<i>Genio libri. Переклав Олександр Мокровольський</i>	142
<i>Пора сівби. Вечір. Переклав Олександр Мокровольський</i>	147
 Із збірки «Грізний рік» (1872)	
<i>«Ви зневажали нас, та встав народ при зброї».</i>	
<i>Переклав Володимир Ковалевський . . .</i>	148
<i>Шахтарочка. Переклав Володимир Ковалевський</i>	149
<i>«Вона проходила, всміхнулася мені». Переклав Микола Терещенко . . . . .</i>	151
<i>Паріж у дні блокади. Переклав Максим Рильський</i>	152
<i>З височини мурів Паризя (Коли наставала піч).</i>	
<i>Переклав Максим Рильський</i>	153
<i>Вилазка. Переклав Микола Терещенко . . .</i>	154
<i>До тих, що мріють про монархію. Переклав Микола Терещенко . . . . .</i>	157
<i>Хто винен тут? Переклав Микола Терещенко</i>	159
<i>«Ось бранку повели, усю в крові. Страшна...»</i>	
<i>Переклав Микола Терещенко . . . . .</i>	162
<i>«Під барикадою, на вулиці міській... Переклав Микола Терещенко . . . . .</i>	164
<i>Суд над Революцією. Переклав Микола Бажан</i>	166
<i>У пітьмі. Переклав Микола Терещенко</i>	168

Із збірки «Мистецтво бути дідусем»
(1878)

«До всього світу я бридливість відчуваю... Переклав Феофан Склар	170
Жанна спить. Переклав Феофан Склар	172
Пепіта. Переклав Михайло Литвинець	173
Відчинені вікна (<i>Ранок. Дрімаючи</i>). Переклав Михайло Литвинець	177

Із збірки «Чотири вихори духу»
(1881)

Підвалена імперій. Переклав Олександр Мокровольський	178
«Оточ — все скінчено. Все зметено, мов порох». Переклав Олександр Мокровольський	180

Із збірки «Легенда віків» (1859,
1877, 1883)

Земля (<i>Гімн</i>). Переклав Олександр Мокровольський	182
Сумління. Переклав Іван Франко	187
Відповідь Момотомбо. Переклав Євген Дроб'язко	190
Милосердя давніх суддів. Переклав Євген Дроб'язко	193
Бідні люди (I—X). Переклала Леся Українка	195
Соціальне питання. Переклав Євген Дроб'язко	206

Із збірки «Всі струни ліри» (1888)

До Гернсі. Переклав Віктор Коптілов	209
«Веселу маєте ви, пані, вдачу...» Переклав Михайло Литвинець	210
Прихід ночі. Переклав Віктор Коптілов	211
Безсмертний. Переклав Михайло Литвинець	212
Ave, dea, moriturus te salutat. Переклав Михайло Литвинець	213

Примітки

ВИКТОР ГЮГО

Стихотворения

Перевод с французского

Составление, общая реакция,
предисловие и примечания
**Виктора Викторовича
Коптилова**

Серия «Жемчужины мировой лирики»

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор С. К. Жолоб

Художник І. М. Гаврилюк

Художний редактор В. В. Машков

Технічний редактор Б. С. Грінберг

Коректори А. В. Кудрявцева,
Н. В. Мілінівська — Грищенко

ІБ № 710

Здано на виробництво 13.12.77.

Підписано до друку 13.04.78.

Формат 60×84 $\frac{1}{32}$.

Папір друкарський № 1.

Гарнітура звичайна нова.

Друк високий.

Умовн. друк. арк. 6,742.

Обліково-видавн. арк 7,025.

Тираж 28 000. Замовлення 1609.

Ціна 80 коп.

Видавництво «Дніпро»,
252601, Київ — МСП, Володимирська, 42.

Книжкова фабрика «Жовтень»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфнігіба»,
252053, Київ, Артема, 23а.

Гюго В.

Г99   Поезії.— Київ: Дніпро, 1978.—
                230 с.

ІСБН

Видатний французький письменник Віктор Гюго (1802—1885), пристрасний гуманіст і демократ, займає почесне місце серед діячів культури минулого століття. Глибока за змістом, досконала за формою, його громадянська й інтимна лірика належить до вершин французької та світової поезії, користується й донині великою популярністю в читачів.

Ця книжка — найповніше видання поезій Віктора Гюго на Україні.

**Г70404—159
М205(04)—78** 145—78

И(Фр)

